

ВЕСЕЛКА

ЛІТЕРАТУРНА ЗБІРКА

ЗЛОЖИВЪ

АНДРІЙ МОЛОДЧЕНКО.

ЛЬВІВЪ.

1887.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00938328 (X)

2012

В. Р. М. В.

ВЕСЕЛКА

ЛІТЕРАТУРНА ЗБІРКА

ЗЛОЖИВЪ

АНДРІЙ МОЛОДЧЕНКО.

(Київська укр. студ. громада)

АНДРЕЙ МОЛОДЧЕНКО

— — — — —
4214 51
— — — — —

ЛЬВІВЪ.

Зъ друкарні Товариства імені Шевченка

підъ зарядомъ К. Беднарського.

1887.

5 рт

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека

АН УРСР

№ И-35239

ИЗЧ494

О Г Л А В Ъ.

Сторона.

I. Рідна оселя.

1) *Наша хата та рідь.*

Хатына (вірші)	1
За що я люблю свою матірь	1
Бажання матері (вірші)	2
Пісня про матірь і дітокъ	2
Відъ щирої любові і прыкмета серце давить	3
Дідъ і унучки (вірші Шевченка)	4
Старший за царя	4
Якъ робышъ, такъ і майешъ	5
Скупый, байка Боровіковського	6
Чудна хата (народня пісня)	6
Хатні прыятелі	7
Цвіркунъ	8
Маты выглядає сына	9
„Надъ річкою явірь стойить“, народня пісня	10
Наймытъ	10
Недостатки гонять съ хаткы	11
Батько й маты	12
Пісня сыроты, зъ народныхъ устъ	13

	Сторона.
Діти, зъ народныхъ устѣ	13
Мыша	13
Кішка	15
Мыша й пацюкъ	16
Такый рідъ хочъ на лідъ	16
Велька сімья, народня казка	17
Сімья	17
Пісня сироты, Шевченка	19
Горе сироты, Шевченка	19
Сирота	20
Якъ люде знайшлы дытыну (вірші Шевченка)	21
Найгіршый сирота	22
Сирота на чужыні	23
Чужа біда	23
Якъ будують глиняні хаты	24

2) *Двірз та усяка прыручена тварь і птыця.*

Безъ хазяїна двірз плаче (вірші)	26
Заможный хазяїнъ	26
Богатырь (вірші)	27
Хазяїські мрійі	28
Овечка	29
Коза	30
Овечка, байка Боровіковського	30
Корова	30
Воля, чумацька пісня	32
Два коні, байка Боровіковського	32
Кінь	33
Про що вінъ думавъ	33
Свьяня, байка Глібова	34
Свьяня	35

	Сторона.
Собака та кінь	36
Собака	37
Вчені собаки	38
Мої курчата	39
Казочка про бабусю та курчатъ, зъ народныхъ усть .	39
Счастья безъ розуму	40
Пропажка, зъ народныхъ усть	41
Чудне курча	41
Якъ дикі каченята свійськыми поробылися	42
Чы говорятъ гусы	43
Гуска	44
Голубы	45
Пісня про голуба, зъ народныхъ усть	46
Убоге хазяйство	47
Лінивий въ своїй хаті змокше, байка Боровіковського	47

3) *Городъ та садъ.*

Прыказка народня	48
Городъ	48
У городі	49
„Петрове ремесло бурляномъ поросло“ байка Борові- ковського	50
Біланъ-капустынкъ та муха	50
Розумный червякъ, байка	52
Сторожъ на городі	52
Горобці	53
Горобецъ, зъ Тургенева	56
Соловейко, народня пісня	57
Соловійине гніздечко, народня пісня	57
Хрущъ	58
Вужъ	59

II. С е л о.

1) Село вздовж і впоперекъ.

Багате село (вірші Шевченка)	63
Смутні картини, пісня Чайченка	63
Які села теперъ	64
Якъ будувались села	65
Якъ живуть у селі	66
На улиці	67
Сільські діти	69
Про буєлівъ (лелекъ)	72
Вечір, пісня Чайченка	75
Въ дорозі	75
Про великий городъ	77

2) Гуртове життя в селі.

Гурть (вірші Шевченка)	79
Одынъ якъ ні одного	79
Чи пора правду ховати	80
Нема въ світі, якъ своя країна	81
Не хлібомъ йєдинимъ живъ буває чоловікъ, зъ Тургенева	84
Багатый дрібно краю, зъ Гоголя	85
Шматокъ хліба, пісня Чайченка	85
Каліка, байка Боровіковського	86
Сільські робітники, вірші Грінєнка	86
Прядиво	87
Кравецъ, зъ народныхъ устъ	88
Коваль	89
Знахарь	91
Де гріхъ, тамъ і покута	94

	Сторона.
Шпачокъ, де ты?	94
Вовча натура	95
Ярмарокъ, зъ Нечуя	95
Чого стойить село?	96
До праці! Пісня Чайченка	97

3) Громадське порядкування въ селі.

Сільський урядъ та сходъ.

Спільні справи	93
На сході	100

Церква.

Хазяїнъ світові	103
Церква та прычтъ	104
Братства	106

Школа.

Колыбъ у школу	107
Якъ мене віддали въ школу	108
Граматка і чытанка, байка	109
Стара школа, зъ „Дзвонари“ Мордовця	110
Урокъ въ старій школі, зъ Беранже	113
Яка сыла въ пысьменстві	113
Розумъ, зъ „Антигоны“ Ніщынського	116

III. П о л е.

Бажання, зъ „Двохъ Московокъ“ Нечуя	119
Засіяне поле, вірші	119
Діты-пастухы, зъ „Нывы“ Вабенка	120

	Сторона.
Сінокієсь	121
На полі, пісня Чайченка	122
Зажнивна пісня, зъ народныхъ усть	123
Якъ порають хлібъ	123
Млыны	124
Вітрякъ	125
Чудна спілка, зъ народныхъ усть	126
Орачь та лыцарі	127
Жукъ хлібойідь	129
Конькы і сарана	131
Про жука грабаря	132
Жайворонокъ	134
Зіньське щеня, або сліпа мыша	135
Ізъ стенового жыття	136
Про зайця	143

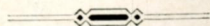
IV. Л і с ь.

У гаю, зъ Марка Вовчка	151
Пісня про гай, зъ народныхъ усть	151
Береза	152
Ялына	153
Грыбы	154
Старый дубъ і діброва	155
Якъ дубъ зробився царемъ	155
Бджола	158
Сорока	159
Голубъ, пісня народня	161
Дятель	162
Зозуля	162
Зозуля, пісня народня	164
Пугачъ	164

	Сторона.
Сокиль та орель, зь народныхъ устѣ	166
Білка	167
Ласка	168
Лысыця	169
Вовкы	174
Бурый ведмідь	177
Ведмідь і колодка	178
Вепры (дыкі кабаны)	179
Облава	180

V. Річка та ставъ.

Ой віють вітры та все буйнійі, народня пісня	185
Якъ одна крапля мандрувала	185
Про що розказують сніжинкы	187
Ставъ	189
Комарі	190
Нічъ на озері	191
Річка	192
Чомъ багато воды у морі, зь народныхъ устѣ	193
Пьявки	193
Про нашу черепаху	195
Ракъ	198
Карась	201
Йоржъ	203
Осітеръ	204
Щука	206
Рыбацька артіль	208
Гребецька пісня, зь народныхъ устѣ	210

177	.....	.....
178	.....	.....
179	.....	.....
180	.....	.....
181	.....	.....
182	.....	.....
183	.....	.....
184	.....	.....
185	.....	.....
186	.....	.....
187	.....	.....
188	.....	.....
189	.....	.....
190	.....	.....

Y. 1777 to 1780.

177	.....	.....
178	.....	.....
179	.....	.....
180	.....	.....
181	.....	.....
182	.....	.....
183	.....	.....
184	.....	.....
185	.....	.....
186	.....	.....
187	.....	.....
188	.....	.....
189	.....	.....
190	.....	.....
191	.....	.....
192	.....	.....
193	.....	.....
194	.....	.....
195	.....	.....
196	.....	.....
197	.....	.....
198	.....	.....
199	.....	.....
200	.....	.....
201	.....	.....
202	.....	.....
203	.....	.....
204	.....	.....
205	.....	.....
206	.....	.....
207	.....	.....
208	.....	.....
209	.....	.....
210	.....	.....

I. РІДНА ОСЕЛЯ.

I. Наша хата та рідъ.

Хатына.

Стойіть хата небагата, солом'яна стріха;
Прычілочкы у кытыцяхъ, мальовані вікна;
Обмазана, підведена, а сама біленька.
На подвір'ї, якъ барвінокъ, трава зелененька,
Ще й садочокъ, якъ віночокъ, хатыну квітчайе,
У віконце зъ неба сонце вь хату споглядаїе.
Тамъ чыстенько і гарненько, тамъ все у порядку:
Самъ Богъ дбайе, доглядаїе ту маленьку хатку.

*Своя хата — своя правда, своя стріха — своя втіха.
Яка хатка, така й паніматка.*

За що я люблю свою матір'.

Якъ бувъ я маленький — маты мене годувала. Якъ я нездужавъ, то кричавъ у ночі і матері спаты не дававъ. Маты мене нянчыла і тїшыла. У жныва носыла мене і мою колыску на поле, хочъ і важко було. Якъ мене побьють, або самъ забьюсь і плачу, то біжу до матері: маты мене пожалуйе. Якъ мені прысниться у ночі щонебудь страшне, я прокынусь і плачу. Маты перехрестыть мене, поглядать по головці і скаже: „Богъ съ тобою! Чого се ты? Спи, я осьде!“ — то я угомонюсь і заразъ засну. Маты мене мыйе, чеше, учыть мольтыся.

Богу. Маты варыць іісты, пряде льонь і коноплі на одежу, ходыць на річку, щобъ у насъ byly чысты сорочки. Маты раннійшъ усіхъ встае і пізнійшъ усіхъ лягае. За все се я люблю свою матірь. Ыноді маты розсердыцца і побье, якъ я що-небудъ погане зроблю, — та се дарма!

Бажанья матері.

Спы, моя люба дытыно,
 Въ теплій колысочці спы;
 Хай тобі доля навііе
 Сонъ тыхый, сонъ золотый!
 Прокынешся, ручки прастягнешъ до мене,
 Лепечучы „мамо“ прокажешъ мені,
 І слово те „мамо“, найпершейе слово
 За всі мені стане пісні....

Ще поky въ колысці,	А розумъ, якъ батько,
Мій сынку, дрмаешъ,	Тобою керуе;
Въ жытці таку долю	Хай люде про тебе
Для тебе бажаю:	Розумного знають,
Хай правда, якъ ньєнка,	А ньєнку за сына
Тебе допілнуе,	Добромъ спомынають.

Пієня про матірь і дітокъ.

Плыве лебеда зъ лебедятамы,
 Зъ маленькымы дытыятамы.
 „Ньєко жъ наша, лебедонько,
 Погодуй насъ хочъ зъ годочокъ,
 Поку вбїємося у пушочокъ,
 А зъ пушочку та въ пір'ячко,

А зъ пір'ячка та въ крылечко, —
 Тоді стрыненемъ тай польнемъ
 Въ чысте поле жывытыся,
 Тоді перестанешъ, мамо, намы журытыся“.

Зъ народныхъ устъ.

*Сны, дою, нехай тобі доля росте. —
 То жъ мій сынокъ, моеє здоров'я.*

Відь щырої любові і прыкмета серце давить.

Рознеслась по селу чутка, що въ Чапльняхъ втоплась дытына. Стыснуло підь серцемъ у Панасыхы — вона жъ тамъ оставыла свого Івася у дядька. Ще й до того прыснхвсь їйі страшный сонъ. Снылось, що Івасъ въ чорній, якъ сажа, сорочці сыдыть надь річкою, а стара жыдівка показує йому пальцемъ на воду. Холоднымъ потомъ обдало Панасыху, — вона тяжко застогнала, тай прокынулась. Ще й голубы на степъ не летілы, якъ Панасыха вже поспішала въ Чапльнці. Недалека дорога — верстъ пять буде, а матері здається більшъ ніжъ сотня. Вона бъ птыцею перелетіла — та ба! Колы дорогою догоняють їйіі люде. — Люде добрі, згляньтесь на мылость Божу! Підвезіть мене до Чапльнцівъ: тамъ мій сынокъ, мабуть, заслабъ! — „Не туды, тітко, дорога“, — відказавъ крайній... Надь дорогою пролетілы крюкы і закаркалы... Щось нібы урвалось въ грудяхъ Панасыхы. Вона швыдче пішла дорогою. Ажъ ось стрічайе чоловіка зъ Чапльнець. — „Дядечку!“ пыта його Панасыха: „чы не бачылы вы мого Івася, чы жывый вінъ? Чы нічого зъ нимъ не сталось? Голубе дядьку!“ і шаршнула його за руку, — „чы не знайте часомъ?“ — „Господь съ тобою, жінко! Який твій

Івась — я не знаю. Може ото вінъ і втопивсь?!“ — Охъ, мені лыхо! — скрыкнула Панасыха і побігла. Хустка зъ головы спала, свята розвіялась, а Панасыха то підійде, то побіжить... Ось і Чапльнці... Задзвонили по мертвому. Панасыха здригнула. — Боже мій, це мого Івася ховають! подумала вона — і ще швидче побігла. Мынає вітрякы, мынає хаты і вбігає вь двірь до дядька. — Дядьку, що вы зробили зъ моею дытыною?! Де мій Івась? — Мамо! — почувсь дытячий голось, і Івась кынувь до матері... Панасыха скрыкнула, ухопыла Івася — і матерынї сльозы закапали на біленьку дытячу головку.

Дідъ і унучкы.

Дідусь сідивъ вь сорочці білій
 Вь брылі на прызбі. Передъ нымъ
 Съ собакою унучокъ грався,
 А внучка вь юпку одяглась
 У мамыну і нібы йшла
 До діда вь гості. Засміявся
 Старый і внучку привітавъ,
 Неначе справді молодыцю.
 — А де жь ты діла паляныцю?
 Чы, може, вь лісі хто однявъ?
 Чы по-просту, забула взяты?
 Чы, може, ще й не напекла?
 Е, соромъ, соромъ, кепська маты!

Шевченко.

Старший за царя.

Одынъ царь бувъ на охоті. Отъ якъ смерклось, вінъ і каже своему генералу: — Біжы, лишень, упро-

сьсь де на нічъ, та вибірай, щобъ хатка була чепуренька і щобъ у хаті нікого не було старше за мене. — Той пішовъ тай думає ідучы: — Що воно таке, що царь загадавъ, щобъ у хаті не було нікого старше за його? Хіба жъ у його царстві йе хто старший за царя? Що воно за знакъ?.... Хіба такъ пожартувавъ царь! — Отъ обібравъ той чоловікъ кімнатку гарненьку і привівъ туды царя, а за кімнатою, у хаті мостывсь хазяйинъ съ сімьіею. Отъ царь повечерявъ, помолывсь Богу і лігъ спаты. Тільки що вінъ заплющывъ очі, ажъ у хаті заплакала дытына. Царь і каже до свого генерала: — Піды, прыкажы, щобъ утыхло. — Пішовъ той і давай утышать хлопчыка. Чого вже вінъ не робивъ йому: і прохавъ, і бавывъ, і сварывсь — нічого! А хлопчыку годивъ два усього. Нічого не вдіявши, йде до царя і каже: — Не можна нічого зробыть — плаче! — А ты жъ казавъ, що царь прыказує? — пытає царь. — Та казавъ, — такъ не слухайтесья. — А я жъ тобі приказувавъ, щобъ у хаті не було нікого старшого за мене, — відказавъ на се йому царь.

Росты, сынку, хоч дурный, абы великий. — Сынк мій, а розумъ у його свій. — Не збірай сыну худобы, зберы йому розумъ.

Якъ робышъ, такъ і майешъ.

У Олены въ хаті нетоплено, неметено. Въ сіняхъ смітьтя хочъ на хуру; собаки мыскы мьютъ, чужі свынї весь двіръ изрылы. А добра у нейі — що колы бъ не мыші у засікахъ, то й кіть не удержався бъ! Сама вона, якъ въ болоті купалася, хвартухъ по землі волочыться. А за дітей дбайе, якъ кіть за цыбулю: дасть меншому ріжокъ въ ротъ, а старшому стусана, — сама зъ хаты,

ажь куряться... А у сестры йїї Марусі въ хаті чисто і тепло, якъ въ усі. На мысыку, якъ на божныку; постіль, якъ снігъ; на столі скатерька чыста; на долівці — ні пір'ячка, підъ образомъ — рушныкъ шытый; діты здорові, чысті, вмыті; сама вона, якъ ясочка, — хочъ воды напийся! А люде судять, радять: про Олену слова доброго не скажуть, а Марусею не нахваляться.

Хазяйка въ дому покрова всьому. — Не та господыня, що збере хозяйство, а та, що готове удержыть. — „Якъ бы хлїбъ та одежа, йїла бъ я на печі лежа!“ каже лїныва хазяйка. — Де хлїбъ — сілѣ — каша, — тамъ осмївка наша.

С к у п ы й.

Скупый хатыночку завівъ,
Та грошей пожалівъ, —
Поставыть печі не схотівъ,
Зіма! — хазяйинъ одубівъ,
Бо кашучокъ зъ грїшмы скупого не зогрївъ.
А въ мене мысль така: Здоровье намъ мылїйше кашука.

Боровіковський.

Чудна хата.

Ой, якъ мені женытыся — въ мене хаты немайе!
Поставымо хату зъ зеленого маку,
Положымо сволокы зъ зеленої осоки,
Поставымо кроквы зъ жовтенької морквы.
Господы, помылуй тебе і мене.

Чубінський.

Наша хата съ Богомъ не спорыть: якъ на дворі тепло, то й у насъ тепло; якъ на дворі холодно, то й у насъ холодно.

Хатні приятели.

Въ хаті тихо. Свята неділя. Маты пообідавши, ськайється на лаві коло віконця. Батько на полу спить. Плазунъ Івась оце тільки вставъ і обідає. Сорочына його підкачана до самого нагруднычка, въ руці здорова ложка, межъ ніжками въ мысочці молочко. Івась радъ молочку, а більше ложечці: втіха дытні, що вмїє набіраты, а про те й байдуже, що не попадає въ ротъ. На печі кіть — Мурко, прытель Івася, тежъ тільки що вставъ і потягається. Стукнувъ Івась ложкою, і кіть скочывъ на землю: „нявъ! нявъ!“ до Івася, се-бъ то: здоровенькі булы! йісты хочеться! Івась ажъ затремтівъ, — такъ зрадівъ прытелю; ніжками совайє, рученята ходоромъ ходять, а ротыкъ і радъ бы прыпросить, та тільки: „ы! ы! ы!“ се-бъ то: „сюды! сюды! до кумпаніі!“ Мурко потерся объ спыну Івасеві, насторочывъ хвістъ, діставъ кінчыкомъ до рота, та й голову въ мыску, зъ языка зробывъ ложечку — хлюпъ! хлюпъ! А Івась радїє: й на голову льє прытелю молочко, й на спынку. Вдовольнывсь прытель, обмывь гарненько і ставъ потішаты Івася. Недалечко лежавъ клубочокъ, — отъ Мурко торкъ його хвостомъ — буцімъ то нехотя, и клубочокъ танцює въ лапахъ, а Мурко піддає йому духу. Івась втішайється, та регоче. Втомывсь мабуць кіть, та й Івась нареготався. Прылігъ Мурко підъ лавою коло обніжа, наче заснувъ. Івась тежъ ставъ позіхати, та очыці терты ручками. Тыхо стало. Отъ підъ поломъ выглянула мышка: пожывытьсь мабуць хтіла крышечкою, і байдуже йїй, що Івасівъ прытель за обніжомъ. Зашуршала вона соломкою. Мурко схопывсь, і якъ вкопаний: вушкы насторожывъ, хвостомъ повівъ, спынку зігнувъ, лашкы наготовивъ, а ні змыгне зъ нейі; а

це — скікъ! мышка тільки жалібно запіскотіла въ зубахъ. „Піймавъ!“ кричить вінъ тоді до Івася. А Івась радіє, аж не всыдыть і поплазувавъ підъ пілъ до прятеля. Мурко неголодний, а до штукъ охочый: выпустить мышку, а вона й рада — біжыть, що мае духу. Мурко скікъ — і зновъ мышка „пі, пі“, въ зубахъ.

А Івась втішайеться, та регоче. Славненькый звірокъ мышка. „Дай, дай, дай!“ кричить Івась, ручки простягає. „Не вору-у-шь!“ на се йому прятель. „Эге! дуже тебе бояться.“ Івась — хапъ прятеля за хвість. „Не лі-і-зь!“ галаснувъ Мурко, та й запустывъ назурі въ ручку!...

Оттакъ, Івасю, въ прыгоді пізнавай прятеля.

Кішці смішкы, а мышці слізкы. — Стане одынк кіт на мышей сто кіпъ. — Колы мышы кота не чуютъ, то собі бережно гарцюють.

Ц в і р к у н ь.

Цвіркунъ, маленька кузька завбільшы съ конька, що стрыба въ полі і дуже на його схожий. Цвіркунъ дуже любить тепло, бойіться холоду, і черезъ те водыться більшъ въ хаті, чімъ на дворі, да і въ хаті зімою живе вінъ тільки біля печі. У день цвіркуна зовсімъ нечуть, а въ ночі крадькома вылазыть вінъ зъ своейі щільны і шука йіжы. Небагато й треба цвіркуну: знайде собі крышечку хліба, трошкы высівокъ, або борошна, отъ тімъ вінъ і вдовольняеться. Стрыба вінъ зовсімъ, якъ конькъ, тільки трошкы ныжче. Голова у цвіркуна дуже кумедна, кажуть, начебъ-то схожа на голову дуже старого чоловіка. Стародавні люде віддтого і выдумалы, що

буцимъ-то одынь чоловікъ выпросывъ собі у Бога вічне жыття, та забувъ выговорыть вічне юнацтво; отъ вінъ жывъ, та жывъ, зостарівсь, згорбывся і зробывся цвіркуномъ. Якъ тілько стане темно, цвіркунъ вылізайє зъ щілыны і тре ніжкамы обь кінці твердыхъ крыль і тїмъ даєє про себе вістку — цвіркотыть. Цвіркунъ кладе въ щілыні маленькі яйця, зъ котрыхъ вылуплюються його діты. Перше цвіркунята выходять біленькі і безъ крыль, а тыжнівъ черезъ два, або тры — такъ выростають, що стара шкурка стайє йїмъ тісною, і тоді вони скыдають йїї. Черезъ вісімъ днівъ вони зновъ передягаютьсѧ, а після четвертойі одежы маленькі цвіркунята выходять уже съ крыламы і цвіркотять. Цвіркуны не жывуть бїльшь року.

Щобъ вывесты цвіркунївъ, якъ йїхъ багато расплодытьсѧ і почнуть вони докучать, треба тїлько замазать щілыну, де вони сядять, або посыпать персїдскымъ порошкомъ, і тоді всі вони подохнуть.

„Панє Свіргунськый! ідіть, я буду ораты, а вы будете поганяты“ — крычать хлопьята, найшовшы нірку польового цвіркуна.

Маты выглядає сына.

Не одынь день сїділа Хомыха коло хаты, та выглядала свого сына. А теперь зновъ сіла вона на прызбі, підперла голову рукою: йїї очі лягли на шырокій до-розі, на далекому лісі, на далекому небі, а думка якъ та птыця, польнула десь далеко въ чужу сторону.

Чы жывый вінъ, Васыль, чы здоровый? — думала вона — чы прыбуде до мене? Чого не трапятьсѧ мо-

скалеві на чужій стороні! Може його на війні вбыто, може його у ночі звірь зачпыввъ въ темнім лісі, а може де занедужавъ на чужині, лежыть одынь і порадоньки йому не мае... Літайе матерына думка то по степахъ шырокихъ, то по темному лісу въ глуху темну нічъ; то бачыть вона його слабого, недужого въ якійсь чужій хаті міжъ чужымы людмы, та на бытімъ шляху, де на його напалы недобрі люде. І серце матерыне ные, та ные.

Надъ річкою явірѣ стойіть,
Надъ яворомъ воронѣ криче,
Підъ яворомъ маты плаче,
Маты плаче і рыдае
Свого сына дожыдае.

Чубінський.

У матері назуха дереться, дітямъ ховаючы, а у дітей назуха дереться, одъ матері ховаючы. — На одній руці пучкы, та не однакові: одного батька та матері діткы, та не одной натуры.

Н а й м ы т ь.

Ой зацвіла черемшына коло перелазу;
Добре було наймытові въ господаря зъ разу.
Ой якъ почавъ зъ черемшыны цвітокъ опадаты,
То почало господаря лыхо нападаты.
Богацькый сынъ пообідавъ, ще куры не пілы,
Бідный наймытъ пообідавъ, що діты не зійлы.
Богацькый сынъ пообідавъ, іде въ коршму пыты,
Бідный наймытъ цінь підъ пахву, іде молотыты.
Богацькый сынъ іде зъ коршмы та выгукуючы,
Бідный наймытъ іде зъ поля та постогнуючы.

Ой прийшовъ вінъ до домоньку, хотівъ собі сісти,
 А господаръ повідає: йди дай конямъ йісты!
 Ой приходить наймытонько відъ коней до хаты,
 Господыня повідає: Йди дрова рубаты!
 Пішовъ наймытъ, дровъ нарубавъ, тай сівъ на колоду,
 Господыня повідає: йди наймытъ по воду!
 Ой підужъ я по водыцю у зелені лозы, —
 Побьють тебе, господине, наймытові сльозы!
 Іде наймытъ ізъ водою, плечі похыляє,
 Господыня ізъ трохъ мысокъ у одну зльває.
 — Ой на тобі наймытоньку вечерю зъ обідомъ,
 Не доложышъ пирогамы, то докладай хлібомъ.
 Не берыся наймытоньку до хліба цілого,
 Шукай, шукай по за комынь сухаря сухого.
 Полізъ наймытъ по за комынь сухаря шукаты,
 Взялы його молодого сльозы обльвати.
 — Ой не хочу господине, не хочу вже йісты.
 Позволь мені, господине, на хвылечку сісты!
 А господаръ повідає, що не часъ сідаты,
 Беры коні на поводи, треба на нічъ гнаты.

Зъ устъ народилъ.

Недостаткы гонять съ хаткы.

Довго ховалось въ зіму сонечко, а дітямъ Хоми-
 шнымъ скучно було въ тісній, холодній, змокрілій хаті.
 Прийшла весна. Почуло сонечко черезъ вікно дытяче
 бажання: выглянуло на попове полечко, на бабыне зіль-
 лячко і на йіхъ подвір'ячко... Тепло, весело... Коло
 прызбы всі тройе въ хаткы граються: меньченьке пічку
 копає, середуще патычки збірає, а старшенька, Ма-
 руся, вже й хатку складає. Маты скородыть градкы

коло хаты і думає : якъ то їйі прыйдеться зъ цімъ дрібязкомъ по чужыхъ роботахъ бігати.

Застукотіло возомъ по вулиці, — тпру, — стало коло воріть.

На подвір'я ввійшовъ Матвійенко, хозяйинъ зъ другого села, поздоровкався зъ Хомыхою тай каже :

— Чувъ я, що дівчина у васъ йе. Чы не дасте за няньку?.

Маруся боязно глянула на дядька, та й у матері въ серці тьохнуло.

— Куды жъ їйі? Воно ще мале! Самі подивіться!

Дядько обглядає Марусю : такоїі йому й треба — абы не саме пыскля зоставалось.

Маруся чує про несподівану розлуку, тікає въ хату, схылылась у запічокъ въ куточку і гірко хльпайе : жаль їйі і братіка маленького, й сестрычки середущої, й хатки недостроєної, й неньки рідненької. Матері тежъ жаль дытыны, та нужда — не рідня, не теперь — то въ четверъ, а все прыйдеться матері роскыдати по чужыхъ людяхъ своїхъ пташенятъ. — Йідь, Марусю, зъ дядькомъ! У дядька і молочко йе, і хліба вдоволь, ще й новеньку спідничку справыть дядько. — Не до спіднички Марусі. Въ велькімъ горі і сльозахъ поїхала дытына въ чужу хату.

Батько й маты.

Та нема древа ряснійшого надъ дубочка,

Та нема роду ріднійшого надъ батечка :

Що дубочка зломлю та й покыну,

А батечко умре, — я й загыну.

Та нема цвіту цвітнійшого надъ маківку,
 Та нема роду ріднійшого надъ матінку:
 Що маківку зірву — друга буде,
 А матінка умре — я й загину.

Зъ народныхъ устъ.

*Батько вмере — то півсьиротыны, — а маты —
 то вже ціла сьиротына. Тоді сьироті неділя, якъ со-
 рочка біла.*

Пісня сьироты.

Та пльвы, пльвы, селезню,
 Тыхо по воді,
 Та прыбудь, прыбудь, мій батеньку,
 Тепера къ мені.
 — Ой радъ бы я прыбуваты,
 Дытыно, къ тобі, —
 Насыпалы сыру землю
 На груди мені.

Зъ народныхъ устъ.

Д і т ы.

У насъ курця сьюгодня була на обідь! — казавъ ба-
 гатого батька сынокъ. — А біля нашихъ воріть сонеч-
 ко світыло! — хвалылась біднойі вдовы дытына.

Зъ народныхъ устъ.

М ы ш а.

Хто не знайе сього гарного, пруткого, веселого
 звірка? Мордочка його загострена, pokryта шерстю,

зъ довгими, твердыми вусами і зъ гострыми передніми зубами у роті. Шкурка сірораво-жовта на спині і трохи ясніша на череві; хвістъ довгий, голый, вкритый замість шерсті лускою і тільки де-не-де стырчать щітынка, вуха тежъ голі. Ніжки у мышкы маленькі, тоненькі і на передніхъ лапкахъ по чотырі коготка, а на задніхъ по пять; цімы ніжками вона бігає дуже хутко, лазыть і плыга тежъ добре, та й плава не погано, хочъ і не любыть лізты у воду. Жыве вона усюды, де тільки жыве чоловікъ: у будынкахъ, хаткахъ, коморахъ, погребяхъ — і зветься хатньою; а йе і такі, що літомъ жывуть у полі, йідають всяке зерно і черв'ячківъ, а на зіму переходять зновъ у будынки, або скурды, або у норы на поляхъ, — такъ це польові мышы. Весела, тыха мыша, хутко звыкає до чоловіка і навіть легко навчається всякымъ штукамъ, а музыку такъ любыть, що не жахаючысь выскакує зъ своейі норы, якъ зачує, що грають. За всімъ цімъ вона бъ була втішнымъ звіркомъ, колыбъ не йійі ненажырлывість. Мало кого найдешь такого охочого до ласощівъ, якъ мыша. Де стоить багацько стравы, вона хочъ і небагато зійість, але все попусує і погрызе, щобъ не трапылось; такъ напрыкладъ, залізе межъ кныжки і погрызе йіхъ. Відъ того чоловікъ вважає мышу за свого ворога, ганяється за нею і зводыть котамы, пасткою і отрутою. Але все жъ відъ того мышей не меншає, бо вони страшно плодучі: усяка мыша-самыця прыводыть вь одынь рікъ разівъ пять, або шість, по пятеро, по шестеро, а то і по восьмеро мышеняць.

Мыша не одну має діру до ямы. Мышка з діркъ смыкъ, а кітъ съ печі — скыкъ.

К і ш к а.

Кішка хоть хатня тварь, та хыжа. Бувають коты білі, чорні, рябі, а въ ночі, кажуть, всі коты сірі. Очі у кішки мовь два зелені вогонькы світяться въ темній хаті; у день йїхъ зїнькы зьузюють ся, а въ ночі більшають, і відь того кішка добре бачить нічью. Чутьїе у кішки тежъ добре: якъ тїлько мыша де заскребе, такъ вона і насторожить вуха... Вельку йїй помічь на охоті за мышамы подають маленькі подушечкы на лапахъ, меже котрі вона ховаїе своїй кігті, якъ треба буваїе нышкомъ підкрасться до мышы, щобъ вона не чула. Ще маленькою вона вчыться ловыты мышей, — усякому прыходылося бачыты, якъ котеня лове свій хвість, або перекиды яку-небудь трїску, або бомажку, немовъ та тіка, а вона йїї хоче пїйматы. Любыть кішка лазыть по даху та по деревамъ, шукаючы якого горобця, або другої дрібної птыці, котра тежъ нерідко перепадаеть йїй на поживу. Оцімъ вже кішка робыть чоловікові вельку шкоду, бо маленькі птахы зводять зо світу сылу гусені, котра вельмы шкодыть усякій рослыні. Якъ лащыться кішка до чоловіка, то нявкаїе, та ковыля хвостомъ. Жыве вона коло 15-ты роківъ, а якъ настане пора вміраты, то вона ховаїеться куды-небудь, щобъ ніхто не бачывъ, і тамъ поміра.

Добре бъ пташка заспівала, якъ бы кішка не спїймала. — Знаїе кітъ, чыйе сало згїївъ. Коли бъ можна буты через зїму котомъ, через літо пастухомъ, а на велькдень попомъ!

Мыша і Пацюк.

— Добрывечірѣ, сусіде мій!
 Чы всі вы жыві, та здорові? —
 Гукнула Мыша Пацюкові.
 — Та що? — Пацюк мовляйейій.
 — А сея — каже — прылынула,
 Щобъ розказать тобі, що чула,
 Щобъ ты радівъ, якъ я, та знавъ:
 Левъ, кажуть бы, ката піймавъ...
 — Якого?
 — Катюгу нашого рудого,
 Що намъ просвітку не дававъ.
 — Гай, гай! — Пацюк мовля, — раденька
 Якъ кажуть, що дурненька!
 Що съ того, що піймавъ!!...
 Якъ дійдеться у нихъ до чого, —
 Не бачыть лева намъ жывого!
 Бо знайешъ, що за звірѣ той кітъ!

Оттакъ, якъ хто кого бойіться,
 То й думае, що на того весь світѣ
 Такъ буде, якъ і вінѣ, дывыться.

Такый рідъ хочѣ на лідѣ.

Купывъ собі чоловікъ нові шканові чоботы, жінці
 накупывъ каблучокъ, а дочці — серезжы. Настало свя-
 то — ото усі і повбіралися у свої ральці. Чоловікъ
 сівъ на покуті, тай выстановывшы ногу, човга — що-бъ-
 то бачылы його нові чоботы, і каже жінці:
 — А чомъ се у насъ хата не метена?

Жінка выставила попередь себе руки, розтопыривши пучки — щобь бачылы ййіі каблучкы, тай каже:

— Чы я жь не казала!

А дочка захытала головою такъ, що сережки за-
теліпалысь, тай каже:

— Отсе лыхо! Скілько жь ййіі на день мesty?

Зъ народныхъ устъ.

*Не паде груша дальше відъ лыстыя. — Терны-
на грушокъ не родыть. — Яка яблонька, такі й яблу-
кы. — Яке дерево, такий і клыз; який батько, та-
кий і сынъ.*

Велька сімья.

А въ нашего Омелечка
Невелька сімейечка:
Тілько вінъ, та вона;
Та старый, та стара,
Та Иванъ, та Степанъ,

Та Василь, та Панась,
Та той хлопець, що у насъ,
Та дві дівкы косатыхъ,
Та два парубкы усатыхъ.

Зъ народныхъ устъ.

С і м ь я.

Мені теперъ роківъ зъ десять. Батько й маты, дя-
куваты Богові, здорові. Старший братъ Василь, вже зро-
слий парубокъ. Сестра Олеся трохи меншъ за мене, а
друга маленька Галька, що тілько повзайе по долівці,
та гучно регочеться съ котовыхъ выкрутасівъ. Тыхо у
насъ. Ні лайбокъ, ні сварокъ. Батько насъ любить і мы
його любымъ, і вінъ багато працюе дома і на полі.

Щобь мы робылы безъ тата! ыноді намъ каже ма-
ты: хто бь насъ хлібомъ годувавъ.

І матір' мы любымъ, вона у насъ добра. Оце, якъ занедужає хто зъ насъ, то вона ночі не спить, та доглядає. А буває, що вона розсердиться, то такъ вылайється, що ажъ сумъ бере. А що, думайтесь, якъ воно справдиться! Не даремно жъ кажуть, що матерына молитва зъ моря выкидає, а проклёны въ калюжі топлять. Та рідна маты, кажуть, добра! Вона — „й щобъ тобі і бодай тобі“, а сама собі нышкомъ: „і охъ! Коли бъ, Господы, не сталось дытні чого зъ мойей дурной речі!“

У насъ йе земля, йе й хозяйство. Оттого жъ і роботы усімъ доволі. Отъ хочъ бы бабуся: старенька, руки трымтять, протежъ і въ хаті прыбере і за Галькою прыдывьтсья.

— Та заспокойтсья, вы зовсімъ слабі! — каже йій батько. А вона все свое, тілько ыноді прошамкає: — хто робыть, той заробляє. Не хочу хлібъ твій дурно йісты.

А зъ якої прычыны мы зъ Олесею дурно йістымемо хлібъ? Та й і мы не гуляємъ. Оце сь позаранку чы дровецъ прынесы, чы волівъ напуваты — все я! Олеса накладає дрова въ пічъ, або зъ бабою прыбірає въ хаті. Батько зъ Васылемъ і собі майструють що небудь — чы ворота лагодять, чы нову вісь роблять, а то і въ гóродъ йіздыть продавать хлібъ або що. Коли жъ на полі роботы ще не закінчені, вони рушають въ поле. Ынколы і мы завертайемъ туды, якъ батько зъ Васылемъ не зможуть управытсья самі. Маты якъ не въ полі зъ намы, то въ горбді клопоче біля капусты, буряківъ, огірківъ, або на подвірї годуйє качокъ, гусей, свыней коровъ. І мы вже тутъ неодмінно, щобъ якъ що запоmogты. Оттакъ мы справляемось зъ роботою. А тымъ часомъ йде время, набыжайетсья вечір, лягаємъ спаты і добре

спымо, потомывшысь за день. І тільки якъ чого розбуркайешся ьноді, то чуйешъ, якъ невсыпуца маты колыше Гальку та тыхесенько промовляе: — „спы, доню, нехай тобі доля росте!“

Сырітська пісня.

Ой одна я одна
 Якъ былыночка въ полі,
 Та не давъ мені Богъ
 А ні щастя, ні долі.
 А ні братыка я,
 Ні сестрычки не знала.
 Межъ чужымы зросла,
 Та вже й вянуты стала.

Шевченко.

Горе сыроты.

Тяжко, важко въ світі жыты
 Сыроті безъ роду:
 Нема куды прыхылыться, —
 Хочъ зъ горы та въ воду!
 Утопився бъ молоденькый,
 Щобъ не нудыть світомъ:
 Утопився бъ — тяжко жыты,
 І нема де дітысь.
 Въ того доля ходыть полемъ,
 Колоскы збірайе,
 А моя десь ледащыца,
 За моремъ блукайе.

Шевченко.

Сирота.

„Чымъ майе росты сирота, лучше якъ вырасте камінь“ — сказано здавна: така то доля сырїтська! Найбездольнїйші ті сироты, що остаються зъ малечку безъ матерї. Не знають такі немовлята ні справжнього догляду, ні пеклуваньня, бо нічьїе око і руки не справлять ся за пестошчі рїдної пенькы. Тымъ то і кажуть, що якъ батько вмре, то півъ сироты дытына, а вже якъ маты вмре, то тó настояща сирота. Якъ і підросте сирота, то не взнає добройї долї. Гіркий чужый хлїбъ, непросторо у чужїй хатї, хочь вона може й простора. Не свїтять, не грїє сиротї чужа чужына або й родычі, у котрыхъ ѝє своїї діты, своїї клопоты. „Сироту лають і бьють, ще й плакаты не дають“. Якъ бувайе ласка до сироты, то це ѝїй велькдень.

Наймы, наймы — часто ѝ густо зъ лайкою і бїйкою, зъ шматкомъ хлїба, облытымъ сырїтськымы слїзмы, — оці наймы звычайна стежка вь сырїтському жытьї після того, якъ сирота зіпнеться на ноги і порозумнїє трохы. Гусяць стереже, овечку пасе тоді сирота, якъ батькївські діты городкы городять, та кашку ѝдять на прышчкы. А науки ні школьной, ні тїїї, якъ на свїті жыть, сироты найбільше не знають. Люде зъ повсечаснымъ копаньнямъ про своїї потребы найбільше не турбують ся, що зъ сироты буде, бо небагато такихъ, у кого ѝєсть щыре бажаньня ѝ повільный достатокъ сиротамъ давати запомогу. Щасльвїйші ще ті сироты, котрымъ батько та маты кыдають яку-небудь худобу. Хочь опекуны, обїбранї громадою, ьноді і переводять сырїтське добро, якъ що вони лыхї люде; та не все переведе чужа опека, бо се вь громадськїмъ жытьї рїч не статечна. Хочь сумно найбільшъ стоїть похыла сырїтська хата, хочь і зразу выдно сырїтську ныву зъ тонкостеблымъ жнытвомъ,

бо не самъ господарь їйїї поравъ, та все жъ і хата
стоятьме на місці, і нывы ніхто не загарба, — а дій-
де до зросту сырота, буде завіщо зачыпуть руки. А то
такы й те, що не на лыхыхъ людяхъ світь стойїть, опе-
кають сырїть ыноді почесні, правдыві люде, на якихъ
не падає сырїтський жаль і сльозы. Такымъ сыротамъ
зъ добромъ батьківськымъ хочъ зъ малыхъ літь звычайно
всього перебуде, то хочъ по зрості жыть їймъ можна
буде по людськы.

Якъ люде знайшлы дытynu.

І дїдъ і баба у недїлю
На прызбї вь вдвохъ собі сьдїлы
Гарненько, вь білыхъ сорочкахъ.
Сїяло сонце, вь небесахъ
А ні хмарыночкы, та тыхо,
Та любо, якъ у райї.
— А хто насъ, Насте, поховаїе,
Якъ помремо?
— Сама не знаю!
Я все отсе міркувала,
Та ажъ сумно стало;
Одынокї зостарїлысь...
Кому понадбалы
Добра сього?...
— Стрївай лышень!
Чы чуйешъ? щось плаче
За ворїтьмы... мовъ дытына!
Побїжїмъ лышь!
І разомъ схопылысь.
Та до ворїть... Прыбігають,

Мовчки зупынылысь :
 Передь самымъ перелазомъ
 Дытына сповыта,
 Та й не туго! й новенькою
 Свытыною вкрыта...
 Дывылысь, молылысь
 Старі мойі. А сердешне
 Неначе благає :
 Выпручыло рученята
 Й до йіхъ простягає
 Манюсінькі... і замовкло
 Неначе не плаче,
 Тільки пхыка.
 — А що, Насте ?
 Я й казавъ ! Отъ бачышъ !
 Отъ і таланъ, отъ і доля
 І не одынокі !
 Берыжъ, лышень, та сповывай
 Ачъ, яке, невроку !

Шевченко.

Найгіршый сырота.

Холодна осінь. Сіє дрібный дощыкъ. Шляхомъ йде
 хлопецъ, обідраный, босый. Сырота вінъ безталанный.
 Знавъ одно горе, у наймахъ тынявся весь вікъ, робывъ,
 робывъ, а чобітъ чортъ ма ! Йде, зъ думкамы бьіється,
 а на серці важко, — сльозы очі застылають. Ажъ ось
 корчма прыдорожна, а до нейі простуйе четвернею у
 повозі якыйсь панъ... Ще важче стало хлопцеві.

Господы, — думайе вінъ : за що така кривда ? Въ
 мене чобітъ нема, а сей четвернею йіздыть... Отъ якъ
 далі дывытсья, ажъ слугы бережно съ повоза выймають

безногого каліку пана... Пішовъ нашъ хлопець далі та вже не сумуйе.

Хай вінъ четвернею йіздыть, а я парою бігатыму,
— думайе вінъ собі.

Сирота на чужині.

Ой не шуми дуже дібровою дуже,

Не завдавай серцю жалю, бо я въ чужімъ краю.

Ой я въ чужімъ краю, якъ на пожарні,

Ніхто мене не прыгорне пры лыхій годні!

Ой, роблюжъ я, роблю, робота ні за що.

Люде кажуть і говорять: „сирота — ледащо!“

Сирота втомывся, на тынъ похыльвса:

Люде кажуть і говорять: „вінъ мабутъ упывся!“

Зъ народныхъ устъ.

*Сирота багата на латы та на дрібні сльозы.
Зъ хаты по пытці — сироті свитына. — Не той
сирота, що роду не мае, а той, що долі не
мае.*

Чужа біда.

У Прокопа обідь, у Прокопа хрестыны,

У Прокопа бенкетъ, весілья, іменыны:

За тежъ у Прокопа кумы і побратымы,

І всякый Прокопові свать

І всякый Прокопові братъ,

За Прокопа усякый радъ

І въ воду і въ огонь скакать!...

Ажъ глядь! —

У Прокопа пожаръ, все въ Прокопа згоріло,
 Насылу вынісь самъ зъ огню зъ душею тіло!...
 Що-жъ рідні та кумы
 Въ пожежі помогли?
 Не дуже: родычі ті його й не пізнали —
 До Прокопа й стежки въ бурьянъ позаростали!

Недаромъ люде гомонять :

Поки богатъ,
 То поты й сватъ.

Горовіковський.

Якъ будують глыняні хаты.

У нашому селі схопылася пожежа. Почало ся съ краю, перехопылося черезъ хату Васыля Кудлайенка й почало чесаты далі. Геть черезъ усе село впоперекъ смугою выгоріло, бо вітеръ съ того кінця потягнувъ. Усе злызавъ огонь, тількы хата Васыля Кудлайенка, мовъ та сырота на попільні зосталася. „Моя правда“ казавъ Васыль і радівъ дуже. „То йому за його працю невсыпущу!“ казали люде. Бо й справді дуже працювавъ Васыль, працювавъ ледве не півъ літа, поky збудувавъ свою хату. І хата выйшла на вдывовыжу: гарна та чепурна, неначе та квіточка. А вся вона була зъ глыны, де-не-де тількы дерево попадалося.

„Такій будівлі“, казавъ Васыль, „огонь не дуже дошкуля, нема де зачепытысь, та й дешево все: глына не купована, солома та збойні свої, отъ тількы трохи дерева, а саме більше своя праця коштує“.

І почавъ Васыль вговорюваты людеy будуваты глыняні хаты. Побачылы люде, що справді добре, та й да-

вай собі глянїні хаты робыць, та не коженъ самъ собі, а всі спілкою.

На роздолі середь села глына була, колы візьмешъ йїї та помнешъ у пучкахъ, то така тобі, якъ масло. Отъ і почалы люде : ті глыну копають, ті возять та носять, ті воду возять відъ ставу, а тамъ мішають глыну зъ збойїнамы та місять йїї. А місять йїї вони не ногамы, бо такъ дуже багато часу згаїться, а скотыною : позабывалы кілky, понасыпалы глыны кругомъ кілківъ і польвають йїї водою, гоняць кругъ кілківъ худобу, отъ вона і вымішує сю глыну своїмы ногамы, та такъ же тобі гарно, та доладу. Бабы валькы на стїны крутять, а чоловікы муръ мурують. Хутко робота йде. Хата за хатою, — дывысь, неначе ті квіточкы хаты скрізь після пожежі забїллы. Та не тїлько хаты для себе люде поробылы, а й хлївці для скоту та для худобы усякойї побудувалы. І не помылысь люде, бо йїмъ було добре й худобї гарно : літомъ у глянїныхъ будівляхъ не душно, а зімою тепло та захїстно.

Дякувалы потїмъ сельчане Васылевї, що вінъ йїмъ у прыгодї ставъ, та Васыль було разъ-у-разъ каже : „я тутъ нічого“. Якъ я ходывъ на заробїткы, то бачывъ по степовыхъ сторонахъ, де лісу нема, що тамъ уже давно такі хаты будують і хвалять дуже.

II. Двірѣ та усяка прыручена тварь і птыця.

Безъ хазяйіна двірѣ плаче.

Мынула пора та,
Якъ вѣ козака Гната
Пышалась багацтвамъ
Оселя і хата.
Всюды було повно:
У хаті, на дворі,
Стіжки коло клуні,
Мовъ золоті горы.
Трещала відъ зерна
Дубова комора,
Ревіла худоба,
Вертаючысь зъ поля...

Мынула пора та,
Мовъ сонце скотылось,
Надъ Гнатомъ могла
Травою покрылась...
Не топче худоба
Просторого двору,
Рознеслы на дрова
Шыроку гобору;
Порісь мохъ на стрісі...
Пустііе оселя —
І Гнатова хата
Сгойіть невесела.

*Хазяйське око товарѣ жывыть. — Де окомъ не
доглянешъ, тамъ калыткою доплатышъ.*

Заможный хазяйінь.

Хазяйінь Веремій на все село. Оселя велька, а куды не глянь — скрізь повно. Огорожа зъ острішкомъ, ворота вковані, шыроко відчыняються, не зачепышъ хочъ якою хурою. Подвірья просторе, ѳе де завернуты дра-

бынякомъ, чы розгуляться хазяйській худобі. Хата на дві половыны, зъ мальованымы вікнамы, зъ високою прызбою, гладенько пошыта, зъ прычлківъ кытыцями помержена, квітчайється відъ садка яблунямы. Комора зъ дубовыхъ обаполківъ недалеко передъ хатою, а коло нейі погребь. Зъ боку хаты пішлы хлівы, хлівці, гобора, кошара, а велька клуня якъ разъ протівъ воріть на виднімъ місці підіймає вь гору високий верхъ, наче хоче перевершыть стіжки, що на току коло нейі.

Въ хазяйстві хто обайе, той майе. Хазяйину треба думать та гадать, чымъ хазяйство держать.

Б а г а т ы р ь.

Багачемъ безмірнымъ вь повіті сльвусь,
 Хазяйіномъ першымъ по волості чтусь ;
 Що я всього маю, всякъ те може знать —
 Якъ же мені бідну та за сына взять ?
 Вольківъ рогатыхъ маю сорокъ паръ,
 Коньківъ гриватыхъ — табунець чы-маль ;
 Поля стількы маю, що й не ізорать —
 Якъ же мені бідну тай за сына взять ?
 А грошей дві скрынні, пасікы гудуть,
 По всій Україні імья мое чтуть ;
 Вь Крыму мене знають, знають на Дону...
 Якъ же я бідну за сына візьму ?
 Що я прерозумный і тяжко багать !
 Розумный і мудрый — всімъ біднымъ не брать !
 А взять у двірь бідну буде стыдь мені —
 Ні-жъ, сього не буде! ні-ні-ні!...
 Що скаже громада тоді про мене ?

Всякъ пальцемъ покаже і дурнемъ назве;
Скажуть: „бісноватый!“ ще й зъ ума зійшовъ,
Що своїму синові рідні не знайшовъ“.

Мужыкъ багатый, йому добро. — Багатырь спить і вь день і вь ночи, да йіть калачі, а бідный кулішу хлібне, тай нічыю не засне. Не родысь багатый та вродлывый, а родысь пры долі та шаслывый.

Хазяйські мрії.

Ішовъ бідный чоловікъ полемъ, побачывъ підъ кушемъ зайця тай думає:

— Що, якъ убью я отсього зайця та продамъ за полтынныка та куплю свинку, а свинка вырасте, та приведе дванацятеро поросятъ, а поросята виростуть та приведуть кожде по дванацятеро!... Тоді я попродаю йіхъ та куплю тельчку, а тельчка вырасте та приведе бычка, а потімъ ще бычка, а бычки стануть воламы. Попродаю я волівъ та поставлю хату, самъ оженюся і буде вь мене два сыны. Сыны робытумуть, а я тільки порядкуватому — „не такъ треба робыть, а ось якъ!“ Та такъ дуже гукнувъ „ось якъ,“ що заяць злякавсь, і утікъ. Утекла зъ зайцемъ і хата, і сыны чоловікові і все добро.

За добрымъ товаромъ зовуть і напоємъ. Вь дорозі, у гостыні памятай о худобыні. — Пошануй худобу разъ, вона тебе десять разъ пошанує.

О в е ч к а.

Якь подывышся на овечку, такь здається і нема на світі другої скотыны такойі нещаснойі: ніхто їйї не бойїться, всі їйї быють і штовхають, а вона і оборонити себе не зможе. Але наврядь знайдеться друга худобына, одь якої булобь стілько корысті, якь відь овечкы. Усе відь нейї йде на корысть чоловікові: зь їйї довгойі, мягкойі вовны роблять і товсте і саме тонке сукно; зь овечыхъ і баранячихъ смушківъ шыють теплі кожухы на зіму, а зь ягнячихъ смушокъ — шапки; овечый лїй йде намъ на світло у довгі зімні вечоры, а ягняче м'ясо дуже смашна страва. У барана і овечкы голова, рівняючы до тіла, невеличкі, лобъ крутий, нісь горбомъ, уха у одныхъ стырчать у бікъ, а у другихъ висять; очі дуже добрі, хочь — нічого брехаты — і дурні. На лобі у баранівъ рогы дуже гарно закручені назадь і порожні у середині. Хвість у ыншихъ не дуже велькый, а у другихъ — такь такый товстый та важкый, що вівчарі привязують до їйхъ колесчата, щобъ їймъ лекше було волочыты свій жырний курдюкъ, котрый дає багато сала. Вовна довга, у ыншихъ біла, якь снігъ, а у другихъ сіровата або чорна. Вымывши овечку добре у воді, їйї стрыжуть разь або й двічі на рікъ, потімъ вовну ще мыють, перебірають і прядуть. Жыве овечка усюды по нашихъ краяхъ і прыводять кожний рікъ одно або двоухъ ягнятъ.

Ходыть якь овечка, а буцькайе якь баранъ. — Одна паршыва овечка усю отару погалыть. — У його умцю за дурну вівцю. — До Мыколы не стрыжы овечкы ніколы.

К о з а.

Сестра овечки — коза, дуже до неї схожа. Коза теж має дві ратыці на ногахъ, довгу вовну, і ця вовна у ьнишыхъ козь бува дуже коштовна; роги порожні у середьні, тільки вони загнуті назадъ, а не закручені, якъ у барана. Тіло їйї довге і шупле, на тонкихъ ніжкахъ; верхня губа гола, а на нижній борода — і оце міжъ ьнишымъ одрізняє їйї відъ овечки. М'ясо старой козы погане і смердяче, а козяче дуже смачне. Молоко козы вживають якъ ліки одъ сухоть.

О в е ч к а.

Побачившы, що вовкъ старий у лісі здохъ,
 Овечка зъ бараномъ у двохъ
 Прійшли і ну ногами тусуваты
 За те, що зажыво їїхъ часто мавъ лякаты.
 Нехай хочъ мертвий буде знаты,
 Драчунъ проклятый,
 Що й овечки вовкамъ не люблять ізпускаты.
 Не вовка, а овець тутъ треба жалкуваты.

Боровіковськый.

К о р о в а.

Ревуть, коровы ажъ луна йде по селу і відклькається їїхъ голось въ діброві. Це коровы і руді, і сірі, і чорні, і рябі повертаються съ паші до дому. Весело идуть вони, нібы раді, що полуденна спека змінылась вечернімъ холодкомъ. Воно і не дивно: бо вже до їїхъ не прыскайється оводъ і ьнша комашня; не треба

одмахуватись довгимъ та гнучкимъ хвостомъ зъ кытыцею на кінці; не треба трусыты головою і поводити ушима, що мовъ сховалысь за рогами. Якосъ ласкаво глядять йїхъ великі, круглі та чорні якъ вуголь очі. Іде собі худоба, ремыгає та ыноді ляска ратыцею. „Тылохъ, тылохъ!... Маня, Маня!“ — клычуть паніматкы свойїхъ коровъ. Скокомъ вбігають Мані на цей клыкъ і звыкло мукайють, просячы вечері. Та й якъ же йїхъ не нагодувать, колы вони за це щыро платяць молокомъ. А молоко літомъ селянынові перша прыправа до йїжы, бо мнйса не мае въ селі. Недурно жъ кажуть: „трудно літомъ безъ коровы, якъ зімою безъ кожуха,“ — або у Петрівку, доючы корівъ, прыказують, „щобъ корова стояла та багато молока давала“. У великій прыгоді стайє корова хліборобові, колы треба угноіты землю, щобъ земля була більшъ родючою. А у Подолїї, якъ де, коровы навїть у ярмі ходять, мовъ волы. Відтого жъ то і кажуть про бідолашну людыну: „нешасна, мовъ подольська корова!“ І справді, що вже за молоко съ тыйї коровы, що мусыть усе робыть, якъ вїль. Гыне йїї сыла у тяжкій праці і молока меншайє. Якъ корова зостарыться і перестанє давать молоко, то йїї ріжуть. Мнйсо йїдять, зъ шерсті роблять повсть, а зъ шкуры чоботы, ремїнья і таке ынше. Навїть кісткы, рогы і ратыці не пропадають. Кісткы ідуть до сахарні, а зъ рогівъ, ратыць та обрїзківъ шкуркы выварюють карюкъ; зъ рогівъ роблять ще гребінці.

Лыха годына, якъ убогый втратє корову. — Пропала корова, не треба, кажуть, і здоровья.

В о л ы.

— Ой воли жъ моїі, сиві голубкы,
 Ой які жъ бо вы добрі, —
 Ой вы стойіте въ возахъ та въ ярмахъ
 По тры дні голодні...
 — Ой мы стойімо по тры дні въ возахъ, въ ярмахъ,
 Ажъ ізъ очей сльозы!
 Ой пусты жъ насъ, пане-отамане,
 Хочъ у ті густі лозы,
 Нехай же мы трохи попасемся
 І водыці напьемся,
 Тоді насъ запряжешъ,
 А самъ спаты ляжешъ, —
 Мы зъ дороги не зібьемся.
 Насъ не треба поганяты;
 Мы тебе доставымъ ажъ до міста,
 Де ты майешъ хвуру браты.“

Зъ народнихъ устъ.

Чубінський.

Безъ вола двірзъ голый.

Два коні.

Осідланий кінъ сміявся зъ степового:
 — Нема на тобі, каже, сідла дорогого
 Ні сталныхъ підківъ.
 На те степовый йому відповівъ,
 — Мене не жалій!
 Хочъ ты і въ богацтві, та въ неволі,
 А я хочъ голый, та на волі.

Боровіковський.

К і н ь.

Побачышъ ыншый разъ конька і залюбуешся, дывышся і ніякъ не відірвешъ відъ його очей. Голову поважно піднявъ вгору, очыма весело озырається, уха то выпрямля, то прысува до лоба, і самъ увесь ходоромъ ходыть, нібы то вінъ танцюе. Показный, жвавыи конькъ! А біжыть — мовъ той буйный вітеръ. Ногамы хутко перебіра; кругленькымы конытамы тілько черкае по землі. Хто не знае, що за розумна скотына кінъ? Часомъ у зіму нічъ застыгне тебе, така завірюха, що й коней не видно, а пустышъ віжки — і кінъ доведе до самісенного двору. Недаромъ козакъ співае про свого коня: „сывый конькъ — то мій братъ“. Старі люде кажуть: „найдешъ кіньську голову, і ту загнуздай!“ І діло — бо коні часто носять, і тоді велике лихо чынять: йімъ у таку годыну однаково — чы рівне поле, чы провальля, хочъ і въ річку.

Коні, що табунамы насуться, хыжому звірю не дадутъ підступыты до себе: заразъ збігаются до купы, стають кружаломъ, стрыгуны та лопата въ середні, а самі обороняются заднімы ногамы. Ізъ кіньської шкуры выробляють юхту, підшвы, ремені; зъ конытъ выварюють клей; зъ шерсті бьютъ повесть.

Кінъ волу не товаришъ. — Колы коні йідають і на бікъ глядять? Янъ січку йідають.

Про що вінъ думавъ.

Коло порожного жолоба стоить кінъ, звісывъ голову, спустывъ вуха та мовчыть. Корова кывае на його головою та пытайеться вола:

— Про що оце вінъ думає? Чы не про те, що вывернувъ учора въ калюжу візь зъ хазяйіноюю капустою?

— Що йому капуста? Мабуть про ті басаманы, що наробывъ йому за це хазяйінь, — відказує віль.

— Ні, мабуть про те, що йісты нічого, — вставляє свое слово прожерлива свиня.

— Ні, мабуть про те, що хазяйінь його на ярмарокъ поведе продавати, бо старый, — каже вівця.

— Усі вы нісенітныцю верзете, — буркнувъ Рябко: отъ я спытаю, нехай самъ скаже. Буланый, говь, про що вы думаете?

Буланый повернувъ голову. — Про що я думавъ? Гумь, гумь. Про що я думавъ, — поважно, хытаючы головою, каже вінъ. — Отъ, сказати по правді, — гумь, — я нічого не думавъ.

С в и н я.

(байка).

Свиня у панський двіръ залізла,
 Посновыгала тамъ
 По всімъ куткамъ,
 На смітныку кістокъ погрызла,
 Полежала въ багні,
 Якъ слідъ свині,
 Въ гноії куйовдылася пыкою своею,
 Та ізъ гостей ізновъ прыйшла
 Така жъ, якъ і була —
 Свиня-свынею.

Отъ ставъ йіій свынаръ пытати:

— Що, свынко, бачыла ты въ пана?

Чы хороше тамъ гостювать?
 Яка була тобі тамъ шана?
 Я чувъ колысь, що у панівъ,
 Мовъ у царівъ,
 Срібло та золото скрізь сяє,
 Що буцімъ бы паны такъ хороше жывуть,
 Та солодко їдять та пють.
 — Та де тамъ воно йе! — свыня йому мовляйе.
 Брехня! Не слухай! Яжъ була,
 І йіла, і пыла,
 Всі заходонькы обходила,
     І смітныкы
     І суточкы,
 А доброго нічого я не вздріла,
 То тілько выгадкы дурні.

Глібовъ.

*Корыта не ходять до свыней, а свынi до ко-
 рыта. — Довелось свынi на небо дывытысь. — Черезъ
 міру і свыня не зыйсть. — Якъ бы свынi рогы, то
 усіхъ людей поколе. — На кого люде гомоняють, на
 того й свынi хрюкають.*

С в ы н я.

„Ну й брыдка жъ ота свыня!“ мабутъ всякый скаже,
 дывлячысь, якъ вона, уся въ рыпьяхахъ, въ грязюці,
 ледве лізе по вулиці. І справді не моторна свыня! Ко-
 оце не лежыть у багні, вывернувши свое череве проты
 сонця, то вже безпремінно рыйеть-ся де-небудъ на смі-
 тныку, або въ гноіщу. А зажерлыва яка! Йість усе, що
 попадеться: усяку рослыну, садовыну, гораздъ і стерво,
 навіть ыноді пожере свойіхъ поросятъ. А въ городъ

і въ поле якъ забереться — чымало наробыть бешкету! Шкодыва свыня, а до цього ще й лыха бува, особльво старою. Черезъ це старыхъ свыней не держать въ хазайстві. Та хочъ не суразна свыня, а протежъ подывитья, у якій вона прыгоді людымъ. У ыншого хазайіна нема коровы, вівці, а свыня знайдеться. Въ деякыхъ краяхъ йіхъ цілымы чередамы держать, бо вони дуже корыстні людымъ. Пры добрій годівлі підсвынокъ важытyme зо тры пуды, а ынша — годована свыня въ два роки — більшъ 20 пудівъ; скілько тутъ м'яса та сала буде, шытына піде на щітки, а зъ ратыць выварюють карюкъ. Навіть шкура стайе въ прыгоді, бо на заводахъ йііи вычыняють на сапьянъ. Свыня дуже плодуча: поросытья вона два разы въ рікъ по восьмеро — дванадцатеро поросытья.

Собака та кінь.

Бувъ на селі Квачанъ — собака,
 Кудлатый та товстый,
 Хвість здоровенный, якъ ломака,
 І самъ такый страшный.
 Разъ лежачы знічевья на травці
 У холодочку підъ кушемъ,
 Вінъ разбалакався зъ конемъ
 Про те, про се, про всякійі дурныці,
 А далі річъ на те звернувъ,
 Що вінъ у господарстві сыла
 Не те, що кінь, або кобыла, —
 Усякъ се, може, чувъ.
 — Що жъ, коню, ты? Поныхачъ головатый!
 Дыковына тымъ возомъ торохтить,

Вельке діло борону тягаты,
                     Або снопы возыть!
 Онъ я: і череду у полі догляжу,
 Весь двірѣ, кошару стережу,
                     До току побіжу —
 Ціліську ніч не спочываю! —
 На річъ таку собаці кінъ сказавъ:
 — Це, може, й правда, хто васъ знае;
 На світі всякъ бувайе...
 А ябъ тебе про отъ-що попытавъ:
 Колюбъ я не хотівъ у полі працюваты,
 Колюбъ я хліба не возывъ,
 То щобъ стерігъ тоді кудлатый,
 І щобъ вінъ йівъ?

Боровіковський.

С о б а к а.

Міжъ усякымы звірямы самый звывкый до чоловіка — то собака. Вона жыве зъ чоловікомъ усюды — і у теплыхъ краяхъ, і у самыхъ холодныхъ, стереже його оселю і худобу, запомагає на полюваньні, а ыноді і сама гине, рятуючы хазийіна. Собаче хутро вжывають на теплі чоботы і коміры, а шкуру на рукавыці. Собака весела, добра, слухняна, а розумна — такъ така, що мабуть і нема другого розумнійшого відъ нейі звіря. Собачыхъ порідъ дуже багато: вони різняться міжъ себе мордою, ушыма, шерстю і зростомъ. У всіхъ у йіхъ верхня губа покрыва ныжно, языкъ довгый, шырокий, нісь вохкый і холодный і чуйе вона йімъ такъ, якъ ні одынъ звірѣ не почуйе. Зубівъ у собаки 42, всі вони дуже гострі — бо це йійі тільки одна оборона. Задні

ногы зъ пятьма пальцями, довші ніжъ передні, на котрыхъ по чотырі пальці, а на пальцяхъ криві кігті, на котрі вона і ступайе. Їсть собака і молоко і хлїбъ, але найбільшъ любить м'ясо. Щенята тілько на десятый або на дванадцятий день починають дывытысь і довго ще ссутъ свою матірѣ. Літомъ якъ стойить велька спека, собаки часто казяться. Скажену собаку легко спізнати: очі у нейі мутні, хвістъ підобганный підъ самый живить, зъ рота котыться піна, а гавкайе хрыпло. Таку собаку треба заразъ же убываты, бо якъ вона укусыть хочъ бы і чоловіка, такъ і чоловікъ сказыться. Щобъ запо-
могты чоловікові, якого вкусыть скажена собака, треба одразу, не гаючысь і трохы, перевязаты відъ того місця, де вкушено, зверху і знызу якъ найтужче, щобъ отруйна кровъ не розійшлась далі скрізь по тілу, а выылась геть зъ раны. Когы жъ выразка не велька, такъ треба высаты ротомъ кровъ зъ відты, вважаючы, щобъ у роті не було якого порізу, а не то розязтрыты чымъ дуже рану, ножемъ та окропомъ, щобъ кривью стекла отрута.

В ч е н і с о б а к ы.

Де Петрусь вулицею, а назустрічъ йому Івась. — Івасю, каже Петрусь, а я у містечку бувъ, тамъ німець дві собаки прывівъ, та які вони штуки показували: одна передъ другою на лапахъ ходылы, зъ рушныцею, мовъ москалі, муштрувальсь, танцювали і чого тілько не робылы вони. Ото якъ бы нашъ Рябко та такі штуки вмівъ. — А нашъ Сірко краще вміе: учора вівцю відъ вовка одбывъ, а сьогодня у ночі тхора задушывъ, — каже Івась.

Мойі курчата.

Чувъ я, що якъ высушить яйце на печі, то буде воно таке кріпке, що хочъ яке яйце розіб'їе. Отъ я і надумавсь зробитъ собі таке яйце къ Великодню. Узявъ пару яйецъ тай поклавъ у старый горщикъ, що стоявъ у куточку на печі съ цїр'ямы. А тутъ прыйшла весна, — я увесь день гулявъ зъ хлощямы на вулиці і забувъ про ті яйця. Разъ сидимо мы і обїдаємо, колы щось помаленьку цївкнуло, а далі почало дужче.

— Що це цївкаїе? питаю я.

— Може цвїркунъ, — каже маты. А батько каже:

— Ні, це не цвїркунъ, а такъ щось.

Сестра-жъ схопылась зъ ослона та на пічъ.

— Мамо! ось пара курчатъ у горщыку!

— Де вони взялись? питаїе маты.

Я тоді розказавъ усе. Зняла сестра тіхъ курчатъ съ печі; мы всі оступылы і дывуємось. А маты каже:

— Що жъ зъ нымы робыть? Вони безъ куркы не навчатъся йїсты і подохнуть. А далі надумалась і каже: сьгодні у ранці Ганна хвалылась, що курка курчатъ вывела, — такъ хїба однести і цїхъ та пустыть до куркы? Такъ зробыла. Ті курчата повыросталы, і теперь то вже мойі курчата. А батько казалы, що вывелысь вони відъ того, що було тепло, а якъ бы я бувъ поклавъ на горячому, то посохлыбъ.

Казочка про бабусю та курчатъ.

Ой захотїла баба та й забагатїты,
Посадыла курочку, щобъ вывела діты.

Встала рано бабусенька, ще не світає,
 Вже баба курчатокъ на двіръ выганяє.
 Ой выгнала курчаточка на подвір'я пасты,
 Сама сіла надъ прызьбою кужельну прясты.
 А дідъ бычки запрягає та йіде по дрова,
 Свойій бабці наказує, щобъ була худоба.
 Чорна хмара наступає, дощыкъ накрапайє,
 Баба курчаточка въ хатку заганяє.
 Заганяла, заганяла — тройє ростопала,
 На четверте спотыкнулась, на пяте унала.
 Сіла баба на печі, въ голову ся скребче,
 А курочка зъ підъ постелі до бабусі шепче:
 „Ой, бабусю-бабусенько, що будемъ робыты?
 Якъ прыйіде дідъ ізъ лісу, буде бабку быты.“
 Ой прыйіхавъ дідъ ізъ лісу до своего дому,
 Та пытає бабусеньку за свою худобу.
 „Ой, дідуню-дідуню, що-жъ то зъ того буде?
 А вже нашу худобочку наврочылы люде:
 Якъ я въ хату заганяла, тройє ростопала,
 На четверте спотыкнулась, на пяте упала.“
 Дідъ на бабу осердывся, а бабуся плаче.

Зъ народныхъ устъ.

Чубинський.

Счастья безъ розуму.

Выгодувавъ разъ мужыкъ таку курку, що золоті
 яйця несла. Давъ Богъ счастья, та не доклавъ розуму.
 Гадає собі мужыкъ; „цілий день чекаю, щобъ курка
 одно яйечко знесла; дай — заріжу йійі, та зразу візму

копу, другу!"... Зарізавъ дурный курку, дывыться — і сліду яйцець нема.

Дурному і счастья не поможе
Не забудь обь тїмъ, небоже!

П р о п а ж а.

Ой сусіды, сусідоньки,
Прошу вась,
Чы не бігла курочка коло вась?
Сежената курочка і чубокъ
А на правій ніженці мотузокъ.

Зъ народныхъ устъ.

Ч уд не курча.

Вставшы въ ранці бабуся Одарка поставыла въ безпечнімъ місці підрешетко зъ сіномъ, положила въ нього трынадцатеро яйцець і посадыла квочку. Ще тілько світало, і бабуся недобачыла, що трынадцате яйце було зелене і трохи менше другихъ. Сыдыть квочка на яйцяхъ, грїє їхъ, та така стала зла, що й півневі нема до неї прыступу: крычыть та квочче. Просыділа вона тыжнівъ зо тры і почалы зъ яйцець курчата лупыться: прокльоє шарлюшку носыкомъ, выскоче, обтрусыться і почне цївкаты і бігаты. Пізнійшы усіхъ вылупылось зъ зеленого яйца, та таке гамузие: кругленьке, мохнате, жовте, съ коротенькымы лапкамы і зъ шырокомъ носомъ. Дывувалась дуже квочка на нього — та нічого робыть: яке не йсть, а все жъ дытына, треба і його глядїть такъ якъ другихъ.

Почала курыця вчыць курчатъ, якъ зъ землі выкопувать червачківъ тай повела йіхъ на берегъ до ставка. Якъ тільки забачыло воду кругленьке курча, то зразу і рынулось туды. Курыця крычыть, маха крыламы, кыдаецца до воды. Курчата перелякалысь та пыщать, а одынь півныкъ нібы зъ переляку, скочывъ на горбокъ, вытягъ шыйку та въ першы разъ закрычавъ: „кукуруіку!“ — поможіть, мовъ, добрі люде, а то братъ утопытья. А братъ не втопывся, а плавайе собі, та любуйеться. На крыкъ куркы выбігла зъ хаты стара Одарка і якъ побачыла вона, що робыться, то й закрычала: „Охъ, моя матінко! Оце я сліпуючы положила утяче яйце замісь курячого.“

Загадка. Въ однімъ барыльці два напыточкы, нема чопочка, нема дірочкы.

Якъ дыкі каченята свійськымы поробылыся.

Одна жінка знайшла якось яйця відъ дыкойі качкы і підсынала нмы дома у себе квочку. Вылупылыся дыкі каченята, але жъ вони звыклы ходыть і йісты у гурті сь свійськымы. Треба додаты, що це трапляйеться рідко, бо дыкі каченята, выплодывшысь у господі, звычайно хутко гынуть. Літомъ усі каченята у тійейі жінкы, якъ і у ыншыхъ, самі собі паслыся, а въ осены вже треба було йіхъ дома годуваты, і щобъ багато не страчувать на кормъ, жінка багато каченятъ продала, а двохъ молодыхъ селезнівъ і дві качкы зоставыла на росплідъ. Одначе черезъ якыйсь часъ вони знылыся, полетілы і зныклы. На другу весну вони знову вернулыся на

той же самий ставъ і стали, якъ і перше, ходыты до тійейі господы, де выплодылысь і йісты у купі зъ свійськымы качкамы, навіть зімуваты zostалыся. На третю весну ці качкы нанесли яйцець і вывели каченятъ. Жінка продала четверо зъ ныхъ одному панові, ынчыхъ розпродала ще де кому, а собі лышыла тілько пару: йіхне кодло вже зовсімъ помішалоя зъ свійськымы качкамы і нічымъ відъ йіхъ не відрізнялося, такъ що у третьому коліні дыка качына порода забула про свое вільне жыття. Ті жь молоді качкы, що купывъ панъ, качкы зъ другого коліна, ще вызначалыся міжъ свійськымы, якъ съ погляду, такъ і вдачею: вони byly жвавйіші і якось чепурнійші і полохльвійші, ніжъ свійські, часто ховалыся і навіть зрывалыся де кілько разъ тікаты — та підборкані byly.

Бодай тебе квочка вбрыкнула. — Чуткый якъ качка до воды. — Літомъ і качка прачка.

Чы говорять гусы.

Сыділа гуска на яйцяхъ. Колы це зъ нею щось сталось — захыріла чогось. Одного разу встала вона зъ яйцець, пішла вь хлівъ, де byly одноліткы гусы, що неслысь ще. Гуска погеготала тамъ щось зъ молодою гускою — і далі веде йііі прямо вь хату до кубла. Молода гуска сіла на яйця, а стара лягла біля нейі і вытяглась. Колы до нейі — ажъ вона нежыва. А молода гуска высідила гусенятъ і водыла йіхъ наче свойіхъ.

Зйіде, якъ вода зъ гускы. Перо страшне не вь гусака, а вже тоді, якъ у дяка.

Г у с к а.

Гуска — водяна птыця: на воді вона живе, вь воді знаходить для себе поживу. Уся постать гуски наче прылажена до плавання: черево й груди йійі порослы густымъ пухомъ, та такимъ щільнымъ, що й вода кризь нього не пройде, а черезъ те гуска легко держыться на воді. Ноги у гуски мовь лопаты; на йіхъ пальцівъ не запырмітышъ, бо межъ ными йе плавныкы. Свойімы лапамы гуска орудує на воді, наче чоловікъ весломъ на човні: якъ треба йій плысты прямо, то вона гребе разь одною, разь другою лапою; колыжъ треба йій повернуть на бікъ, то гуска гребе тілько одною ногою, а другою круте, мовь рулемъ; хвість тежъ стає тутъ до помочі: якъ треба повернуты гусці вправоручъ — вона нахыля хвість вь ліворучъ і гребе лівою ногою. Гусы йідають зерно, траву, усяку водяну рослыну, навіть рыбу — якъ що піймають. Якъ же почнуть поспіваты на поляхъ жыта і деяка ярына, то гусы вже безпрямінно унадыться вь пашню, і хочъ выженешъ йіхъ звідтіля, а вони незабаромъ зновъ тамъ опыняться. Вь спасівку хазыйкы обскубують гусей, бо вони вь оцю пору починають лынять, а пухъ зь гусей — сама найдорожча річъ, дорожче ніжъ йіхъ смачне мясо. Гусы дуже люблять свойіхъ дітей, пестують йіхъ, бороняють відъ усякого ворога: гусакъ не зыкайється і собаки, і ыноді такъ крыломъ побьєе йійі, що вона мусыть тікаты. Ворбні жь і сороці дуже рідко трапляється поживытысь гусенямъ.

Г о л у б ы.

Наші свійські голубы стали зъ дькихъ: зімою часто повинні були дькі залітаты вь села, де можна завжди пайты зерна; вь селі вони потроху прывыкали до людей, а люде ще й прыманювали йїхъ до себе. І отъ голубы почали оставатысь тутъ, вь селахъ, перше на зіму, а потімъ і на літо. Тутъ вони мостылы собі гнізда і вьводылы голубенятъ, котрі були вже зовсімъ не дькі. Хочъ голубъ добре літає і хочъ вінъ має чьмалі палці зъ пазурамы, щобъ держатысь на гіляці, одначе ніколы не осіда вінъ на дереві, а завжди — або на землі, або на будівляхъ — хатахъ, коморахъ, хлівахъ. Дький голубъ ніколы навіть не мостыть гнізда міжъ гілкамы, щобъ ніхто не знайшовъ. Для свійськихъ голубівъ добрый хазайинъ розвішує соломьяні кошелі, а часомъ і розбыті горшкы, та макітры. Ці голубныкы нагадують дупло, — черезъ те голубы охоче несуться вь нихъ. Вони згоднійшъ і тымъ, що зъ нихъ ніколы не выпадають ні яйця, ні голубенята. На яйцяхъ сыдыть більшъ голубка, хочъ ыноді переміня йїї на кілька часівъ голубокъ. Голубынята дупляться сліпымы і зъ велыкымы носамы. Вони не можуть йїсты зерна прямо, якъ курчата, — йїхъ годують зъ рота старі голубы, докы не навчатысь вони добре літаты. Кожна пара голубівъ вьводыть у літо пары тры голубенятъ, а якъ чотырі — то це вже багато.

Більшъ двохъ яйецъ відразу голубка не кладе. Жывуть голубы усе більшъ у гурті. Коженъ хазайинъ бажайє маты голубівъ, бо разъ те, що вони нічого не шкодыть і дуже гарна птыця, а друге йїхъ можна йїсты. Правда, зъ йїхъ небагато мяса, за тежъ йїхъ не треба такъ годуваты, якъ звычайно годують свійську птыцю.

Голубъ годуйється самъ собі, збираючи зерно всюды, де можна. Коли позбирають хлібъ у осены, тоді йімъ найбільша пожива. Вони тоді і живуть въ полі і часто забувають про свого хазяїна, особливо, якъ що вінъ не шануйе йїхъ.

Про голубківъ йе чымало пісень, бо йїхъ знають якъ вірныхъ і щырыхъ одынь другому. Якъ спаруйється голубъ зъ голубкою весною, коли треба нестысь, вже тоді въ куші живуть вони ціле літо, а часомъ і кілько роківъ.

Голубъ куды не прылетьтъ, тамъ і прыстане. — Голубецъ гукайе, якъ пары шукайе.

Пісня про голуба.

Якъ задумавъ голубонько діты годуваты,
 Якъ стрепенувсь та польнувъ голубкы шукаты.
 Летыть голубъ, летыть сывый лісамы, борами,
 Стрїчайється, вітайється зъ буйнымы вітрамы.
 — Ой вы вітры, вы буйныйї, вы що дня вїєте —
 Чы вы мойїй голубонькы тай не выдайете?
 — Ой у твойїй голубонькы дорогийї мыслї, —
 Задумала, загадала, край Дунаю плысты. —
 Якъ вдарывся голубонько объ землю крыламы:
 — Дїты жъ мойї, сыротята, пронавъ же я зъ вамы.

Зъ народныхъ устъ.

Убоге хазяйство.

Старенька й невеличка була Хомышына хатына, на всімъ городі однымъ одна. Коло нейі ані загороды, ані хлівця. Тільки на прычлку була прытуляна до хаты якась повіточка, а тамъ лежало трохи хворосту, стояла стара терныця та бытельня, та валялося два щербатыхъ глыняныка. Увесь городъ зарісь густою та високою травою. Передъ хатыною на маленькихъ грядочкахъ росла квасоля, бурякы, цыбуля, крінь та морква. На два ступені одъ дверей — зеленый горбокъ зъ лядою — то погрібъ бабынь. За хатою десять вышень та дві груші. Ото й усе хазяйство Хомышыне.

Ліниый легко робыть та хороше ходыть, а деякый робыть, що й нітъ кривавый його облывайе, та нічого не майе. — Не родысь багатый та вродлывый, а родысь пры долі та шастлывый.

Ліниый въ свойій хаті змогне.

Зъ одного заліза сковалы два плугы.
Одынъ стоявъ дурно, — въ полі оравъ другый;
Срібломъ блестівъ плугъ той, що зъ поля вертався;
А що стоявъ дурно — ыржою вкрывався.

Боровіковський.

III. Горóдь та садъ.

Даруй, Боже, благо й весело! Даруй, Боже, счастья, долю, хліба вволю, а хліба найбільш! А до хліба посилає, Боже, капусту, буряки, огірки — щобъ діждали садить і поливають, а після въ добрімъ здоровій поживать.

Г о р о д ь .

Любо було глянуть на Ганнынъ горóдь, такъ хороше все походило! Зелена піддымка розрослася, якъ зелене руно, высадки пішли въ куці, а цибуля погналася въ стрілки, сіянець повытыкався зъ грядки густо, якъ щіть! Морква вкрыла землю неначе зеленымъ жабурыннямъ. І вздовжъ і впоперекъ гулялы въ хрещыка по грядкахъ зелені ряды гостролыстой кукурузы та шыроколыстого соняшныка. А кругомъ грядокъ по зеленой траві розлізюся довгымъ ужемъ та батогами на всі боки роскішне, сыте гарбузове бадылля, піднімаючы зъ травы зелені вусыкы. А съ курчатамы квочка, той лыхый ворогъ сільськихъ хазайокъ, кубылася въ моркві, перекынувшысь проты сонця.

Нечуй.

Якъ бы цей годъ не морозъ, то бь горохъ черезъ тинъ переросъ. — Яке коріння, таке й насіння; яке насіння, таке й коріння.

У г о р о д і.

Ще й весна не настала, ще й снігъ не зійшовъ, а вже жінки беруться за городьну, достають і готують насіння. Наставъ гаманъ, почали сіяты макъ на снігу. Ростайе снігъ, всмокчуйе зь собою мачынки въ землю, вони рано сходять, заглушують ыншу рослыну, що зійде пізнійше, і коло такого маку не буде стілько полотьтя, якъ коло пізнього. Зійшовъ снігъ, выоралы городъ, перекопалы, щобъ не зароставъ бурьяномъ, і почали садить. Першъ усього садять бурякы на насіння, цыбулю корчуху, моркву, сійеться цыбуля сіянка і зеленына. Зь бурякамы не можна пізниться, бо колы вони будуть пізні, то мошка поійсть поросткы, і вони зовсімъ пропадуть. Якъ же потягне тепломъ, то починають садить въ розсадныку капусту, а щобъ вона не померзла, на нічъ розсадныкъ покрывають маткамы, а підъ землю, що въ ньому, ще съ початку кладуть гній; гній той і нагривае йійи знызу. Потімъ садять бурякы, картоплю, та й пора вже полоть ранню городьну. Якъ зовсімъ потепліе, то починають садить огіркы, квасолу, гарбузы, пересажуваты розсаду, колы вона вже пустыла по тры, по чотырі лысточкы. Усе вже посажено, і отъ колы починаеться найважча робота коло городьны, тілько й знай, що выполуй! Разомъ съ полотьтямъ починають обсапуваты картоплю, якъ вона вже піднялась на пядь. До жнывъ городъ вже зовсімъ упораний і не потрібуе біля себе ніякой праці. Одно тілько горе: гусень та

мошка псує його дуже. Коли вь городі заведеться гусень, то треба туды запустити качокъ; вони геть повзбірують гусень, а городыны не зачеплють. Вельку помічъ вь обереганні городыны дають ще жабы. Жабы тилько і живляться мошкою та мухамы, що псують городь. Після жывь зновъ берьсь за городъ: выбірай, вяжы вь вінкы часныкъ, цыбулю, молоты макъ і квасолю. Вь осены копають картоплю і бурякы, выбірають огіркы і гарбузы. Зь капустою можна і запізниться, бо вона не тилько не збавляється вьдъ морозу, а навить робыться мякша і смачнійша. Ось то скілько роботы коло того горбоду! Ще то добре, що вінъ не потрібує коло себе праці вь жыва, а то чоловікъ не знавъ бы, якъ зь нымъ справытись: хочь не сій городу, хочь не май хліба.

Петрове ремесло бурьяномъ поросло!

Петро любивъ мачокъ: і на свойімъ току

Вь кутку

Посіявъ мій Петро мачку;

Полоты жь не половъ, якъ водытсья вь бантані:

Заглухъ Петрівъ мачокъ вь бурьяні!

Боровіковський.

Біланъ-капустныкъ та муха.

Хазайка скопала грядкы у свойему городі, гарненько перебыла лопатою землю, посадыла розсаду і вже такъ йійи пыльно доглядає: що дня польває, прополює, — і капуста йійи стає така гарна! Хазайка ды-

вуться та радується. Коли жь прылетівъ якось білань-капустныкъ і почавъ літати по-надъ капустою та разь-у-разь сідати на лысть. Тутъ вінъ на капустяному лысту поклавъ своїи блискучі жовті яйечка, одно коло другого купкамы. Тыжнівъ черезъ два зъ ціхъ яйечокъ выплодылись зелененькі съ чорнымы крапкамы і грохы волохаті гусенычкы. І отъ у ночі, якъ усе спыть, гусеныця білана залазыть на верхъ качана, і ніхто йійі не бачыть. Цілісенку нічь вона порайється, спершу выбіра де молодші лысточкы, а потімъ захожуйється і біля другыхъ, — а якъ тілько почына світати, вона заразъ ховайється міжъ лыстямъ. Отакечкы гусеныця росте собі та товстїе відъ чужойі капусты, що не вона садыла, не вона й полывала. Ажъ ось зійшло сонце. Прылітайе на капусту мушка: вона така маненька, що ледве йійі выдно, але проворна на крылахъ та швыдка й на ногахъ. Ось вона стрібайе съ квіткы на квітку, зъ лысточка на лыточокъ, підскакуйе до об'їіденнаго качана — і бачыть, що въ йому заховалась гусеныця. Заразъ гострымъ жыломъ повертіла пузде соннойі гусеныці і положила въ дірочку своеіе маненьке яйечко. Потімъ знялась і геть полетіла собі.

Ненажырливій гусеныці байдуже, що вона поранена, — вона робыть своеіе: йїсть та йїсть. Черезъ кілько днівъ лысты на капусті зробылись якъ решето. Тоді кругла, гладка гусеныця полізла до хатньоїі стїны і злізла по ній до самоїі стрїхы; тамъ вона прывїсылась до павутынкы і перевернулаь на ляльку. Що зъ нейї буде? Якъ бы мушка не пораныла гусеныці, то зъ ляльки вылетівъ бы черезъ якийъ часъ метелькъ такийъ самый якъ і той, що прылетівъ на городъ до капусты і поклавъ на нейї яйечка. Ну, а зъ ляльки нашоїі пораненоїі гусеныці цього не буде. І справді,

скоро лялька репнула, і зь неї замість метелька-білана вылетіла молода мушка.

Розумный червякъ.

Улізъ червякъ у хрінъ та й сідівъ, а якъ вылізъ ізъ хрину у моркву та й каже: „колы бъ я бувъ знавъ, що морква солодка, бувъ бы давно я вылізъ.“

Сторожъ на городі.

На нічъ зь нірокъ выліза багато усякихъ звірівъ, котрі бояться світу. Тоді жъ вылазять і ліньві слізнякы. Вони лізуть на капусту, салату і усяку другу огородину, посажену садовникомъ, і йдять їйі. У день стережуть городыну відъ усякихъ червяківъ — горобці. У ночі жъ усі горобці сплять собі на своїіхъ гніздечкахъ і якъ бы не було жабъ, такъ усі оці гусені, слізнякы і другі червякы йілыбъ собі городыну тай йілыбъ. Але жабы те саме роблять у ночі, що горобці у день. Вони лізуть за слізнякамы і йдять йіхъ та такъ йдять, що якъ який слізнякъ і втече однійейі ночі відъ жабы, то на другу певне вже вона до його добереться. У кольшне время садовныкы вбывалы і выкыдалы жабъ зъ городу, бо йімъ протывно було дывытсья на йіхъ. А теперъ зъ нымы обходяться зовсімъ не такъ. Якъ въ будынкахъ відъ мышей держать кота, такъ въ садахъ і городяхъ відъ слізняківъ слідъ держаты жабъ. Кажуть, що садовныкы у дуже велькыхъ городяхъ купують жабъ,

а то кажуть, що въ деякихъ сторонахъ їхъ укладають у бочки і перевозять моремъ у другі землі, де їхъ не багато.

Г о р о б ц і.

Сірі горобці — справжні молодці. Їсть вони і въ селахъ, їсть і въ великихъ городахъ. Роблять вони собі гнізда і въ маленькихъ хлівцяхъ, тулять їхъ і пры великихъ будынкахъ. Ось подивіться, якъ козырьть горобець: і сюды верть, і туды верть, тутъ скокомъ, тамъ бокомъ. „Цвірінъ, цвірінъ“ тай головою крутне — такъ йому гарно.

Найбадьорнійший горобець по весні. Зімою йому було і холодно, і голодно. А то сонечко прыгріло, завурушылысь кузькы, — стало горобцеві тепло, зьявилась і харчъ. Ось вінъ і пару собі знайшовъ — сіреньку горобчыху. Працюють вони собі зъ ранку до вечора. Не влєжыть на выдноті ні перце, ні щетынка, ні шматокъ лыка, — усе, що ні попаде проворна горобьяча пара, тягне собі на гніздо. Днівъ два-тры і гніздо споружене, а тамъ далі вже лежыть у йому пятеро, шестеро яйчокъ. Сіренька горобчыха сідає на їхъ і гріє своїмъ маленькымъ тіломъ день і нічъ, а горобець-молодець раздобуває харчъ і собі і своїй горобчысі.

Ще не злетілысь зъ теплыхъ крайівъ птыці усякі, а въ горобцівъ вже пыщять горобенята. Теперъ праця ще важча старому горобцеві. Працює зъ нымъ і горобчыха. Пыскотяць въ їхъ гнізді; усіхъ же то їхъ нагдувати треба. Скрізь літають старі горобці та шука-

ють горобенятъ харчівъ, мякенькихъ червячківъ. І літають такечки година за годиною, день за днемъ, зъ раннього ранку до пізнього вечора. Прылетить горобець або горобчыха у гніздо зъ червячкомъ, ткне його въ ротъ горобеняті, та вп'ять летить, прылетить, ткне тай летить. Неділь черезъ дві горобенята стають підлітками-порхунцями, і старі горобці водять тоді їхъ на прогуляння.

*

*

*

Веселі въ купочці скакають горобенята на грядці, мовъ на улыці, та все цвірінькають. Вони ще дурненькі, самі не вміють роздобувать харчівъ, вміють тільки просить. Ось підлітає до їхъ старий горобець; здалека бачать його горобенята і розкривши жовтенькі ротыки, цвірінчать ще дужче, то б'є то: „сюды, сюды червячка“! Та не все такъ весело буває на гороб'ячій вулиці. Генъ-генъ кругляє въ воздуху яструбъ. Забачыла його гостроока ластівка, жвава кума горобцева, і запыскотала. Старі горобці знають цей пыскъ, догадуються, що ворогъ недалеко. Зацвірінькалы, заметушылысь вони, — і всі горобенята до одного поховалысь въ кущъ; покрывалы їхъ зелені лысточкы, і теперъ вони ні чычиркь. А старий горобець тымъ часомъ злетівъ на кущъ, сівъ на найвыщому дубчыку і зорыть. А яструбъ вже недалеко одъ його. Отъ, отъ махне крыламы разъ-два і запустыть въ горобчыка пазурі. Тільки горобець-молодець не зъ такыхъ. Пулею діло бурхнувъ вінъ въ кущъ, а на його місці опынывся вже яструбъ ні въ сухъ, ні въ тыхъ; учепывся вінъ пазурамы за гілку та тільки водить хыжо кругомъ жовтымы очыма.

Посыдівъ яструбъ тай полетівъ... Якъ бы озырнувъ ся вінъ, то побачывъ бы, що горобець знову сторожуйє

на тімъ самімъ дубчыку, де й попереду, а горобенята вилізлы зъ кущівъ, знову цвірінькають і скачуть, мовъ і не було нічого.

Якъ выучать старі горобці горобенятъ своїхъ усімъ мудрощамъ горобьячымъ, то ролускають йїхъ на свій хлїбъ на всі чотырі стороны. Тоді старі горобці знову підправляють свое гнїздо і знову панькаються зъ горобенятамы. Ыноді на літо і трычі сіда горобчыха на яйця.

*

*

*

Утомыться за весну і літо горобець, годуючы дітокъ, а підъ осень самому треба піджывыться. Отъ і летьть вінъ на сояшныкы, на коноплі, на просо у полі. Весну і половыну літа служывъ горобець по правді, а въ кінці літа почынае красты. Служывъ горобець тымъ, що боронывъ садовыну отъ гусені, боронывъ вінъ тежъ одъ цїейей напасті і огородыну, найбільше капусту. Черезъ це горобці весною та літомъ справжні сторожі садківъ і городівъ і дуже корыстні у господарстві.

А въ осени вже вони і шкоду роблять, — і сояшныкы выпывають і коноплямъ даються въ знакы, і просові, і пшениці відъ йїхъ достається. Ну та це все хай іде горобцеві за його раннійшу послугу; все жъ такы вінъ небагато добра у чоловіка переведе.

Горобець хытра штука. Старого горобця половою, кажутъ, неодурышь, — неодурышь його нічымъ. Хытрый горобець черезъ те, що його люде не люблять. Ворогують вони проты горобця, а вінъ розуму набірається. Зорыть горобець за всімъ, і хто йому страшный, того стережеться. Якъ съ курьмы або свыньмы, то вінъ ладень йїсты і пыты, а свынї — то ыноді і на спыну сяде;

одъ собаки поступається, а якъ кішку забачить, то мерщій куды-небудь дальше відъ неї.

Не мазунъ горобець у своїй долі, самъ про себе промышляйе, і черезъ це вінъ горобець-молодець.

Г о р о б е ц ь .

Було вітряно. Продымало тепле горобьяче гніздечко підъ стріхою у клуні. Тулылысь одно коло другого безпері ще горобенята, пыскоталы, ворухылысь.

На біду собі крайне до дірки въ гнізді горобеня повернулось дальше, ніжъ треба бь, тай выпало въ дірку зь гнізда до долу на хазайськый двірь. А въ дворі хазайському білошийй Лапко похожайе. Чуйе нюхомъ собака, що пожива недалеко, чуйе тай прямує до горобеняты. А воно бідненьке сідло нерухомо та розставыло на сторони свої слабі голенькі ще крыльця. Вже Лапко наблизывсь до горобеняты, — отъ, отъ його вхопытъ. Ажъ тутъ зразу підъ самымы щеленамы Лапковымы грудкою впавъ черногрудый старый горобець. Закустрянный, ввесь посодомывшысь пыщавъ і сычавъ горобець передъ роззявленнымъ ротомъ собаки. Собака поступылась. Горобець вырятававъ свою дытynu, захыстывъ йїї, хочъ і тіпався відъ страху. На выдыму смерть кыдався вінъ, боронячы свое горобенятко, а про те не всыдїв у своему захыстному гнізді. Сыла велька скинула його відтіля. Зь цїею сылою маленький горобець прогнавъ зубатого Лапка. Тымъ же то і кажутъ: „знай, небоже, що все любовь зможе!“

Зъ Тургенева.

Соловейко.

Соловейко, мала пташечко,
 Полеты въ мою стороночку,
 Понеси роду поклоночку:
 Нехай батенько не журиться,
 А матуся не печалиться.

Ой, ты соловей, ты манесенький,
 А на пір'ячко ты рябесенький,
 А на голосочокъ жалібнесенький;
 Ой не щибечи рано на зорі,
 Не отрусы ранньої росы,
 Нехай отрусе мій рідный батенько
 До мене ідучы, мене одвідуючы.

*Зъ усть народилъ.
 Чубинський.*

Солов'їине гніздечко.

Ой ішли чумаки зъ України
 Тай стали на попасі край долины,
 Выкресали вогню ізъ ружыны,
 Тай пустылы пожаръ по долині —
 Солов'їові діты погорілы.
 Ой сівъ соловейко на калыні,
 Та плаче, рыдає по дытыні.
 Прылетіла зозуленька зъ України:
 „Чы я тобі, брате, не казала,
 Не мосты гніздечка у лужочку,
 Помосты гніздечко у садочку,
 На высокімъ дrevку, на яворку

Ніхто жь того дrevка не зрубайе
Соловйовыхъ дітокъ не зворушуть!

*Зъ народныхъ устъ
Чубинський.*

Х р у щ ь.

Въ цвітні въ теплий день мало що не на кожнімъ дереві можна бачыты хрущівъ. Нерухомо сядять вони тутъ на гылькахъ, ажъ помы не звечерііе, а тоді вони вылітають і гудуть літаючы цілу нічь. Хрущъ — невеличкый жучокъ. Тіло його на кінці нібы загострене. Завдовжкы вінъ съ півъ вершка буде. Майе хрущъ дві пары крыль: верхні — руді і тверді, спідні, котрымы вінъ тільки і літае, тонкі і прозорчаті.

Жывуть хрущі не довго, зо два місяці, та за такый недовгый вікъ роблять чымало шкоды хліборобамъ. Ыноді наплодытсья йіхъ велька сыла, і тоді якъ сядуть де на поле, то пойдять увесь хлібъ, а на деревахъ ні одного лыстыка не зоставлять. Черезъ цежь то і гублять хрущівъ. Въ ранці помы ще не спала роса, струшують йіхъ зъ дерева. Впавшы на росу, хрущі не скоро почынають здыйматсья, щобъ летіть, — йіхъ тоді збірають і віддають птыці або свынямъ.

Ще більшу шкоду, ніжъ хрущъ, робыть робакъ, зъ котрого выходять хрущъ. Бува це такъ. Кожна самыця кладе въ різныхъ місцяхъ зъ 80 яйечокъ і закопуе йіхъ глыбоко въ землю; черезъ неділь шість зъ тыхъ яйечокъ вылазять робаки — білі, зъ бурымы головкамы. Спочатку робаки жывуть въ гурті і грызуть тоненькі корінці, а потімъ, якъ підростуть, розлазяться скрізь підъ землею і своїмы міцнымы щелепамы грызуть

коріння усякої рослини. Живуть ці робаки три роки під землею, потім обертаються в лялечки, а з лялечок виходять вже хрущі, котрі весною вилізять сь під землі. Гублять робаків тьмъ, що глибоко орють поле, а потім выгоняють на поле курей, качокъ, свиней, вони жъ то вышукують робаків і йдять їхъ.

В у ж ь.

Жарко. Зъ гною, що звалений біля хліва, ажъ пара йде. Зашуршала гныла солома, і сь під гною выповзло щось довге, тонке, темно-сіре, сь чорною головою і зъ двома жовтыми плямами на йій. Выповзло, звернулось ковбасою і немовъ заснуло. Це вужъ грїє свое холодне тіло на теплімъ сонечку. Трохы оддалі невелике озерце. Затягнулось воно зеленою ряскою і заросло рідкымъ очеретомъ. Тыхо. Ажъ ось забулькотїла вода, заколыхалась ряска, і на берегъ выпурхнула жаба. Мовъ здывувавнись чогось вытріщыла вона очі, сыдыть та якось лїньво квакає.

А вужеві дуже хочеться йїсты, вже три дні якъ вь роті не було ні рісочки. Зачувшы жабьячу пісню, мытьтю схопывся вінъ, і не дивно, бо вужеві найсмачнійша йїжа — жаба. Тыхо, але прудко поповзъ вінъ до озерця, росхыляючы траву — і прямуйе якъ разъ на жабу. Вже вінъ і біля нейі. Звернувся бубльчкомъ, выстромывъ сь травы головку, высунувъ раздвойенный языкъ і ставъ пыльно дывытсь на жабу. А жабі і не думкы, що надъ нею ворогъ. Тїлько вона намірялась прыгнуть у воду, якъ опынылась вь ужевімъ роті.

Бьїється жаба та нічого не вдїе. Задні лапки, де

самая сила, въ пасті йїї ворога. А той ковтайе йїї, та ковтайе, хочь самъ трохи не давиться. Вже відь жабы тільки головка на світі божому; ще трохи згодя уся жаба цілкомъ пішла въ ужачый утрунокъ. Потовстівъ нашъ вужь і ледве потягъ відь берега, та недалече і зашнувь якъ вбытый.

Горе йому теперь, угледыть його або цыбатый чорногузь, або колючый йїжакъ, розірвуть на шматкы, бо дуже ласі до зміїного м'яса. І справді багато гине такымъ робомъ ужівъ. А ще більшъ гине йїхъ відь лотыхъ зімніхъ морозівъ. Щобъ не замерзнуты ховайється вінъ въ сухімъ льстяті підь гнойемъ; навіть у хату заповзайе і живе підь помостомъ. Тутъ вужь майе що йїсты, ловыть мышей, локайе молоко, що ненарокомъ розлыто. Ыноді, якъ його не бьють, вінъ прывыкайе до людей і не бойіться йїхъ.

Плодыться вужь такъ якъ птыці — несе яйця, кладе йїхъ тамъ, де частійшь пробувайе — въ гноіі, підь помостомъ.

Яка жь відь вуза корысть? Та ніякойі, бо хочь вінъ і ловыть мышей, протезъ багато зводыть і жабъ. А жабы, якъ вже переказано, стають усякому хазайїнові у великій прыгоді тымъ, що збавляють лаврыківъ і гусені, котра багато шкодыть по городахъ.

II. СЕЛО.

I. Село вздовжъ і впоперекъ.

Багате село.

Село! і серце одпочине!
Село на нашій Україні —
Неначе писанка — село
Зеленымъ гайемъ поросло;
Цвітуть сады, біліють хаты,
А на горі стоять палаты,
Неначе дыво; а кругомъ
Шыроколыстій тополі,
А тамъ і лісь, і лісь, і поле,
І сині горы за Дніпромъ...
Самъ Богъ вітає надъ селомъ.

Шевченко.

Смутні картыны.

Убогіі нывы, убогіі села,
Убогый, обшарпанный людъ,
Смутніі картыны, смутні, невеселі,
А вышыхъ не знайдешъ ты тутъ!
Не ставъ бы дывытысь, схотівъ бы забуты, —

Такъ сылы забуты нема :
То ріднійі села, то ріднійі люде !

Зъ піснь Чайченка.

Які села теперь.

Багато селъ по нашихъ краяхъ, і багато їхъ одно на одно скинулось. Стоять наші села найбільше пры воді, — якъ не біля річки, то біля річечкы, якъ не біля річечкы, то біля ставка.

По одну ручъ річки оце роскынулось село, а по другу простяглось громадське оболоння та зеленіють людські луки; черезъ річку перекинулася обсажена вербамы гребля; посередъ села зміжъ дерева вырынае церква; за селомъ на выгоні, мовъ сторожі, стоять млыны, а тамъ геть і кладовыще съ похылымы хрестамы.

Багато нашихъ селъ розляглось по ярахъ та долинахъ. Тутъ і на воду зручнійше; на огородыну прыкладнійше, деревына всяка лучче росте. Та не черезъ це одно у насъ облюбувалы яры та долины. Колись у нашому крайі небезпечно жылось, — отъ люде й позвыкалы жыть по захыстнымъ місцямъ.

Не тільки зъ-окола, а і въ середині по нашихъ краяхъ село на село схоже. Дворыкы маленькі съ хлівцямы, соломою або очеретомъ крыті, хаты зъ выструганымъ токомъ передъ порогомъ; на одныбі відъ хаты повітка, комірчына, — ото найбільшь і все господарство. Тільки де-не-де кыдайтесья въ вічі вельке господарство якого дуки съ стогамы, съ скыртамы, съ клунею, або безверха, обскублена, одынока хата якої вдовы.

Не роскошні і не багаті, не блищать всячиною наші села, та гарні вони всякому, хто знає їх. Чепурні в селлах білі хати, чепурні двори, вкриті зеленим мурігомъ, гарні, високі та кучеряві верби; хороша калына надъ водою, або й біля колодезя; хороше пахнуть квітки в огородчикахъ, а ще краще щебечуть соловейки в садахъ.

Якъ будувались села.

Вельке село — Піскы. Роскынулось, розляглося і вздовжь, і вшырь, і впоперекъ на рівній низині, в бальці. Посередъ села стоить невеличка старенька церковця, трохы перехылилась вона на одынъ бікъ і вросла в землю. Не тільки покрівля, — де-де і ребра порослы зеленимъ мохомъ. Зелениють вербы біля ставка, простяглыся біля хатъ городы зъ тютюномъ і зъ всякымы овощама. Зъ обохъ кінцівъ села, по надъ шляхомъ, стоить чымало вітряківъ.

А літь за півторысотні Пісокъ і сліду не було. Тамъ стояло невеличке сельце, чы то пакъ невеличкі хуторці розсыпалыся по бальці, якъ стогы сіна зімою по степу. Мазанокъ було всього може хатъ съ пять, а то все землянки пры самій землі, якъ могылкы повідймалыся. Тільки одынъ дымарь нагадувавъ, що то не берлога звіряча, а людська оселя, що оберегала людей одъ звіря і одъ лыхойі годыны. Землянка була ізъ прысінокъ, схожихъ на ривъ, та хаты, схожейі до льоху. У хаті була пічъ, де можна було зварыты йісты, та погріться. Однимъ одно віконечко, мале-мале якъ одушына в бжильныхъ, выглядало зъ боку на шляхъ. Недалеко

відь землянки стоялы кружкомъ вербы, а по середні чорніла яма, обставлена очеретомъ. То конанка для воды. Огорожі ніякої. То теперъ тільки стали обгороджуваты, а тоді сього ніхто і въ думці не мавъ. Зайвої землі лежало неозорно передь тобою і за тобою.... Приходь, заоры скільки хочь, ніхто тобі і слова не скаже. Це діялось ще передь кренацтовомъ. Козацькі полковныкы та сотныкы, що після повернули людей підь себе, якъ побачять було, що заводяться таке сельце, думаютъ: „ловысь, мовъ, рыбка, мала й велька!“ Покры тамъ полковныкы та сотныкы налагодяться силесты невода, а рыбка собі въ затышку плодытьса, прыбувайе, выро-стайе... Незабаромъ середь пустыхъ степівъ вже красуютьса якъ квітныкы веселі хutory, прыселкы, села. Де-де посередь села і церква біліе — ще здалека горыть хрестъ на сонці.

Якъ жывуть у селі.

Гучне село въ осены. Селяне вже й забулы про важку літню працю у полі. Оранка й сійба озимыны вже пройшла. Багато хазайінівъ упораный хлібъ вже й змолотылы; змолотылы і позсыпалы, а то й попродалы чы-мало. Не голодне село, йе хлібъ, йе й до хліба — огороды й садкы поодавалы свое добро. Выдко въ осены по селу нові свыткы, шапкы, поясы, зазырні тежъ на дівчатахъ юпкы, хусткы, чоботы рантові, — одягнене село! Въ осені по селахъ часто ярмаркують, весілья гуляють, обіды справляють. Брызчыть у сільскыхъ кышеняхъ — і весельтьса, гуляйе село.

Не те село зімою. Не таке веселе воно. Холодно

по хатахъ, а якъ де, то й голодно. Прыдбало святе літо, а зіма прыбіраіе. — Роботъ надвірныхъ зімою въ селі не багато: скотыні даць, на водошій погнаць ййі, у лісь ыноді поіхатъ за чагарныкомъ на топыво, — ото і вся праця. Тільки въ заможніхъ молотять по токахъ, та возять дерево на нові хаты, на клуні, на коморы. Зімою прыде село. На всі сорочки, запаскы, рядна, мішкы і ынше таке напрыдено зімою. Прылося дома пры каганчыкахъ, прылося й на досвіткахъ пры веселыхъ співахъ.

По весні село йіде у поле. Треба оратъ, ралыть, сіять, волочыть ярыну. Хочъ і пройшла холодна зіма, хочъ і заворушылось весною село, та не зовсімъ бадьорыться воно. Зазімована худоба тягнеться въ поле, плутаючы ногамы; невесело й хазяйінамъ. Зіма упоралась добре, засікы і кухвы спорожнілы; ожередівъ сіна і соломы мовъ і не було. — Та зеленііе кругомъ, світыть, прыгрываіе сонечко, — буде наша скотына сыта, буде праця людямъ, буде й за працю хлібъ.

А ось і літо настало. Тыхо въ селі, пусто. Трохы не все село на роботі въ полі. Зосталыся дома тільки старі та малі. На дорозі ні лялечкы. Колы-не-колы пройде стара баба зъ неповнымы відрамы, а генъ-генъ на перелазі сыдыть старый, сывоголовый дідъ, а недалечко одъ його граюцься въ замазаныхъ сорочечкахъ, підперезані поясочкамы, унучата.

На у л ы ц і .

Якъ-разъ на шыблі бытого шляху въ кінці ульці піднялось невеличкы, зелене взгірйе. Тутечкы звычайне гульбыще трохы не зъ половины села. Ранкомъ въ свято,

якъ вийдуть люде зъ церкви і пообідають, взгірьїе оживає. Вкрывайеться воно білымы сорочкамы, пістровымы штанцямы, червонымы спіднычкамы. Збіраються сюды діты зъ усіхъ сторонъ і починають гратся.

— „Въ квача нумъ гратся!“ кричать одынь хлопчыкъ.

— „Въ ворона!“ перечить другый.

— „Въ піжмуркы, въ піжмуркы!“ закрывало тройе разомъ.

І стали діты гратся. Перегралыся въ усе, що тілько знали. Выголодалыся діты і розійшлыся по своїхъ хатахъ.

А сонце вже стояло на полудень. На взгірьїе стали збіратся чоловікы та жінкы. Вони гомонілы на взгірьїі нарізно: чоловікы стоялы і поважно міркувалы, жінкы розсілыся велькою купою, і пішла на взгірьїі балачка про всячыну — булы тутъ выгадки, выкладкы, одавалось реготомъ і весілыемъ. Ынша молодыця, йдучы зъ відрамы по воду і порівнявшыся зъ улыцею, схоче тілько постоять трошкы, потімъ якось сяде, поставыть порожні відра і забуде — й про відра, й про воду, й про свое господарство.

Стане сонце на західъ; старі розійдуться зъ улыці; знову порожне стане взгірьїе, тілько не надовго. Якъ на дворі посутеніє, скрізь по селу регіть дівочый, скрізь чутко парубоцькі голосы: то дівчата й парубкы прямують на взгірьїе. Ще веселійше ніжъ зранку і въ день стане взгірьїе. Сміхъ, жарты й выгадки чутно далеко. А тамъ далі голосна пісня польїеться зъ улыці по селу. Зновъ розмова то тыха й журлыва, то весела й жартовлыва! А тамъ зновъ пісня, ще дужча, ще молодча... і такъ ажъ поky волосожаръ почне сягаты до середины неба.

Сільські діти.

Івась одынокый у родытелівъ. Йому пять літъ. Прокынувсь вінъ дуже рано, а маты вже порайеться коло печі. Побачывъ Івась хлібъ на столі, та якъ захочеться йому йісты, мовъ бы вінъ того хліба тры дні не бачывъ. „Мамо, хліба“, каже вінъ, та сідайе на лавці. Маты порайеться, мовъ не чуйе. „Мамо, хліба“, почынайе вінъ знову; маты нічого, — „хліба, хліба, пхы, пхы-пхы, хліба!“ зарепетувавъ вінъ. — „Та цыть ты, прожеро! Ледве очі росплющывъ, та вже хліба“, обізва-лась маты: „не дамъ хліба, помы не перехрестышся.“ Івась хрестыться. „А теперь ходімъ умываться.“ Не лю-быть сього Івась. Вже йому і той хлібъ не мылый, кривыться, плаче, та нічого не помага. Нагнула його маты надъ ночвамы, умыла, вытерла, білу сорочку наділа, крайкою підперезала, а далі сунула у руки чымалый шматокъ хліба, та й каже: „ідыжь, грайся, та не від-ходь далеко одъ хаты, бо бытому.“

Выйшовъ Івась зъ хаты за ворота, вылізъ на прызбу, сыдыть. Укусывъ разъ добре хліба, другый, та вже йому не йістыся; крутыть вінъ той хлібъ у рукахъ, та коштуйе його зъ усіхъ боківъ, чы де зъ якого не смашнійшый. Ажъ іде Петро та Данылко, сусідські діты. Побачылы його, — Петро й каже: „бачь, яке сыдыть, мовъ выдыкъ на сідалі, а хлібъ якъ луццыть. Хіба хлібъ такъ йідять; давай його сюды!“

— „Не дамъ“, каже Івась.

— „Давай бытыся зъ нымъ“, каже Петро.

— „Недамъ“, каже Івась, та ховайе хлібъ за себе, та раптомъ якъ зареве — „вввввв...“

— „Отто який голосный!“ каже Даныло: „не рушь його, ще маты выскочыть та лаятыме; ходімъ краще

до Грыцька, нехай собі сыдыць самъ, колы крычыць!“ Не хочеться Івасеві самому оставаться, а коло Грыцьковойі хаты выгонъ, тамъ завше дівтора грайеться, побігъ вінъ за ными, тільки сорочка плентайеться.

Зібралось дівторы чымало, граються, бігають, пустують, дошкуляють Івасеві; хто за сорочку потягне, хто на голову лыстокъ положе, а ынші крычать заразь: „Івасеві на голові сорока яйце знесла!“ Сердыться Івась, а вони ще більшь сміються.

— „Ходімъ на греблю“, каже одынь. „Учора я угле-дівъ сороче гніздо на вільсі, може яйця йе.“ Ідуть усі, і Івасеві хочеться побачыць, які въ сорокы яйця. Колы оце іде паламарь, тонкый, сухый, рукамы махае, патлі роскудлані і довга жовта борода, точнісенько якъ у цапа. Діты зупынылысь, змовкы. Паламарь бувъ сердытый, не любывъ жартівъ. Пройшовъ паламарь, а Петро не втерпівъ: „ме-ке-ке!“ а другый: „кропыло церковне!“ а третій — ще щось, пійшовъ регіть, мьякканья та ме-кекеканья таке, що ажъ улыця залунала. Повернувся паламарь та до дітей. Ті въ ростічь, хто куды. Івась зляку побігъ попередъ себе. Страшно йому, такъ здай-еться, що вже його сердытый паламарь за сорочку хапайе. А далі запутавсь у сорочці, та бабахъ... вже йому здалось, що це паламарь його пхнувь; реве, заплющывъ очі, тільки ручкамы та ніжкамы теленайе. А далі бачыць, що його не бьють, підвівъ голову, дывыться, ажъ онъ стоять діты, дывляться на його та сміються: „Нема паламаря, нема, — ты якъ зеревівъ, то вінъ злякався та утікъ.“ Оглядайеться Івась. І справді паламарь ледві майеріе — генъ на кінці вульці, бо вінъ і не думавъ гнаться за дівторою.

Ось і гребля. Коло греблі лугъ, у лузі по-узъ річки вільхы та лозы. Полізы туды хлопці. Петро веде:

„Ось воно“, каже вінъ, тыче пальчыкомъ вверхъ на вільху. Усі позадырали голови, дивляться: високо, високо на тонкій глянці гніздо. Петро плюнувъ у руки та полізъ на вільху. Выще та выще лізе вінъ. Зъ гнізда вылетіла сорока, скрекоче.

— „Не яйця!“ кажуть діти: „бачъ, якъ скрекоче!“

Долізъ Петро до гільки, що на ней гніздо, та далі страшно: тонка дуже, гнеться.

— „Не лізь, кричать діти знизу — впадешъ!“

— „Овва! щобъ я та внавъ!“ кричить зверху Петро, та лізе далі. Гілька гнеться, а вінъ лізе. Ось і гніздо. Запустывъ вінъ у його руку, поланавъ, та щось кладе за пазуху.

— „Одно, два, три“, лічать діти знизу, роты пороззявлялы, а серце такъ і стукотыть: за Петра страшно.

— „Роздавывъ!“ кричить Петро, та ляпъ тымъ яйцемъ у низъ, та просто Івасеві на груди. Стріпнувъ Івась яйце, та нічого, жде — не діждеться, щобъ побачыть ті яйця, що выдеръ Петро. Отъ вінъ і злізъ.

— „Покажы яйця!“ кричыть Івась, а Петро глянувъ на його, та якъ зарегочеться: „Дывіться, хлопці, Івась соцькый, яка мендаль въ його!“ та тыче йому въ груди, а тамъ велька жовта пляма.

— „Соцькый, соцькый!“ сміються діти: „надъ усіма сорокамы господаръ.“

Івась розсердывсь: „я не соцькый“, каже вінъ. Ажъ ось щось гукайе: „Івасю, Івасю!“

— „Бачъ, вже тебе въ управу кльчуть!“ сміються діти, а самі кричать: „туть вінъ, тутъ!“ Івась злякавсь, пізнавъ мамынъ голосъ, прыгадавъ, що маты не звеліла відъ хаты одходыть; хочъ бы заховаться, такъ маты вже тутъ коло його.

— „Ось де ты! Та лышенько мое! Де ты такъ

умастьвся? Білу сорочку наділа, а воно ось як! Зажды, зажды, буде тобі, буде каша та не молошна, а березова!“

— „Не буду, не буду“, плаче Івась, а мати за руку його тай повела до дому. Поховалысь діти, як побачылы Івасеву матір, щобъ не лаяла, а теперъ повлазылы зъ лозы, та жаль йімъ Івася.

— „Бідный Івась“, каже одынь, „теперъ і мендаль не поможе, бытумуть.“ А Петро каже:

— „Овва! хіба я йіхъ не знаю! Нічого йому не буде, звісно, одынокый. Погрымають, тай тільки!“

Про буслівъ (лелекь).

— Діду, діду, — крычть маленький Петро, вбігаючи въ хату: а наша бусльця двойе яйецъ ізнесла, — такі мовъ гусячі.

— А ты чого на клуню лазывъ? Ось я тебе! Зажды. Не можна, кажу, бусламъ въ гніздо заглядаты: бусель разумна дуже птыця, якъ запрямітять, що до гнізда лазять, гніздо покыне, — каже дідъ.

— А я хотівъ одно яйце украсты, — каже Петрусь.

— Не робы того, не робы, гріхъ птыцю зобікаты. Бусель не мало намъ стойтъ: вінъ і гадюкъ стреля, і мышей на полі переводыть. За це йому і шана відъ людей, а яйця у птыці вкрасты — все одно, що дытну въ чоловіка, тай горе тоді бусльці: вб'єе йііи бусель, що гніздо не встерегла.

— Хыба такы вб'єе?

— А певно. Отъ слухай. Я тобі роскажу, що мені

разъ бачыты довелось. Давно вже це було, я бувъ отта-кымъ, якъ ты теперь. Надумалы мы тоді съ хлопцями выдерты въ бусла яйця та гусячыхъ підкынуты. Бувъ у насъ хлопчыкъ Охрімъ, сынъ сусіды нашого, майстеръ на всякі штуки. Отъ той і каже:

— Я вже у мамы вкраду та бусльці і підкыну, і вамъ скажу тоді.

Мы і забулы про це. Коны разъ біжыть Охрімъ радый, у долоні плеще та крычыть:

— Бусльця гусенята высіла, ідѣть скорійшъ ды-выться!

— Біжѣмъ!

А у Охрімового батька клуня здорова була; на нейі ще батько його, себѣ то дѣдъ Охрѣмѣвъ, бусламъ колесо помостывъ, съ того часу вони все въ його водылысь.

Прыбіглы мы, — коны бачымъ, коло гнізда на стрісі шкарлюпа зъ яйцеъ валяйеться, а бусльця мовъ несамо-выта дыба чогось коло гнізда, та усе въ його заглядаѣе то зъ одного боку то зъ другого. Мы смѣемось, кенкуйемъ зъ нейі, — коны бачымъ — бусельъ летьть; прылетѣвъ, закынувъ голову назадъ, поклекотѣвъ тай стрѣбъ на гніздо. Побачывъ, що у гнізді, та якъ зашыпыть, мовъ той гусакъ; выскочывъ зъ гнізда та до бусльці, та давай йїї голомосыты і шыею і крыламы; побывъ, побывъ тай полетѣвъ кудысь. А мы такі радѣ, — ажъ покладайемось одъ смѣху: звісно — дурні.

Ото полетѣвъ бусель, а бусльця осталась, ходыть сумно коло гнізда та усе въ його заглядаѣе. Ажъ жаль намъ йїї стало. Коны це ажъ зашумѣло у воздусѣ. Нашъ бусель прышеръ до гнізда, а за нымъ цѣле стадо буслѣвъ. Посідалы рядкомъ на стрісі та такый гвалтъ та клекѣтъ піднялы, що усе село збіглось; стоять люде,

дывляться — ніякъ не второпають, що це зъ бусламы сталося. А мы вже притыхлы, бойімось, щобъ не вийшло на явъ, що це наші штуки. Ажъ раптомъ нашъ бусель якъ кинеться у гніздо тай ухопивъ глюгою одно гусеня і полынувъ у гору. Підлетівъ високо-високо тай кинувъ його. Воно лягнуло середъ току та такъ розбылось, що якъ бы не головка та ланкы, то і не пізнати — що то за птыця. А бусель вже знову у гнізді. Ухопивъ вінъ друге гусеня, підлетівъ і съ тымъ високо, високо тай тежъ кинувъ його; воно впало на стріху тай вбылось. Ото взявъ його въ руки Охрімівъ батько та каже:

— Та це якийсь каверзникъ гусеняць у гніздо буслові підкинувъ, — а самъ дывиться на Охріма, а далі якъ гукне до його: „це твої штуки? га? Признавайсь!“

Той у плачь, а батько до його, і було жъ йому відъ батька: вярвавсь вінъ та мовъ спечений въ бурьянь кинувсь. Мы усі собі поховались, хто куды знавъ, а я заховавсь за повітку та дывлюсь, що далі буде. А буслы сидять рядкомъ, ыншій дыбайе по стрісі, клекотять — то усі разомъ, то одынь, тільки глюгами себе шурікають, мовъ судъ який судять, або раду радять. А бусльця сидить така тобі нещасна, крыла повпускала, голову схылыла, мовъ той злодій передъ судцямы. А далі якъ здымуться усі буслы та на бусльцо і давай йійи быты, хто глюгою, хто крыломъ. Такъ пір'я і посышалось. А котрый не достане, бо вже товпылись дуже тісно коло нейі, то гарцюйе навкругы, а усі шыплять, мовъ гусаки. Декотрі зъ чоловіківъ полізли на клуно бусльцю боронять. Вона вярвалась та навтікача, а усе стадо за нею, та доганяють, та бьють, ажъ бачымъ — упала вона въ очеретъ біля ставка. По-

бігли туди — ажъ вона мертва лежить, обскубана, по-
быта така, що страхъ.

Отъ бачышъ, буслы на смерть присудылы буслыцю,
а все черезъ нашу ыграшку. Та і намъ досталося. Ці-
лый день лементъ стоявъ надъ селомъ. Кого зъ насъ
спіймылы у той день, усімъ було якъ Охрімові.

В е ч і р ь.

На землю вже тыхый
Скрізь вечіръ лягає,
Зъ високого неба
Вже місяць сіяє,
І пташка затыхла,
І людська розмова,
Мовчыть, не шепоче
Зелена діброва.

Зъ пісень Чайченка.

В ь д о р о з і.

Я ще малымъ бувъ зовсімъ, — а йе вже цьому
літь зъ двадцять, — йіхалы мы съ покійнымъ батькомъ
зъ Полтавы у Прылуцькый повіть. Поспішалысь до дому
— къ Велькодню. Бувъ кінець марта. Снігъ вже ста-
явъ съ пожатыхъ зъ осені ланівъ, і де-не-де лежавъ ще
тількы купама у ровахъ, біля гайівъ, що стоялы надъ
шляхомъ, та у польовыхъ балкахъ. Коні наші, своя
парка, хочъ не мудрі булы, та моторненькі. Хочъ міс-

цями де і лучалася грязь, а все більш того, що тюпочки бігли, мов і вони поспішали сердешні у своїє село кь великому святу.

Йіхать треба було чотыры дні. Оце де заночуємь въ дорозі, то вже батько до світа прокынуться, почнуть підь повітками лагодыты воза, а потімь ідуть до мене будыть: „А ну, годі вже спаты, хлопче, гайда у дорогу!“

Поки батько розсчытується съ хазяйіномь за сіно та за вечерю, — я вже й на дворі. Сяду на прызбї — дождаю батька. А туть саме сходыть сонечко. Стелеться по полю легенькый тумань, холодно — аж одріжь бере. Червона плямочка на сході все світліє та шырїє. Оть зьявився крайєць червоно-золотоу круга, оть половины... і ось вже сонце блискуче, чудове сонце выплыло зовсімь і брызнуло проміньямь! Заграло промінья на хатніхь віконцяхь у крапляхь ранішньої росы, що густо вкрыла перву, сызу травцю... Зь гукомь выїзжайє візъ зь воріть, біжыть попередь його съ крыкомь табуєць білыхь гусей. — „Прощайте, люде добрі!“ — Помагайбі! — Спочывь батько на візъ, і вже йїдемо дальшъ.

Хороше було йіхать оттакь ранкомь! Холодненько ще, а про те ще солодше кунайєшъ, напьявши кожуха і сыдячы на возі. Прокынешся, і забувши, де ты і що це съ тобою, дывышся тыхо передь себе: біжаты коні, выїеться надь ными пуга, потепліло зовсімь, ясно світыть сонце, що піднялось вже геть-геть, співа жайворонокъ десь у небі надь головою... Выдко якась село, вітрякы, хаты....

На другый день дороги перейізжаты мы поромомь узьку і глыбоку річку — Псьоль. Коні потомышысь на піскахь, що ідуть кїлька верстовь бія Псла, стоялы

настороживши уха, хроплы та поглядали у бік у блакитню, прозорчасту глыбню. Недалечко, між роспустьвнхся вербъ, грюкотавъ колесамы водяный млынъ. Легенькый вітрець віявъ назустрічъ. Поромъ тыхо пльвѣ на річці. Съ того боку купка людей, зъ возамы й волами, чекала перевозу. Поромъ вдарывсь о берегъ. Зняли шость. Всі сходять і зъйїзжають на землю. Зъйїхали і мы. На горі вже видно Гадячъ, — домы, церкви. Тутъ у місті, на базарі мы обїдали, поки одпочылы та выкормылысь коні.

Надывывся я на людей за ту дорогу! Богомольці зъ саквамы за плечыма, зъ довгымы кыямы, що простують у Ахтырку та Кыйевъ, довгі обозы зъ клакою, чумацькі старосвіцькі валкы, що теперъ нїде й не побачышь.... А отъ і панъ якийсь котыть у колясці. Найїзжайе на насъ, кучеръ крычыть: „геть, мужыкъ, зъ дороги!“

Про велькый городъ.

Велькый городъ диво для селянына. Улиці въ такому городі довгі, широкі, вымощені камнемъ. На улицахъ повно народу: те йде, те йїде, те стоить, а те ажъ підтющемъ надолужуйе, — такъ йому ніколи. Скрїзь суйетнеча, стукотня, стогінъ...

По велькїхъ городахъ багато велькїхъ домівъ, та все зъ цеглы, та все підъ залїзною покрївлею. Стоять такі домы, якъ на якій улиці, стїна стїною; якъ глянешъ їдучы, то тїлько небо та домы й видно.

По велькїхъ городахъ багато усякыхъ крамныць. У крамныцяхъ цїхъ можна купыть усього, чого кому

треба. Тутъ йсть і те, що виробляється въ нашій землі, і те, що привозиться зъ чужыхъ земель. Крамниці йсть дуже великі, такі що хто йього зна, скілько вони й стоять, йсть менші, йсть і маленькі.

По великихъ городахъ йсть хвабрыкы і заводы. На заводахъ роблять сахаръ, мыло, женуть (курять) горілку і таке ынше; на хвабрыкахъ роблять сірныкы, замкы і ыншій крамъ. У великихъ городахъ живе багато народу, і черезъ те тамъ багато церковъ, не мало й базарівъ. Усього багато въ великіхъ городахъ, і багато де-чого зъ цього іде въ деякі зъ сель. Селяне ідуть въ города на роботу; зъ сель навозять сюды хліба, огородны, наганяють скоту, — сельскі люде мурують і харчують города. По великіхъ городахъ йсть усякі школы зъ малою і зъ великою наукою. Зъ горідівъ йде просвіта і въ села.

Кожный Івасъ майе свій ласъ. — Що хатка, то ынча гадка. — Що сторона, то новына. — Та рожжа, та не та кожа.

II. Гуртове жыття въ селі.

Г у р т ь.

Чы йе що краще, лучче въ світі,
Якъ у купі жыты,
Зъ братомъ добрымъ добро певне
Пожыть — не ділыты?

Шевченко.

Одынъ якъ ні одного.

Прожывъ чымало віку старый Веремій, багато світа і людей бачывъ, зазнавъ і всякой прыгоды. Старый прыдбавъ добра і для дітей, не жалко вміраты, а діты ждуть не діждуться, колы батько распорядыться ными. Сыдыть якось старый коло вікна, дывыться на свою працю тай задумався: „доты й порядку въ хазайстві, помы ще ноги носять старе тіло, а затулять очі — і піде сварка міжъ дітмы, розберуть гарні будынкы, розведуть худібку, рознесуть добро; чыжъ одно хазайство переводыться оттакъ на злыдні?“

Повходылы діты, посідалы, та все закыдають про своей, — ажъ роздосадовалы старого.

— Подайте мені віныкъ! каже вінъ до дітей. — Ты найстаршый, Остапе, спробуй — переломи віныкъ.

Остапъ здвигнувъ плечыма, однакъ не перечывъ батькові, спробувавъ на коліні переломить віныкъ; всі бачять — не втне. Не здолавъ і середущый, а меншый і руки опуствывъ.

— Не розумні, бачу, вы, дітки: я немоцный, а переломлю. Розвизавъ старый віныкъ і въ роздрібъ зламавъ до остатнього прутыка. Зглянулысь діты, чухаються въ потылицю, а батько каже:

— „Памьятайте діты: тежъ буде съ хазайствомъ і зъ вами, якъ поділытесь. Де гуртъ — тамъ і сыла, де сыла — тамъ і міць.“

Тамъ ся добре дїе, де два оре, третій сїе. — Спїлка — чоловікъ та жінка.

Чы пора правду ховаты?

Неділя. Полуденна доба. Въ селі тыхо, якъ въ домовыні: ні голосу людського не чуты, ні лысть не шелестыть, ні собака не гавкне — неначе все померло....

Ажъ ось въ мертвій тышыні загуло: то бовкавъ дзвінь, наче на пожаръ. Мовъ мурашня зъ розворушеной купы высыпалась люде зъ хатъ, пытаючысь: „де пожаръ? де?“

А дзвінь гудивъ, мовъ казавъ: „сюды, сюды, сюды...“

Всі кынулись до дзвінныці. Тамъ навколїшкы, безъ шапки стоявъ старый Остапъ і сухою, костлявою рукою сїпавъ за мотузокъ. Сыве волосься роскыдане, очі вперъ въ землю.

— Чого, діду, дзвонить? Де пожар? — загомоніли люде. Старый мовчавъ. Хтось торкнувъ Остапа за руку і голосно спытавъ.

— Чы чуйешъ, старый, де пожар?

Остапъ підвівъ помалу очі і промовывъ на весь народъ:

— Правда вмерла, по ній дзвоню!

Люде такъ і закамініли на місці. Хвылына, і весь народъ загомонивъ:

— Не по Божому діти зробили; не по правді рідного батька у старці выгнали. Не простять їмъ цього Господь Богъ ні на сімъ світі, ні на тімъ!

Люде знали, що Остапа рідні діти выгнали зъ хаты.

Колы до дзвінці підійшовъ другый дідъ, ще сьвійшый, ще старійшый; вінъ злегка поклавъ руку Остапові на плечі і голосно сказавъ:

— Встань, Остапе! Чы чуйешъ, що громада каже? Не волею, такъ сылою прыймутъ тебе діти: бо ще живе правда на людяхъ, не пора ще правду ховаты!

Де йсть добрі люде, тамъ і правда буде. — А де кривда буде — тамъ добра не буде.

Дай, Боже, межъ людьмы быть любви. — Кто людей не слуша, той Бога не бойтсья. — Гуртъ Богови мылий. — У гурті то й смерть не страшна. — Спілька двохъ годуйе. — Въ гурті і каша йістсья. — Якъ роблять у куні, то не болыть у куні.

Нема въ світі, якъ своя крайіна.

Хто се йде бытымъ шляхомъ старый та древній?
На вкритій порохомъ святі рубъ руба клыче; сыва чу-

прына прылыгла відь поту до головы. Чого блыстять його очі? Чого трусыться його рука, опыраючысь на высокый кый? Чы відь старості, чы відь радості?...

Гей відь радості! Ввійшла вона въ старе серце, засвітылася въ зомлілыхъ очахъ і стряснула слабымъ тіломъ. Старый Остапъ вертайється зъ далекого Сібіру — щобъ вмерты на рідній землі.

Блыснула церква свойімъ золотымъ хрестомъ. Остапъ ставъ, серце його вельмы забылось, ноги затрусылись, рука ледве піднялася на чоло — зложыть святыи хрестъ. Вінъ прысівъ на рові. По троху відійшло відь серця. Остапъ вставъ і тихенько поволікся. Осъ передь нымъ могылкы, осъ вічні хаты його товаришівъ односельчанъ. Тутъ, Остапе, і твоя хата стане...

Червоне сонце, ховаючысь за далекымъ лісомъ, кынуло сніпъ промінья. Озолотыло воно сыву голову Остапа і заграло въ зеленій траві, на могылі, де сьдівъ засмучений старецъ.

Сонце ныкне, далекий лісь темнійе, а Остапъ сьдыть на могылі — і думы його перенесысь въ далеке мынуле...

Осъ вінъ молодымъ парубкомъ збірайється йты въ поселяне въ далеку Сібіръ. Допекло йому до серця службыты у наймахъ та тынятысь по чужымъ хатамъ. Маленька церква повна народомъ. Остапъ заказавъ молебствійе. Старый панъ-отець тыхо правыть службу; люде набожно хрестяться. Остапъ стойіть попереду; сльоза тремтыть въ очахъ, серце закінае кровью: жаль йому покынуть рідне село, жаль йому тойі шырокойі вулиці, що гуділа підь каблукомъ, тойі чыстойі прозоройі річкы, що омывала його молоде тіло; жаль зеленыхъ садочківъ

та білыхъ хатокъ, жаль товаришівъ, жаль чорнобровыхъ, та нужда гонить.

Вже і молебствіє кінчилось. Пань-отець його поблагословивъ, люде вийшли зъ церкви. Остапъ упавъ въ ноги громаді — просить благословення на далеку дорогу.

— Хай Богъ тебе простить, хай Богъ тебе благословить! гомонить народъ: — йды зъ Богомъ на нове жыття та насъ не забувай...

Ось Остапъ вже за царыною. На плечахъ невеличкый клунокъ, въ узлыку жмінька рідної землі. Його провожають товариші і дівчата:

— Ну, прощай, Остапе, прощай, брате, та насъ згадуй, выши о собі!...

„Де вы, молоді товариші? Де ты, моя зоре, моя надіє, Галочко?...”

Подувъ легенькый вітерець, і польні жалібно зашелестілы лыстями на могылі; десь далеко заплакала пастихова сопілка. Старый крыкнувъ: „Галю, Галю!” — і заплакавъ, якъ дытына, падаючи на могылу...

На другый день ішли люде до церкви... Вони бачылы якогось старця, що простягаючи костляву руку, просивъ: „Дайте, мамцю, за здоровья свое, дайте за тыхъ, що повміралы, що ратунку не малы...”

І моя душа не зъ лыга — того хоче, що і людська. — Бодай васъ лихо минуло. — Най йому легенько ыкнется. — Пошлы, Господы, зъ неба, чого кому треба.

Не хлібомъ їеднымъ живъ буває чоловікъ.

Ішовъ по дорозі панъ. Стрівъ його старець, старий, престарый дідъ. Червоні віки у старця, очі слізми покриті, сині губы, манаться въ діркахъ, раны скрізь... Дуже, дуже лыхая година була цього старого діда!

Простягъ дідъ до пана червону пухлу руку, — вінъ стогнавъ, прохавъ мылостыні.

Панъ ставъ шукать по кышеняхъ грошей, і якъ на те, не було въ його на цей часъ ні шага.

Старець усе ждавъ; простягнута рука трусилась. Засмутився панъ і своею рукою взявъ старцьову руку.

— Выбачай, брате, нічого мені не случылось, — каже панъ. Споглянувъ старець на пана, його посынїлі губы усміхнулись, і вінъ стыснувъ своею рукою холодну панову руку.

— Що жъ, брате, — тыхо мовывъ старець, — і за це спасыбі, і слово добре мылостыня.

Легко зробылось на душі у пана. Якъ старець прыймає мылостыню, такъ прыйнявъ панъ ці слова відъ старця.

Зъ Тургенева.

Хто ставъ въ ряду, то держы й біду. — Хто одъ товариства одстане, нехай одъ того шкура одстане, якъ на вербі по весні. — При добрій годынї — браты й побратымы, а при лыхій годынї немає й родыны. — Хоч і надівъ жуванъ, все не цурайся свѣткы. — Хто въ пір'я поростайє, хай на бідного поглядайє.

Багатый дрібно краіе.

Ішовъ дорогою бідный чоловікъ, а насупроти його йїхавъ багатый хазяйинъ. Бідный просыть Хрыста рады копійечку на хлїбъ, а багатый і каже :

— Гм! Хїба тобі хочеться хлїба?

Бідный кывнувъ головою.

— Такъ тобі може й до хлїба хочеться? — пыта багатый.

Бідный зновъ кывнувъ.

— Воно і гроші тобі здалысь бы? — зновъ каже багатый...

Бідный простяга руку...

— Богъ дастъ! — сказавъ багатый — тай поїхавъ.

Перероблено зъ Гоголя.

Якою мірою міряйешъ, такою і тобі оддадутъ.
— *Що посїявъ, то ся вродыть.*

Шматокъ хлїба.

І холодъ, і мряка на дворі панують,

А вітеръ осінній реве і лютуїе.

Зігнувшыся вдвойе у драній свытыні

Іде по підъ тыномъ сердешна дытына, —

Хлопчатко маленьке підходить до хаты

Недавнійі сльозы на лычку знаты.

Прыйшло підъ віконце хлопчатко, голосыть :

„Дай хлїбця хочъ трохи!“ — і плаче і просыть :

„Дай хлїбця хочъ трохи для Бога святого, —

Не йївъ я сьгодня ще зъ ранку нічого.“

Далы у віконце хлопчаті для Бога

Шматокъ того хліба; сердешне, убоге
 Взяло той шматочокъ, пішло по дорозі...
 Дмухнувъ знову вітеръ і здувъ його сльози.

Зъ пісень Чайченка.

*Щобъ лиха не знаты, треба своїмъ плугомъ та
 на своїй ниві ораты.*

*Не ходыть біда по лісі, а по людяхъ. — Було бъ
 краще, та нікуды, хочъ у боки та напрысядки.*

К а л і к а.

Хвалывсь мені Хома — каліка,
 Що вінъ походывъ бы зовсімъ на чоловіка,
 Якъ бы росправылись рука й нога крива,
 Та замісь оцейі — другая голова.

Боровіковський.

Сільські робітныки.

Вечіръ. Тыхо вітеръ віє,
 Під горою село мріє,
 Обібрані хаты.
 Іду, людей зустрічаю,
 Дывуючысь розглядаю —
 На свытынахъ латы,
 Лыца втомлені, понурі
 Запрацьовані та хмурі
 І потомъ польгті.

Зъ Гріненка.

П р я д ы в о.

По угноєнному, выоранному підмету пройшовъ сіячъ зъ саковками, повными сімья. Жменю по жмені роскыдавъ вінъ насінья у мяжку чорну землю. Пройшло кільки часу. Підметъ, попередъ голый-голісенький, вкрывся молодымъ зеленымъ конопельками.

Бадьля въ його тоненьке, листочки дрібненькі, — подумавъ бы, що зъ його буде? А зъ цього бадьля буває багато всякоїі всячины. Тільки й праці треба покласти багато, поки-то його приведешъ до ладу. Коноплі треба вибрати, — ті, що зъ сімьямъ, вымолотыть, — потімъ треба мочыть коноплі, на терныцяхъ терты, тіпати, а наослідку покृतуть у повісма.

Вже й упорані коноплі, та багато коло йїхъ заходу, ажъ поки то стануть воны полотномъ. Пучками та ручками надолужають, щобъ ізъ тыхъ сірыхъ закустряныхъ конопель выйшла біла та гладенька сорочка. Попогуля, повыкручуйеться веретено у пряхы довгымы зімнімы вечорами. Дзюрчыть веретено, рыпыть зъ мычкою гребінь, а сонъ важку головоньку клоне. Пряде пряха, бо у пряді велька частына йїї худобы.

Скінчылы свое діло гребень, дныще і веретено. Настає черга мотовыла. Попомахаютъ нымъ, пополічатъ чыснїці пасма, поки-то долічатъ до того півмітка. Такыхъ півмітківъ треба на полотно не одного, не двохъ, і не десятокъ. Зробыло свое й мотовыло — черга за метушкою. Крутыть метушка, а пряха зъ наложенного на ней півмітка укладаеться на тугыхъ круглыхъ клубкахъ.

Намоталы вже доволі клубківъ. Тенерь треба тільки прыготовыть роботу ткачеві. Ткачева работа надъ пражею остатня. Попочовга вінъ ногами, попомота руками,

та за те й стане пряжа підъ його рукамы густымъ та довгымъ полотныщемъ.

Теперь тільки треба выбілыть сырове полотно, та це вже діло не важке, роблять його охоче, роблять найбільше дівчата, простягаючы довгі шматки полотна на зеленихъ левадахъ або на завітчаныхъ лукахъ.

Шьють зъ полотна сорочки і ышу всяку всячину, чого кому треба. Вже й нашылы, вже й поносылы. По тынахъ, по лавахъ, по запічкахъ ысять і лежать, мовъ нікуды нікчемні, ганчірки. Їіхъ не шанують, нымы вытирають усе. Та зайіхавъ у село жыдъ. Одъ хаты до хаты, зъ ульці на ульцю вінъ перейзжайе та крычыть, щобъ йому неслы ганчірки. Несуть діты ганчірки до жыда і одають ііхъ цілі купы за цукеркы, шаговый перстень або нызочку намыста. Жыдъ везе ганчірки на хвабрыку і тутъ зъ ііхъ роблять білый хорошыи папірь.

К р а в е ц ь .

Прийшовъ въ село зъ города кравецъ. Отъ люде назносылы йому работы та й просятъ:

— Вы жъ, будь ласка, пошыйте гарно!

А кравецъ радъ, що назносылы йому работы, і не зна вже, якъ іімъ і дякувать, та й каже:

— Вы, люде добрі, не дывіться, що я кравецъ, а гомоніть зо мною, якъ зъ простымъ чоловікомъ.

Зъ народныхъ устъ.

К о в а л ь.

Повернувся Павло зь москалівъ въ своеє рідне село. Повернувся вінъ письменний тай ремество мавъ въ рукахъ: служивъ пры арсеналі, призвычайився до ковальства. Корытуватися своїмъ ремествомъ зразу не мігъ, бо до „завою треба строю“, казали йому люде, а у його ні казны, ні грошей. Ото і запывъ вінъ мого-рычъ зь однимъ своїмъ заможнымъ сусідомъ — ставъ у його до весны парубкомъ на усьому хазайському кошту, ще й грішмы двадцять карбованьцівъ до весны. Робывъ вінъ справно усяку роботу, а тымъ часомъ усе йому мрійється своя хата, свій грунтъ, хліборобська праця. По весні взявъ Павло у хазайіна гроші, постановывъ кузню, купывъ трохи ковальського начинья і ставъ ковалюваты.

— Павло, перетягни но мені кругъ колісь.

— Добре. Привозьте, дядьку, колеса, а я тымъ часомъ накладу Охрїмові леміша.

Упорався Павло зь лемішемъ і зь колесамы.

— Що тобі за роботу заплатять? — пыта чоловікъ.

— Та воно бъ то краще було, якъ бы не платылы грішмы, а пожычылы мені днівъ на два — воза й коней, одвіча Павло. Треба привезты колодьдя на уголья та ще й купывъ трохи дерева на хату, — ось бы і перевізъ въ село.

— Це, небоже, і мені гараздъ: коні гуляють, беры собі тай орудуй на здоровья.

Почувъ Охрїмъ таку мову, тай собі:

— Може й я одичывъ бы чымъ небудь, бо грошей зайвыхъ кать ма, а відробыть звычайно зручнійше.

— Ты, Охрїме, здається, швецъ, а у мене, бачъ,

які чоботи: пучкя вылазять. Ременю я розстараюсь, а ты вже, будь ласка, пошый.

Оттакъ мудрувавъ Павло. Звычайно въ селі праця дешева, а гроші дорогі; тымъ і зручнійше було Павлові міняты працю на працю, а до того ще у селі можна усього достатъ, що треба селянинові. І справді: треба мірошныку шестерню полагодыты — ось йе у Павла мука, крупы. Окувавъ воза кравцеві, а той йому пошывъ кожухъ і святу. Тому сокыру наставыть, тому плуга оправыть, до бороны зубы вставыть, наральныкъ до рала прыробыть, а то дывысь — йдутъ до його бабы зъ серпами, чоловікы съ косама. Кожному чогось треба до коваля, і кожний обіця чымъ небудь помогты. Столяръ згодывся поробчыть вікна і двері. Ось бы і хату закладать, та ніде. Просыть Павло у громады, щобъ допустылы йому заняты кавалокъ громадського выгона въ селі. Громада згодылась. Дерево на хату потрохы було выготовано, запрохавъ Павло людей, поставывъ на могорычъ відро горілки, почастувавъ усіхъ, а ось до вечора на выгоні й хата стойть: стовбы, кроквы, латы. Днівъ за пять закыдалы стіны та шылы, а на шостый зібравъ Павло бабівъ на толоку, обвалькувалы, наносылы землі, збылы пічъ — ось хата й готова. Черезъ кылько роківъ купывъ Павло більшыи грунтъ у громады, і теперь щыро працуюе у полі тай відъ кузні не відрыкайеться, ковальства не кыдайе, бо не даремне кажуть, що ремество йісты не просыть, а само годуе.

Все купы та купы — купыло прыступыло.

З н а х а р ь.

I.

На самому краю села, недалеко від ліса, стоїть маленька хатынка, а живе в її дід Ясонь. Люде звать його ворожбытомъ, бо вінъ, якъ до кого пропащныця прыкынется або такъ хто занедужає, чы гадюка укусьть, заразь запоможе, і на коровы і на коні — на усе вінъ знає спосібъ, а більшь усього за те його селяне ворожбытомъ або знахаремъ называють, що вінъ знає завертки вырывать та їхъ одговорювать.

Въ темній хаті Ясона такый же убіръ якъ у другихъ, тільки по стінахъ багато пучечківъ понавішувано зъ усякихъ травъ, а на печі кітъ грійється, чорный та худый, такый поганый... Ото разъ Ясонъ сьдыть на стільці та плете постолы; коло печі порайється жінка його, Явдоха. Оть і каже Ясонъ:

— Що це таке, скажіть на мьлость Божу. Вже мабуть зъ тыждень ніхто не прыходить до мене радытысь. Выдно пора завертки почынатъ. Слухай-но, Явдохо, що я тобі скажу: якъ сонечко зайде, то піды за село та зроби завертку на Тymoшевій ныві, я-бъ і самъ пішовъ, та щось нездужаю. Та гляды, щобъ нікому і въ думку не прыйшло, що ты зробыла, не то що побачывъ, бо якъ побачать, то не будешъ вже сало та тісто у комору носыть.

— Знаю, знаю добре й сама, нема чого розказувать, — одказує жінка...

Вже смерклось, якъ Явдоха взяла на голову вельку хустку і пішла за село.

II.

На другий день після цього Тymoшъ, богатырь на селі, сидів коло кузні та чекавъ, поки коваль плужкы полагадыть, якъ прыбігає жінка до його.

— Тymoше, Тymoше! Що намъ на світі Божому робыты?! На нашому полі завертка... превелька та страшенна така, і не дай Боже — і почала жінка голосыты. Задумавсь Тymoшъ, а потімъ і каже:

— Ну що жъ робыты, іды до Ясона, хай рятує.

Побігла жінка. Прыходыть до Ясона.

— Ясоне, голубчыку, вырятуї.

— Що тамъ таке? сердыто пыта Ясонъ, а самъ і не повертайеться до нейі, нібы то нічого й не знає.

— Завертка... превелька та страшенна... ційейі ночі завернута, — розказыє жінка.

— Ну, такъ що жъ?

— Будь ласкавъ, іды вырвы.

— Не маю часу, — відказыє Ясонъ.

— Ой і не кажы, і не кажы, я вже тобі і злотого дамъ і півнычка того біленького.

— Кажу, не маю часу, — зновъ одказыє Ясонъ, а самъ думає: „мало дайешъ, бісова бабо.“

— Я вже тобі і поросятко дамъ те, що урядныкъ за податі одбіравъ, йей Богу дамъ.

— Отъ прывьязалась, якъ муха до патоки! Тільки одчыньсь, піду вже, побачу. — І пішовъ Ясонъ.

III.

Прыйшлы Ясонъ та Тymoшева жінка на поле. Недалечко відъ краю завертка, а жыто кругомъ рівно сто-

йїть, не потолочено. Підійшовъ Ясонъ, подивывсь тай каже :

— Погана то, дуже погана завертка; якъ йїї не вярвать, то болїсть на усіхъ нападе та струньє, і голосу не стане, та і скотына уся передохне...

— Ой, лышенько мені, ой же я нещасна!

— І воля, і коровы, і коні...

— Ой, ой, ой....

— І кабанці. А якъ хто не знаїє та вярве, то того такъ якъ на десять кроківъ выкыне, а потїмъ руки на вікы покорчыть тай поодсыхають.

— Рятуй же, рятуй, мій голубє.

Отъ Ясонъ вынявъ зъ-за пазухы мішечокъ маленькый, взявъ відтіля кїлько вуглынокъ, выкресавъ вогню, поклавъ вуглынки на дорогу і запальвъ. Далі ставъ біля вуглынокъ ходыть та щось прышептуйє і такєчкы довго прышептывавъ. А Тymoшева жїнка стойїть недалєчко, піднерла голову рукою, та такъ разомъ і боязно і ласково на Ясона дывытьсѧ. Пошєнтавъ вінъ, пошєнтавъ, а потїмъ швыдко увїйшовъ у жыто, вярвавъ завертку зъ корїньямъ, кынувъ йїї у вогонь і зновъ шєнтавъ, докы вона зовсїмъ не згорїла, жєврїючы тонєнькымы полоскамы на потємнїлыхъ вугольяхъ. Отъ такъ і вярвавъ завертку Ясонъ. А Тymoшева жїнка і справді думала, що завертка щось дуже поганє та шкєдывє, і що Ясонъ дуже вчєный чоловікъ: дала йому злотый і півнычка білого і те порєся, що колысь урядныкъ хтївъ за податї одїбрать.

Не буде такъ, якъ ворожєка шєпчє, а такъ, якъ Богъ дасть.

Де гріхъ тамъ і покута.

Жыла собі злодійкувата сімья у одному селі. Чы чоловікъ, чы жінка, тілько вкрасы вони у одного чоловіка гусака та недовго думавшы, зарізали і зъїли. Прыйшовъ до ціхъ людей чоловікъ шукать сього гусака; шукавъ, шукавъ — немає. Тоді прыступывъ вінъ до маленького хлопця злодійкуватыхъ людей і торкаючы його пальцемъ у живіть пытає:

— Пупъ, пупъ! Чы найвся крупъ?

— Е! — каже хлопець — гусака!

Гріхъ по дорозі бігъ та до насъ пльгъ.

Шпачокъ, де ты?

У старого стрільця бувъ шпакъ такый, що вмівъ говорити. До стрільця часто приходывъ сусідський хлопець послухать дыковиннойі птыці. Втіха йому була, якъ старый було спытає:

— А де ты, шпачокъ?

А шпакъ заразъ і крыкне:

— „Тута.“

Разъ приходять хлопчыкъ, а стрільця у хаті нема. Отъ вінъ і надумавсь украсты шпачка. Схонывъ його та швиденько у кышеню. Тілько що заховавъ, а старый на двері. Поздоровкавъ зъ нимъ ласково та щобъ потішыть його і пытає:

— Шпачокъ, де ты?

— Тута! обізвавсь шпачокъ зъ кышені.

Съ того часу годі хлопчыкъ ходыть до стрільця, а той йому і не робывъ нічого, тілько шпачка забравъ.

Перекладъ Степаненка.

Вовча натура.

- Біжить вовкѣ, пита його Богъ :
- Куды ты, вовче біжишь ?
- До вдовы за поросямъ.
- У неї жь одно.
- Такъ, щобъ не було й того.

Я р м а р о к ѣ.

Ярмарокъ саме заклекотівъ, якъ окріпъ въ казані, розсынався такъ трохи на низъ і къ мосту. Куды не кинь окомъ на всі боки, — скрізь люде та ще й люде: такъ і ходять хвелею або якъ той густий лісь, що нимъ гойдає сильний вітеръ. Мабуть більше, якъ десять ризь, не сказавъ бы, засіяно самісенькымы людськымы головами. Чорні, сиві шапки, жіночі хустки такъ і ворущаються, якъ ота кошанина, колы розгрібешъ її гіздо. Поміжъ людськыхъ головъ стырчатъ рогаті волівъ голови, а на конному кінські голови чорніють наче понизані разкамы... Тіснота, якъ у церкві на велькдень — і протовпытысь не можна. А довгополі жыды такъ і літають, такъ і снують помежъ людмы, якъ ті джмілі. Якого тамъ товару було — Господы! Що тамъ було скоту, коней, кавунівъ, дынь, капусты, не сказаты возамы, але горами. А тамъ возы добрі кінські і чумацькі, обіддя міцне, чудове, колеса. Гончарі заставылы горшкамы таке місце, якъ нашъ базаръ, чумаки стоялы узькымы валкамы. Середъ базару підъ шатрамы торгувалы жыды та коробейныкы стрічкамы, цяцькамы, матірбасомъ і всякымы матеріаламы, а дівчата та молодці обліпылы їїхъ, якъ бджолы свою матку. Що тамъ було бублыківъ,

паляниць, печеного й вареного! А коло містка засіли ажъ въ три ряди старці, старчыхи та кобзарі. Всі грають та співають. Тай хороше жъ співали! Краще якъ дякы въ церкві, та все пісень такыхъ хорошихъ, жалібныхъ, а кругомъ їхъ слухають люде, повідіравшы головы руками. А далі на возахъ стоялы діды, піднявшы шапки на пальцяхъ та выкликалы: „сюды, мовъ, шевці, кравці, шаповалы, коновалы, крамарі, гончарі, чумаки і козаки — щось майємо казаты.“

Той оповіща ціну за роботу у якогось пана, той розкажує, що пропало тройе коней перістыхъ. А народъ товпиться, снує, дьвється, гомонить, розкажує про що выкликалы. Тіснота, галасъ.

Зъ Нецця.

Чого стоить село?

Не пынне село та велького стоить воно. Тыхо живуть селяне та день за днемъ працюють. Велька сыла у цій праці...

Земля хлібъ родить, степы й луки — скотыну годують, огороды — огородыну дають. Хлібъ найперше бажання і найбільша надія селянь, іде ізъ селъ въ городы, ізъ одныхъ городівъ въ другі городы, а ыноді і за море, въ чужі стороны.

Скотыны всякої, товару, овецъ і свыней тежъ рсходяться багато по світу ізъ селъ. А товарына — річъ дуже корыстна: ізъ нейі мнясо, ізъ нейі шкуры, ізъ нейі — шерсть; а мнясо жъ кревна людська йіжа, шкуры вычынєні кожамы стають, а ізъ шерсті выходять усякі сукна.

Городыны зь сель тежъ не мало іде въ города.
У сільскыхъ робітныкѣвъ - хлѣборобѣвъ велька сыла.

Д о п р а ц і !

Праця йедына зь недолі насъ вырве :
Нумо до праці, браты !
Годі лякатысь, за діло святейе
Смілыво будемо йты !
Праця йедына нашъ шляхъ уторуйе,
Довгый той шляхъ і важкый,
Котрый до щастя і долі прямуе :
Нумо до праці мерщій !
Праця не згыне міжъ люду даремне,
Сонце засвітыть колысь,
Й зь дякою люде про насъ ізгадають —
Нумъ-же ! до праці берысь !
Хочъ у недолі й нещастійі звікуйемъ —
Долю онукамъ дамо !
Мы для работы на світѣ народылысь,
Мы для борні живемо !
Смілыво жъ, братѣтя, до праці ставайте,
Чась наступайе — ходімъ !
Дяка і шана робітныкамъ щырымъ,
Соромъ недбалымъ усімъ !

Зъ пісень Чайченка.

III. Громадське порядкуваньня въ селі.

1. СІЛЬСЬКЫЙ УРЯДЪ ТА СХОДЪ.

Спільні справи.

Въ кожному селі йе багато такихъ справъ, що треба сходьтысь і радытысь про йіхъ. Та що казаты за село, — въ сімьїї навѣть невеликій кожный день трапляється таке діло, що треба порадытысь про його і зробыты його спільно. Якъ господарь у своей хаті роскаже все доладно, роздільть роботу по правді, і кожный зробыть те, що кому прыйшлось, то добре і поведеться цій сімьїї.

Таке порядкуваньня въ сімьїї, такежъ, кажемо, і на селі, тільки селянъ багато, і всіхъ йіхъ полагодыты — тяжка работа. А все жъ таки чымало спільныхъ справъ люде наші на селі доводять до путья.

У сусіды занялась хата, і всі мы біжымо його рятуваты, зальваты, і навѣть не черезъ те, що дуже жалкуйемо бідолаху, а черезъ те, що якъ не зальйешъ, то вогонь може зныщыты ціле село. Отъ і выходьты, що це вже громадське діло — зробыты такъ, щобъ пожежі не часто бувалы та скорійшъ кінчалысь: і хаты можна не такъ близько одна відъ другої будуваты, і пожарні трубы пры зборні завесты, і багато чого ыншого можна

прыгадаты, зійшовшысь на раду та зібравшы потрібні на діло гроші.

Бувайе і такъ, що заведеться въ селі яка небудь пошестна хвороба на дітей або на товаръ. Тутъ зновъ громадське діло відрізныты слабыхъ відъ здоровыхъ, щобъ хвороба не росходьлась, тай постаратысь о дохтора, котрый може більшъ чы меншъ зупыныты йійі. І на це зновъ потрібні гроші, але не такъ багато, якъ багато бува того лыха, колы выгыбайе вся худоба на селі.

Громадське діло розміркуваты, якъ по правді роздаты вакантні ґрунта, щобъ богатырь ще більшъ не розбагатівъ, а бідный і зовсімъ не пропавъ, ходячы въ наймы.

А то далі і те бувайе, що кілько роківъ вродыть хлібъ добре, а тамъ дывысь — недорідъ. Отъ і зновъ громадське діло зібраты въ магазынь стілько хліба, щобъ і у голодный рікъ на усіхъ стало. Треба ще і о тімъ дбаты, щобъ боронывъ вінъ (магазынь) громадський хлібъ відъ дощу і всякойі напасты.

Згадаймо ще про свары і суперечкы, котрі часто трапляються поміжъ сусідамы, а то і въ сімьїї, то будемо ще маты нове громадське діло — ці свары та суперечкы розбіраты. За для цього треба маты свойіхъ судцівъ, выбраныхъ на сході, себъ-то такъ званный сільський судъ.

Щобъ сповняты громадські рішенья — повиненъ быты выбранымъ громадою свій чоловікъ — староста. Громада скорійшъ кого ыншого може знаты, хто добре пільнуватыме про йійі діла, хто краще знайе потребы селянь, кому легше буде йіхъ задовольныты. Якъ бы громада помылылась та обрала недоброго чоловіка, то діло пісьменныхъ, честныхъ селянь — переглянуты рахункы такого старосты і, якъ що буде въ йіхъ проруха, змі-

ныты його на ыншого. Зновъ же якъ староста знайе, що не на вікы вінъ посаженный, що пісьменні, тямлючі люде можуть дізнатись, якъ вінъ хазайнуйе громадськымъ скарбомъ, і що свойі жъ такы громадяне його завжде за кривду можуть скынуты, — то вінъ стережеться, — і громадські гроші бувають цілі...

Такъ то воно і виходыть, що на селі потрібно быты сільському сходу, сільськымъ судцямъ і выборному старості, а найбільшь тра тамъ пісьменныхъ дотепныхъ громадянъ, котрі бъ усяке діло допроваджувалы до кінця і доглядалы громадський скарбъ. Алежъ чы багато такіхъ людей у насъ? Чы завжде громада правдыво розбірайе, що йійі йде на корысть? Чы не бува ынколы такъ, нібы то зовсімъ не мае людей, котрі бъ дбалы о громадськихъ ділахъ?

На сході.

— Мыкытовичу, Мыкытовичу!

— А говъ? Що тамъ?

— Староста сходъ заказавъ. На сходъ ідѣть до росправы.

— Ото вже, і въ свято не дадутъ тобі одпочыты. Тутъ гість до тебе прыйшовъ, а ты на східъ теліпайся.

— Богъ зъ вамы, Мыкытовичу, чымъ я вамъ мыйшый за громаду вашу?! Ідѣть! Я тутъ съ старою вашою побалакаю, поky вы вернетесь, — одказавъ гість.

— А про що тамъ балакаты будутъ? Не знайешъ?
— спытавъ Карпо Мыкытовичъ десятника.

— Та багато дечого: про ваканщові поля та про хлібъ, що въ громадському магазині, та ще тамъ де що.

— Еге-ге! Тай справді треба йти. Я носомъ чую, що тутъ вже не безъ Остаповыхъ підіййдівъ.

— Що вы кажете, Мыкытовичу? — спытавъ гість.

— Опісля, опісля роскажу, — одказавъ Карпо, на-діваючы свыту і виходячы зъ хаты...

Надъ вечеръ тільки вернувся Карпо до дому, сердытый та стомлений.

— Чого се ты наче сердытый? — спытала його жінка.

— Щербъ не сердытый?! Казавъ я, що тутъ Остапомъ пахне, а воно такъ і йе.

— Бачъ ото зійшлысь — ледве половина хазяйїнівъ набралася. Отъ староста і каже: „вийшла, каже, бумага, щобъ той хлібъ, що въ магазині, продавать, бо вінъ дарма лежить, псується, а гроші ті, що за його візьмемо, мовлявъ, по всякъ часъ цілі будуть, а колы треба буде кому хліба, то выдавать тому грішмы.“ Не до ладу воно, тай несходно продавать; ну, та хай вже такъ. А тутъ вже Остапъ Марченко, — богатырь въ насъ йе такый, — вже й зъ грішмы на поготові. Бачъ, хоче добро громаді зробыть: за увесь хлібъ готові гроші даїе. Та тільки жъ гроші які! Курці на сміхъ! А въ його, Остапа, вже й купецъ йе, Іцьківъ братъ якийсь. Вінъ, бачъ, собі, — а самъ Іцьковому братові, — звісно, зъ барышемъ. Тутъ Яківъ, нашъ тытарь, і почавъ громаду вговорюваты: „треба, громадо, часу выждаты, поky хлібъ у ціні буде; продать, каже, продамо, а колы купувать прыйдеться, то вчетверо платы. Тай на віщо громадське добро марно гайнуваты.“ А Остапъ на це: „яке, каже, майе вінъ право насъ тутъ учыть? Хіба вінъ хазяйїнъ? Вінъ не майе права на сході.“

— Та що жъ, кажу я, що вінъ поля не майє, вінъ добра жъ зычыть, розумну річъ каже, а розумну річъ гарно і слухать.

Якъ вызвірыться мій Остапъ!

— А ты, каже, чого тамъ гарчышъ, мовъ той пєсь?

— А вінъ такы й йє, кажу: відганяю відъ громады такіхъ вовчыківъ-братіківъ, якъ ты.

— Ты, каже, підъ судомъ; ты не майєшъ права говорыть на сході.

— Выбачайте, кажу, Остапе Уласовичу, що ваша брехня у цьому йєсть. Що я у мырового судывся за те, що побывъ сыночка вашого свата, то правда; та мене жъ бо мыровый не обвынуватывъ — значыть, побывъ я за правду. Коля бъ я коні водывъ, якъ отъ вашъ братікъ, та вь тюрмі сыдывъ рокывъ зо два — то такъ! Одначе жъ вашъ братікъ на сході тутъ, ще й за васъ встоюйє, а мені і балакаты не можна. Ні, Остапе Уласовичу! Прохаю, кажу, громаду на низкімъ поклоні, — нехай Омельяшъ Уласовычъ до свойейі господоы зъ сходу ідутъ, бо дома у йіхъ баранъ ярочку прывівъ.

Громада зарєготала якъ одынъ чоловикъ. Мій Остапъ ажъ позелєнівъ.

— Ну, каже, ідоле, прыгадаю я тобі це. Прыйде коза до воза.

— Добре, кажу, а тепєрь снідайте на здоровьячко. Громада зновъ зарєготала... Пішлы воны.

Я й кажу тоді громаді: — Крімъ того, кажу, що треба сь хлібомъ піждаты, може дорожче буде, — мы не майємо такы й права рішаты — продаваты його, чы ні, бо для цього треба, щобъ було не меншъ якъ дві треті усіхъ хазяйїнівъ, а насъ тепєрь лєдвє й половына набєрється! Дывуюся я, чого тількы староста та пысаръ мовчалы?

— А й справді, кажуть.

Староста тамъ щось бубонівъ собі, та не можна було толку добытсья.

— Ну, панове громадо, — питаю я, — що тамъ ще йе? Бо въ мене, значить, гість, кажу, сыдыть, кумової сестры Нычпирь.

— Та й справді. Чого часъ гаяты? — загулы. — Давай ті діла, що половыною майемо право рішаты.

— Дільте ваканецъ, ваканецъ дільты! — загулы.

Довго ділылы, ажъ чубы мокрі поставалы — бо це, якъ самъ знайешъ, діло дуже головне — щобъ часомъ, бувайе, кого не скрывдыть.

Потімъ выбрали зборщыка й десятохаточныхъ на волосный сходъ. А далі якъ зайшла річъ про роскладку на школу, бо мы, чуйешъ, нову школу думайемо стройты, то поморочылыся ще багато. Та одначе не скінчылы, — на другый разъ лышылы.

Ото якъ думалы вже росходытсья, я й кажу: отой прыговоръ, що про ваканці, треба бь, братці, въ книгу запысаты, бо коженъ зна, яка що року тяганына потімъ бувайе. Насъ багато: кому небудь трохи не догодыть, — отъ і зібьйе бучу. А въ книгу запынемо — тоді вже то законъ йесть кожному.

2. ЦЕРКВА.

Хазяїнъ світові.

У Бога якъ у доброго хазяїна. Выйде хазяїнъ раненько оглянуть свою худібку, — конькы побачылы, заржалы; коровы й волькы заревілы; гусы загеркоталы; качечкы закахкалы; курочки закудкудакалы — той бе-

кайе, той мекайе: вся скотына зустрічайе своїмъ языкомъ хазайіна, радується, просыть йісты. І хазайінь про всіхъ дбайе, і його сердце радйе, якъ худібка въ тілі. — Такъ і въ Бога: той його славять по-руськы, той по-німецькы, той по-жыдівськы геркоче — Богъ усіхъ розумйе, всімъ дає зо своейей щыройі руки.

Церква та прычть.

Господь нашъ Ісусъ Хрыстось навчавъ, що мольтысь Богу можна на кожному місці. Протежь ніколы не відмовляє вінъ ходыты до церкви, де усе нагадує про Бога, його велькі діла і його мылосердые до насъ грішныхъ. Хрыстось навіть навчавъ шануваты церкву, і якъ одного разу побачывъ, що у церкві продають птыцю та усякый крамъ і міняють гроші, заразъ повыгонювавъ крамарівъ, кажучы: „не робіть зъ дому Отця Мого хату торгову.“

Знаючы усе це, люде хрыстіанського закону ніколы не кыдали будуваты церкви, а въ ті далекі часы, колы невільно було держатысь віры Хрыстовойі, щырі хрыстіане службу Богу одправлялы въ прызначенныхъ на те печерахъ свойіхъ, де вони й самі ховалысь.

Церквы въ насъ будуються більшъ деревьяні, і по давньому звычаю вони мусять маты выдь або корабля, або хреста. Це за для того, щобъ памьятуваты намъ, що церква Божа майе сылу вывесты чоловіка зъ плутаного жыття, якъ той корабель зъ велького моря, або, що вона, якъ чесный хрестъ, відбороныть чоловіка від зныщенья духа. Пры церкві будують по більшъ богатыхъ селахъ і дзвіныці, де высятъ різні дзвоны за для

склыканья людей до службы божойі. Опрічь того коло церкви можна побачыты ще й хату для батюшки.

За дуже недбалу вважають ту сільську громаду, що не мае сылы спромогтысь на збудування церкви въ свойему селі. Здавна вже такъ ведеться въ насъ, що церкви будують навіть бідні села, бо на таке діло йімъ можна бува дістаты запомогу відъ усіхъ щырыхъ хрыстіанъ.

Збудувавши церкву, треба йійі піддержуваты, треба, щобъ въ нейі було чысто, щобъ усе було до ладу, якъ слідъ у Божому домі, і, звісно, щобъ бувъ у нейі батюшка. Для батюшки кожна громада мае у себе такъ звану ружну або церковну землю, котрою вінъ самъ і порядкує. Обробляє йійі вінъ чы своїмъ коштомъ, чы склыкає для цього часамы толоку зъ людей своейей парахвійі. Опрічь доходу зъ церковнойі землі, батюшка ыноді достає гроші за деякі требы зъ заможныхъ людей за проводъ вмерлого на цвынтарь, за молебні та панакхыды. Заразомъ зъ попомъ дбають ще о церкві дякъ та церковный староста. Однакъ про це жъ пыльнують ще і самі парахвіане: вони складають зъ себе за проводомъ батюшки церковні попечытельства, далі — парубоцьтво по деякымъ селамъ купує на зібрані йімъ въ складку гроші свічки до іконъ, а дівоцьтво заквітчує деякі ікони та додає йімъ красы бындамы.

Ні одна людьна не мыне церкви: якъ вродыть ся чоловікъ на світъ — його заразы хрестять у церкві; підросте вінъ, тоді що року у церкві жъ спокутує вінъ гріхы свої і прычащайеться Святыхъ тайнъ, въ церкві жъ бере кожна людьна шлюбъ, якъ діжде зрослыхъ літъ, та въ церкві жъ одспівують тебе якъ вмершъ. А крімъ того, до церкви добре почутья тягне чоловіка, колы Богъ дасть йому яку-небудъ радість, колы тра-

пытаться йому яке лихо — чи хліб не вродить, чи хвороба нападе, чи що ынше. Після щирої молитвы чоловікъ выходить зъ церкви зъ заспокойенною душею, і страчена надія зновъ вертається въ його серце. А то ще часто все жъ такы у церкві — добрый пастыр навчайе духовныхъ овецъ свойіхъ — якъ треба жыты по закону правды і любові.

Б р а т с т в а .

Въ давні часы громада порядкувала всіма свойімы ділами. За для цього звычайно збиралась ціла громада за прыводомъ старійшого або розумнійшого чоловіка. Якъ громада прысужувала, такъ і робылося.

Навіть і церковні діла відала громада. Робылося це такъ. Умовлялись люде якого небудь села запомагаты своейй церкві; найщырійши до церковного діла зложувалы проміжъ себе громаду. Ця громада называлась братствомъ, а громадяне — братчыкамы; братчыкомъ такымъ мігъ быты кожный, і багатый, і бідный. Зъєднавшысь вони усякі церковні діла доводылы до путья на свойіхъ сходахъ. Першгъ усього запомагалы вони грішмы своейй церкві, давалы іконы, воскові свічки, содержувалы навіть свойімъ коштомъ попівъ. Братства далі будувалы і одержувалы шпіталі за для хворыхъ людей, а для свойіхъ громадськихъ потребъ хаты; закладалы школы, де вчылысь людські діты; малы, якъ де і якъ колы, свойі власні друкарні. Кожне таке братство подавало въ празныкы мылостыню біднымъ на улыці і въ тюрмахъ, і убогымъ въ шпіталахъ. Запомагало тежъ братство і свойімъ братчыкамъ, якъ траплялась яка біда або хвороба. Вельку

увагу звертали братства на погребь братчиківъ своїмъ коштомъ. Якъ братчикъ вмівъ, то все братство збиралося і проводило його до могылокъ зъ велькою пыхою і своїмы цехамы. Звідкіля жъ братства доставалы грошей на все оце? Першъ усього кожный братчикъ повиненъ бувъ платыты вступного, а потімъ річно прызначену плату; булы й такі братчыкы, що передъ смертю запысувалы свої гроші на братство. Окрімъ того, братчыкамъ вільно було варыты медъ і продаваты його на свою корысть въ братському домові. Зібрані за продажъ медівъ гроші братчыкы заставлялы въ своїй кассі. Оттакі-то булы братства колысь въ селахъ та городахъ Украйны.

Въ теперешні часы йсть тежъ братства або церковні попечытельства, але жъ вони зовсімъ ынші, бо теперъ жыття людське і порядкы змінылыся.

3. ШКОЛА.

Колыбъ у школу!

На дворі сояшний день. У школі повно дітей. Одынь хлопчыкъ протяжно чытае: м-о-я сімья: дідъ, баба, тато, м-а-ма. Учытель де-не-де поправляє. Усі діты нерухомо сядыть і дывлятыся у книжки. Крізь одчынене вікно вырываються на улыцю тонкый дытячы голось: ді-дъ, ба-ба...

Підъ огорожою біля школы стойить зігнувшыся і тремтячы одъ холоду маленькый хлопчыкъ Петрусь. На Петрусеві стара батьківська куртка, шкарбаны, подерта шапка насунулась йому ажъ на самый нісь. Поузь школы ідуць Петрусеві батько та маты. Задывывся, за-

мыслывся Петрусь — тай не бачыць ііхъ. Ласкавымъ матерынськымъ окомъ подывылась на Петруся маты та стыха і каже до батька:

— Чы не оддать бы намъ, старый, і свого хлопця до школы?

— Не про насъ школа, — одказуйе Петрусівъ батько. До школы треба грошей, треба тежъ справлять хлопцеві чоботы, свытку, — а це зновъ гроші. А де воны въ насъ?

— Візьмемо на одробітокъ, я одроблю, — не зводчы очей съ Петруся, одказала його маты.

Черезъ тыждень Петруся оддалы до школы.

Та й добрый же школяръ зъ його буде.

Не кайся рано встаты, а молодо учытысь. — Чого Петрусь не научытыся, того й Петро не буде вміты. — Не учыся розуму до старості, але до смерты.

Якъ мене віддалы въ школу.

Ехъ, було колысь! Та й добре жъ я памьятаю ту давншну, колы мене віддалы въ школу. Ось, буцімъ то воно учора сталось...

Вже осінь. Батько пойіхалы у городъ, маты поралысь біля печі, а я гуляю собі зъ Сіркомъ на дворі. Кумедный бувъ цей Сірко: я йому дулю, а вінъ і нюха, мовъ справді щось смачне; або начеплю йому на хвість яку небудь мотузочку — вінъ і ну крутытыся, а самъ я ажъ за жывіть держусь — такъ регочусь. Отъ батько вернувся і маты поклыкалы мене обідать... Чы довго мені — мытьтю опынывся въ хаті.

— Дывысь, сынку, — каже маты, — ось тобі батько гостыняця прывізъ. Дуже зрадівъ я, почувшы таке, і кынувь до матері. Дывлюсь — ажъ справді гостынецъ, та ще якый — вельчезні чоботы, перші чоботы для мене! Ажъ духъ зайняло... і ні думкы, ні гадкы що тутъ щось не звычайне.

Пообідалы. Батько закурывъ люльку, сівъ — і якъ теперъ бачу — лице його таке поважне і нібы суроре. Маты стойіть коло стола і якось смутно дывыцца на мене.

— Ну, Андрію, годі вже тобі байдыкы быты. Завтра въ ранці підемо въ школу, відамъ тебе учытелеві. Треба вчытысь, бо теперъ...

На другый день я прокынувь раненько. Одяглы мене въ чысту сорочку, обулы въ нові чоботы. Цікаво було глянуты на учытеля і на те, якъ тамъ въ школі вчаться. Ось мы зъ батькомъ вже і зъ хаты выйшлы. А ще трохы — і я зробывсь школяромъ.

Теперъ я вже пысьменный. Черезъ мое пысьменство ніхто мене не одурыць — ні жыдъ, ні крамарь зъ свойіхъ людей. Загадуючы минуле, дуже дякую і батькові, що відавъ въ школу, і учытелеві, що навчывъ мене корыстуватысь зъ книжокъ.

ГраMATка і чытанка.

Съ Чытанкою ГраMATка на покуті лежала.

Чытанка ГраMATку ні на що потрїпала,

Що вона старша — і знать йїї не знала!

ГраMATка Чытанці сказала:

Хочъ ты й старша, — а все такы школяръ

Тебе не прочитайе,
 Коли мене не знайе!

Якъ бы мы вчылись такъ, якъ треба, то мудрість бы була своя. — Не штука наука, а штука розумъ. — Ворога і за море літала, а все дурна верталась. — Не тамъ щастья, куды люди справляють, а тамъ куды розумъ і наука веде. — Науку не носить за плечыма.

Стара школа.

Після пань-отця зосталась намъ хата та нові ворота; не вснівъ і двора тыномъ обгородыты. І господарство не яке було: нічого не придбано; то всього у людей позычали. А я тымы часамы підроставъ: треба було пысьма вчыты, — а на які достаткы? Садать Позіхайлыккъ, що хлонцівъ учывъ, грішмы не бравъ, — та яка його і пысьменність була? Граматкы усякі по верхамъ чытавъ та часословець, а ізъ Псалтыря вмівъ одъ Блаженъ мужъ та до вскую шаташася. Та бувъ добрый чоловікъ, і за те дякуваты Господа.

Ото було і посадовыть насъ коло столу на ослоні, а ыншихъ на лаві. Поберемо указкы въ руки — а указкы робывъ самъ, такі мережані та довгі, і за кожную бравъ по гарцю пшона або по курці, — ото і дывыться, чы такъ указкы держымо. Коли який не такъ візьме, то було й гукне:

— Іване, такъ бабы костуръ держуть.

Або до другого.

— Роззяво! Такъ панычі выделкою курчать за обідомъ штрыкають... Візьмы звычайненько, та проказуй свій стыхъ.

А самъ сяде на порозі або на дзыглыку та чоботы шыйе. А біля його пужка ремінна.

— А ну, дяконенко, прокажы лышень свій стыхъ. Се, бачъ, на мене.

То було поблагословышся хрестомъ святымъ і проказуйешъ, ажъ покы не дійдешъ до гаспідського хвертъ-ирци-кру, херъ-ирци-кру, — такъ тобі пуга й вродыться передь очыма, і языкъ одеревеніе, тількы указка трусыться. А любывъ мене Позіхайлыкъ — царство йому небесне, — любывъ якъ рідного, а все було лясне пужкою по-за плічмы, а въ ыншого було і колдкою шпурне.

— Оттакої! Чого довбенъ, вражый сыну, мовъ чумакъ галушкы? Я тебе!...

Скількы не довбавсь, а такы на словотытлі й зачыпывсь. Тількы було матері лыхо, усе плаче та мольться. Тай самъ Позіхайлыкъ не дуже невольвъ насъ. Повчымось було трохы, то вінъ і веде насъ до себе на городъ молодой бутъ польваты, — і поливайемо, а потімъ у лісь до Старосельца — рыбы ловыты, або зъ волокомъ.

Самъ було выріже намъ удлыща довгі та гнучкі ізъ бруслыны: насуче кожному білої волосні, щобъ рыба въ воді удочку не бачыла та не жахалась; наробе гарныхъ поплавцівъ та не зъ окугы, а зъ якогось дерева, і посадовыть насъ кого міжъ осокою, де лыны ловляться, кому міжъ латаття звелыть закыдаты, де окуні на сонці грають. Ынший краснопірокъ потягає, той себелівъ та пліточокъ, а самъ сыдыть міжъ очеретамы, удлыще зъ доброго дубка, поплавець ажъ посередь озера — сыдыть та погукує.

— Петрыку! Не ворумысь: у тебе лускыръ клює, — тягны!...

І вытягне лускыря.

— А чортівъ Грыць! Якого окуня впустивъ... будешъ теперъ у мене до самісінького Маковія помылуй мя Боже вчыть.

А самъ ажъ очереть ламае! Тільки не довго сердивсь...

Оце якъ наловимо чымало, то въ казанокъ: така добра юшка, що Господы! Хто провинуватывсь, тому хлібъ зъ водою, а намъ юшка і рыба.

— Йїжте, гаспыдські діты, на здоровья, та кістками не подавїться. А ты, Грыцьку, знай...

— Та то жъ вы мого окуня йїсте, дядьку!

— То-то твого... Та більшг вже і не гнївайеться: такий добрый бувъ.

Якось разъ сыдымо мы надъ озеромъ та на поплавці поглядаємо. А день бувъ тихый та теплий: хочъ бы тобі лысть на дереві залепетавъ, і птыця не щечече — тихо. Тільки й чуты якъ рыба проты сонця выкынеться, плесне на сонці, та ящїрки сухымъ лыстомъ шелестяць помїжъ травою, або джміль загуде і стыхне. Колы слухаємо, щось по лісу гукайе та такъ далеко, що і голось ледве доносыть, а далі все близьче та близьче.

— А дядьку гу! А дядьку гу! — тільки й чуты.

Ынні зъ насъ хотїлы відгукнутысь на голось, такъ Позїхайлыкъ не звелївъ.

— Цытьте, каже, гаспїдські!... Катъ його зна, що воно таке йе... Може що недобре, то глядїть, колы бѣ не нагукалы.

(Мордовець „Дзвонарь“ (4—7).

Урокъ въ старій школі.

Весною въ байраці підъ дубомъ зеленымъ
 Капральный старенькый сыдівъ.
 Розказувавъ дітямъ свойі вінъ прыгоды,
 Та грамоті трохи учывъ.
 Шрамы глибокі льце покрывалы,
 Азь, буквы вінъ вчывъ вымовлять.
 — Не бувъ бы я, діты, ізъ роду капральнымъ,
 Колюбъ не умівъ я читатьъ.
 Азь, буквы читайте, не плачте сльозамы,
 Устелеться ваша доріжка квіткамы;
 Ті квітки, що въ ранці я самъ поливаю,
 Тому я зъ васъ, діты, відамъ,
 Хто лучче читає. Дай розуму, Боже,
 Маленькымъ твойімъ діточкамъ!
 Ну, часъ же за діло! І знайте, що вчений
 Неграмотныхъ стойіть за двохъ,
 А якъ ще і пыше, то вірте вы слову,
 Що більше вінъ стойіть за трьохъ.
 Азь, буквы читайте, не плачте сльозамы,
 Устелеться ваша доріжка квіткамы.

Зъ Геранже.

Яка сила въ пысьменстві.

Шырокий, велькый Божый світъ. І кінця йому не
 мае. Глянешъ по Божому світу, і якого тілько чуда-
 дыва не побачышъ, чого тількы не почуєшъ одъ ро-
 зумныхъ людей, що въ усякихъ бувальцяхъ бувалы.
 Слухайешъ, і не наслухайенся. Воно й цікаво знаты,
 що і якъ де робыться, та й не безъ корысті: усяка

наука, якъ кажуть, у лісь не веде. Хто більшъ бачывъ, більшъ знає, той і розумнійшій відъ другихъ, тому і живеться якось краще; не даромъ сказано, що знайко біжыть, а незнайко лежыть, що у невмілого руки болять. Отъ і навчаються люде усякому добру, одынь одъ другого набіраються розуму, розмовляючи зъ бувалымы людмы, котрі певно розумнійші одъ недосвіченыхъ. Однакъ такымъ ладомъ — однійею тілько мовою люде не дуже то хутко навчылысь бы усякому добру: люде живуть по усіхъ усюдахъ, — кожному й не розкажешъ, що знаєшъ; померъ розумный чоловікъ — і забулось його розумне, спожыточне слово, бо слово — вітеръ, вылетіло — не піймайешъ! Не разъ і не два черезъ се прыходылось людемъ выгадувать тежъ саме у друге або й въ трете. Безъ пысьменства людемъ не дуже то добре жылося. Першъ усього жылы вони, якъ тійі звірі; вешталысь по лісахъ, ночувалы по печерахъ, йілы коріньня та мнясо дыкого звіря, не знали ні добра, ні зла, навыйт самого Бога; черезъ довгу годину тількы понавчалысь вони якъ небудь сіяты і ораты, якъ будуваты хаты та села і усе таке, та й після ще довго не знали, якъ що до ладу зробыты. Такъ було, ажъ поky не выгадалы знаківъ, щобъ зъ запомогою йіхъ выкладаты на папері те, що говорыться. Полегшало тоді людемъ, не треба вже було йімъ выгадувать тежъ саме двічі, — вони тількы переймалы зъ напысаного, якъ що краще робыты, та відъ себе дещо додавалы. Зъ запомогою пысьменства люде дожылы до кращыхъ порядківъ. Та не такъ се скоро зробылось якъ розкажыється. Давно ще люде дозналыся, яка велька сыла въ пысьменстві, та не знали тількы, якъ се діло доладу зробыты. Довго вони не вмілы выгадаты дотепныхъ до пысанья знаківъ; далі і йіхъ выгадалы — та паперу не знали; дозналыся зновъ, якъ

паперъ робить, та то біда, що кожду книжку треба окремно переписувати, — черезъ се їхъ дуже мало було, се-бъ-то книжокъ, такъ що не кожный мігъ користуватись ними. Чымало тисячъ роківъ минуло, ажъ поки оди́нь німець Гуттенбергъ, пятьсотъ роківъ назадъ, дійшовъ способа одразу друкувати по цілій тисячі або й більше книжокъ. Після цього тільки вони зовсімъ подешевшали, і зъ того часу побільшало освіченихъ і до всякого діла дотепнихъ людей. Черезъ се стало легше жыты на світі. Теперъ безъ книжки ніякъ і не обійдеться і їхъ таку сылу надруковано, що якъ бы чоловікъ читавъ по тисячі або й більшъ книжокъ у день, то й за цілий вікъ свій не прочытавъ бы навіть і малой частыны усіхъ.

І про що тільки не пишуть у різнихъ книжкахъ! І про жыття святихъ угодниківъ Божьихъ, і про віру Хрыстіанську, і про те, де які бувають люде, і яка у їхъ віра, яка мова, які у їхъ звычайі і якъ що робыться, якъ сіють та орють по різнихъ сторонахъ, де війна, а де ні, які бувають закони, які повинності треба одбувати чоловікові; усе знайде письменный чоловікъ у книжці, і про звірівъ та про всяку чудовыну та старовыну прочытайе зъ неї, і усе не безъ корысті, бо голова хоч і не торба, а всежъ кажуть, що знайде, то й сховайе — може колы здасться.

Добре теперъ роблять люде, що будують школы по селахъ та посылають туды своїхъ дітокъ вчытсья. Ученуому світъ, а невченуому тьма. Письменный чоловікъ стане у прыгоді не тільки собі, а й цілій громаді. Не даремне колысь, ще за панщыны, простый селянынъ, крепакъ Тарасъ Шевченко, відомый усімъ освіченнымъ, пысавъ :

„Учітєся, браты мойі,
 Думайтє, чытайтє,
 І чужому навчайтєся
 Ї свого не цурайтєся.“

Р о з у м ь.

Їсть на світі пребагато усякого дыва,
 Та дывнїйшого не маїє, якъ душа мыслыва:
 Ревуть звїрї, шумлять воды, буйный вїтеръ дуйє,
 А надъ нымы надъ усїмы чоловїкъ царствуйє.
 Когы звїрь де йому вадыть — капканъ наставляїє,
 А по морю, то й зїмою, якъ лїтомъ шыгаїє.
 Якъ же часомъ розреветься не въ пору буйненькый,
 Вїнъ на тейє не вважаїє — собї веселенькый.
 Вїтеръ гнє, ламаїє вербы, а йому й байдуже,
 Сыдыть собї та спїваїє: „ой не шумы, дуже.“
 І сырую землю-матїрь що рїкъ розрываїє
 Або плугомъ, або раломъ, — все жнытво збїраїє.

(Нїщынськый „Антигона“).

III. ПОЛЕ.

Б а ж а н ь я.

Не росплющуючы очей, Васыль почавъ неначе говорыты самъ до себе: „якъ гляну, якъ іде чый-небудзь хазяйський плугъ по полю въ тры пары круторогыхъ; якъ хожу я за чужымъ плугомъ, та одрізую скыбу чорной, сыройі рільі, то въ мене ажъ серце замірайе! Коны бѣ мені, думаю, такихъ тры пары волівъ та добрый плугъ, то не треба бѣ мені тоді ні царства, ні паньства. Ходывъ бы я за нымы, якъ за свойімы дѣтмы! Напувавъ бы, годувавъ бы йіхъ, самъ не дойідавъ. Настала бѣ весна, якъ тількы бѣ заспівавъ жайворонокъ, спорядывъ бы я свій плугъ та попереду подывывся бѣ, якъ ідуть мойі круторогі на поле зъ двора, помахуючы головами. А тамъ бы оравъ свою чы чужу ныву, а жінка бѣ мені волы поганяла, та обідать выносыла.“

Зъ Печуя.

Засіяне поле.

Ой за осінью, за дощовою,
Снігы біліі зъ неба сыплються,
Немовъ кылымомъ та білесенькымъ
Всі степы-ланы прыкрываючы.

*

*

*

Підь снігами та м'якенькымы
 Виходи житнійі виріваютья,
 Щобъ росты, цвісты, людей радувать,
 Весны божойі дождаючы.

* * *

Ось вже різкою золотенькою
 На степы-ланы Богъ загівався,
 А ізъ хмаръ Його ізъ чорнесенькыхъ
 Дощъ на землю такъ і льнувся.

* * *

Не барвінокъ то у саду цвіте,
 То не дерева розпускаючыся,
 Степы житнійі та зеленійі
 Колосяться і пышаючыся.

* * *

А надъ хмаркамы сонце котытья
 На степы-ланы споглядаючы,
 Въ золоту шату замісьцъ першойі
 Ті степы-ланы убіраючы.

Якъ мокрый май, то жыто якъ гай.

Діты - пастухы.

Осень холодна на дворі,
 Вітеръ сумує та выє,
 Хвылямы сіройі хмары
 Небо неласкаве крыє.
 Дощыкъ зрываєтья часто,

Поле широке чорнійє.
 Мокро і холодно всюды,
 Сонце не суше, не грїє.
 На полі вівці й телята
 Збылися въ купу і гнутья,
 А коло йїхъ недалеко
 Въ затышку діты трясутся.
 Холодно пасты: до дому
 Хочеться швидче йїмъ гнаты,
 Та буде лаяты батько —
 Треба до вечера ждаты.

Габенко („Нива“).

С і н о в і с ь .

Траву косять разъ, двічі, або й трычі на літо. Якъ на низьші, де трава росте швидче і краще, то косять частійшъ; на високому, де вона гірна, косять одынъ разъ; на крутыхъ горбахъ зовсімъ не косять. Підъ дощове літо косять можна частійшъ. Косовиця бувайє, якъ стане сухо й погодно, щобъ скошене сіно безъ перешкоды сохло. Пече сонце на полудні. Косарі разомъ зважывшысь тнуть траву і кладуть йїї у покосы — стрічки. І квітка пахуча і червона сунця рядкомъ съ травою лягають. Часамы то той, то другый косарь стане, розправытья, помантачыть косу і зновъ маха, та маха — ажъ помы не пройде усїейї ручкы. А трава усе лягає... Ось тамъ запыскоталы маленькі перепелята і прожогомъ кынулысь въ різні стороны, бо гостра коса розняла йїхъ гніздо, а бідна маты журливо крычыть тамъ десь далеко у густій траві. Ось вужъ шелеснувь на

выду у косарівъ, спішно втікаючы відъ страшної косы і тільки хвість його замайорівъ, блиснувши на сояшнімъ проміньні... Надъ вечіръ на тімъ місці, де бувъ зелений, пышний лугъ, — було голо та рівно, і похожавъ бусель, шукаючы йіжы на тілько що скошенному лузі.

Н а п о л і.

Блыснулы вже косы, ляглы вже покосы,
 Рядкамы снопы поставалы;
 Підъ сонцемъ пекучымъ і зъ лыхомъ гнітючымъ
 У полі усі працювалы.
 Ні пісні, ні слова, затыхла розмова
 Підъ гнітомъ тяжкойі роботы.
 Якъ дрібнійі сльозы, течуть на покосы
 Зъ лыця краплі чыстійі поту.
 Вже сонечко нызче і вечіръ вже блыжче,
 Не роблять потомлені руки.
 Зійды, нічко тыха, сховай усе лыхо,
 Вкрый груди наболянні зъ муку!
 І нічъ наступає, плыве-выплыває,
 Срібломъ весь горыть місяченько...
 Затыхла робота... Забувши скорботы,
 Сплять батько, і доня, і ненька.
 А зіронькы ночі, якъ божійі очі
 Зъ високого неба сіяють
 Ї тыхесенько-тыхо на сплячейе лыхо,
 На лыхо людське поглядають.

Зъ піснь Чайченка.

Зажывна пісня.

Ой чыйе жъ то поле
Заспівало стоя?
Заспівало намъ
Хорошымъ женцямъ!

Ой чыйе жъ то поле
Задрімало стоя?
Задрімало тамъ
Нашымъ ворогамъ!

Зъ народныхъ устъ.

Якъ порають хлібъ.

Вже хлібъ на току въ скырты складений. Пора молотыть та готовыты до млына — себъ-то пора вже пораты хлібъ.

Порають хлібъ у насъ ось якъ: молотять ціпамы, далі віють, діждавшысь вітру, сушать та й у млынъ.

Не такъ то воно робылось тоді, якъ люде не выдумалы ще ціпа та лопаты; прыходылось тоді мняты рукамы, віять зъ якоїи небудь посудыны, якъ ыноді і у насъ теперь віють, въ кого мало пашні; провіявши такечкы, треба було несты хлібъ до жоренъ; а колы ще й жоренъ не було, то й рукамы прыходылось терты каменемъ на камені.

Якъ порозумнійшалы люде, то й выдумалы ціпа, а въ стеновыхъ місцяхъ, де пашня рідка, де косыться вона на голу косу, та де мало роботныківъ і до току везты далеко, почалы гармануваты кіньмы.

Гарманують ось якъ: стружуть на полі тікъ (піднысько); песередыні вбывають кола, до його привязують коней, а йімъ до посторонківъ чіпляють чы дрючка, чы каміннаго котка зъ пругамы (отъ якъ на дыркачеві) і гоняты коней навкругы кола по току. Коні топчуть ногамы, а дрючокъ выбывае зерно.

Ця робота, якъ і робота ціпама, дуже загайна. Отъ люде выдумали кінські та парові молотылки.

Кінською, на пару коней, въ день можна змолотыть кінъ зъ трыдцять, а паровою — 200, а то й більшъ ; та вона не тілько змолотыть, а і вывіе і вычыстыть, — знай, прыбірай чысте зерно, і вітру, щобъ віать, не треба ждаты. Хочъ кінські та парові молотылки і дорогі і въ малімъ хазяйстві не потрібні, такъ по ыншыхъ сторонахъ йіхъ купують въ спілку, і вони стають тоді въ великій помічі навіть і въ дрібныхъ хазяйствахъ.

М л ы н ы.

Багато воды втекло зъ того часу, якъ люде додумалысь, що зъ зерна можна добувати муку. Тай не відъ разу вони почали ййі добувати такъ, якъ добувають у насъ теперь. Намнуть було колосківъ рукамы, щобъ повывушуваты зерно, і почнуть терты каменемъ на камені. Марудна і важка була-то робота, і була вона въ старовыну жіночымъ діломъ. Якъ порозумнійшала троха люде і побачылы, що багацько часу даремно гайіться, то й прыдумали терты велькымъ каменемъ, а щобъ не було важко, то заставылы його крутыться на шпычакові. Отъ — і жорна. Багато часу пройшло, поky чоловікъ одъ жоренъ додумався до млына, а потімъ і до вітряка, та запрігъ у роботу воду та вітеръ, заставляючы йіхъ крутыть камінь і молотъ муку. Чоловікъ до млына додумавсь першъ ніжъ до вітряка затымъ, що люде першъ тілько і жылы, що надъ річкамы, а вже потімъ, якъ розселялысь, то й прыйшлось шукаты якусь ыншу сылу, щобъ зміныла собою воду.

А парою почали люде молоты вже зовсімъ зъ не-

давнього часу ; ну, та і теперъ нею користуються не всі, все жъ такы вода та вітеръ мелють більше.

Такъ-то чоловікъ по троху відъ жоренъ, якими хіба на одну або дві сім'ї намелешъ, дійшовъ до парового млина, котрымъ можна намолоты селъ на десять, а то й більшъ.

В і т р я к ь .

Перше що кыдається у вічі, якъ наблыжайешся до села або до хутора на Україні — це вітрякы. Цілымы юрбамы повибігали вони геть въ поле за околицю, позаймали немовъ вартовкы близькі могылы і горбки і, обернувшысь въ одну сторону, чекають усі вітру, чекають, колы то йімъ прыведеться попрацюваты. Але літомъ рідко трапляється йімъ діждатысь цього : колы не колы здыйметься на яку годыну вітрець, і хазайїнъ прывезе скілько тамъ клунківъ збіжжя і пустыть застоавшыйся млынъ. Нема літомъ й вітру такого, щобъ дувъ довго і кріпко, незручно і хазайїну зъ-за млина odbyваться одъ своейї хліборобської праці, а то й збіжжя нема для млыва ; що було, помолото за зіму. Гуляйє вітрякъ літомъ, вузенька доріжка до нього заростає травою.

Але прыходыть осінь. Вітеръ починає дуть міцційше й довше. Жовті хліба познімані, повожені въ клуні. Почынається молога, і до млина тягнуться важкі возы зъ мішкамы нового, свіжого зерна. Теперъ то почынається вітрякові работа. День і ніч вертаються його крыла, немовъ сылюючысь дїгнаты одно друге. Крыла вертають валъ, валъ свойімъ зубчастымъ колесомъ чепляйє шестерню зъ вправленною въ йейї залізною штабою — ве-

ретенюмъ, веретено ныжнімъ кінцемъ вправлено въ верхнякъ, а верхнякъ літає, гуркотыть, товче корытце, що підъ кошемъ — самъ собі зерно достає та меле такъ, що ажъ курява стойть та борошно течійею въ ныжній кішъ плыне. Цілый день, а то й нічъ, проводыть теперъ мірошныкъ въ млынї. Пыльнує вінъ теперъ, щобъ усе въ вітрякові було оправно: щобъ млынъ стоявъ на самімъ вітру, щобъ вінъ бувъ добре підмазаний, щобъ камінь бувъ доладу накований. А то, бува, выпадє зубъ зъ колеса і піде трошчытьсѧ одынь зубъ за другимъ; якъ же почне сходыть сѧ коша збіжжѧ — треба заздалегідъ підсыпаты нового; чогось-то пішло буйне борошно — треба підтягты корытце підъ кошемъ, щобъ менше зерна сыналось підъ камінь і луччебъ воно перемелювалось, — і прысадыть камінь трохи бува потрібно. Прыходыть зима зъ морозомъ та білымы шатамы, а млынъ не вгамовуєтьсѧ: ще частійшъ підійіжжають до його сані зъ збіжжямъ, ще швыдче вертыть вінъ свойімы крыламы, і такъ до весны, покы стыхне вітеръ, а весняні хліборобські роботы одірвуть хазяїна одъ млына.

Чудна спілка.

Ой не знала удівонька, якъ у світі жыть,
 Тай найняла медведыка за плугомъ ходыть,
 А вовчыка сіренького волюкы гоныть,
 А зайчыка Степанчыка та передъ водыть,
 А лысычку-корпысочку обідать носыть,
 Сама сіла въ конецъ стола медъ-выно пыть.
 Якъ розсердывсь медведычокъ, плуга поламавъ,
 А вовчычокъ сірсенькый волю розірвавъ,

А зайчычокъ Степанчычокъ у лісь поскакавъ,
 А лысичка-корпысочка — у зеленый гай
 Удівонька молоденька — у великый жаль.
 „Якъ бы знала, тобъ найняла старенького за плугомъ
 ХОДЫТЬ,
 А хлопчыка молодого волюкы гонить.“

*Зъ народныхъ устъ
 Чубіискій.*

Орачъ та лыцарі.

Лыцарство у походъ выступае. Конькы іржуть, короговки мають. Попереду атаманъ молодець веде лыцарівъ хорошенко. Іде лыцарство славы здобуваты. Коні застолясь, руки занімілы, пора зъ ворогомъ зустрітись, сылою помірятись.

Атаманъ роздвляється по степену широкому — а ворогівъ не выдко. Хоть бы кого спіткаты, про ворога роспытаты. Ажъ бачыть на край поля чоловікъ конемъ землю оре, сказы одгортайе, на коня гукайе. Обзываеться атаманъ до молодцівъ: ой вы, лыцарі славні, до плугатаря підійизжаймо, його роспытаймо — чы не знайе вінъ, де ворогы блукають. Лыцарство коні у скокъ пускайе, догнать чоловіка поспішайе. Женеться часъ, другый, — не доганяйе, а орачъ знай сказы одгортайе та на коня гукайе. Лыцаръ коней дужче пускайе, догнать поспішайе, женеться часъ, другый, коні прытомыльсь, одставаты стали, а плугатарь собі не поспішайе, іде упередъ, сказы одгортайе, на коня гукайе. Загукалы тоді до орача лыцарі-молодці: „стій, чоловіче-земляче, зажды, дозвољ себе догнаты.“ Орачъ ці слова зачувайе, конька спыняйе, землю съ плуга выбывайе.

Підійізжають лицарі, а атаманъ попереду, і въ орача пытає :

— Ой, чоловіче добрый, поїдь зъ нами, — покажи, де ворогы блукають.

— Поведу, орачъ каже, тільки треба плугъ зъ землі выгортаты, въ лозы його заховаты, щобъ добро мое мужыцьке безъ мене не пропало.

Самъ коня выпрягає, охляпъ сїдає.

Атаманъ на молодцівъ гукає :

— Ой, вы, хлопці-молодці, швидко плугъ підіймайте, у лозы ховайте.

Выйізжало лицарівъ двоє, арканомъ плуга зачіплялы, коней поганялы. Коні добрі натужылысь, зъ сыль выбывалысь, — плуга не ворухнулы. Выйізжало лицарівъ ще двоє, плуга арканамы зачеплялы, коней поганялы — не ворухнулы. Пятеро — не ворухнулы. Десятеро — не ворухнулы, трыдцатеро — не ворухнулы. Самъ атаманъ руку прыкладає, на лицарівъ гукає — не ворухнулы. А орачъ на їхъ поглядає, головою хытає, і такъ промовляє :

— Ой, не труждайте, панове, руки свої білі. Мужыцькі чорні руки плугомъ працювалы — мужыцькымъ рукамъ чорнымъ його й вывертаты. — Бере плугъ правою рукою, землю зъ його чысто вытряхає, і у лозы його ховає.

Усе лицарство здывувалось, а атаманъ молодець въ мужыка пытає :

— Яка въ тому плузі потайна йє сыла? Усе мое військо його не ворухне, а ты його зъ землі перомъ підіймайешъ. Чы може ты дужчий одъ війська усього?

Орачъ до атамана такі слова промовляє :

— У плузі тому велька йє сыла; увесь світъ по за плугомъ мужыкъ обхожає, всімъ хлібъ постачає.

Важка його праця. Пістомъ, сльозами землю вінъ поливає — і за те земля матір' його щиро кохає і за ту важку працю сылою наділяє.

Жукъ хлібоїдъ.

Простяглося широке поле. На полі зверху нічого не видно, а въ середині підъ рільною діло дійється. Жуки хлібоїды покынули въ землі своїіхъ нащадківъ, маленькихъ, біленькихъ, зъ бурими головками і ніжками хробачківъ. Другый рікъ уже, якъ живуть оттуть підъ рільною оці хробачкы. Не пронявъ тутъ їхъ ні голодъ, ні холодъ. Їлы тутъ хробачкы коріння зъ усякого зілья, підъ морозъ зарывались глыбше у землю, а якъ теплішало, сонце прыгрівало, піднімались у гору, — трохи ажъ не надъ поверхъ землі.

Після другої зимовлі підъ землею, по весні робляться ці хробачкы лялечками, а потімъ скоро й жучками. Жучкы ці мовъ маленькі хрущі: такі жъ худі, съ такымы жъ куцыми надкрылами, тільки що менші. Маленькы й слабкымы розлітаються ці жуки по пырею і ыншій траві, і харчуються тутъ, ажъ помы не стане нальваться колоскомъ жыто.

Покрасувалось жыто, і жуку, піджывывшысь на травахъ, розлітаються скрізь по полю та почынають вкрьвать нывы, і скоро соломою стає жыто, якъ жуківъ багато: такъ добре вправляються ці молотныкы-хлібоїды. Одно те, що вони выпывають багато зерна, котре мякше; а то й вылуцують не мало, котре залякло.

Стає напастъ і на ыншу пашню: одні хлібоїды жыто кінчають, а другі летять управляться зъ ячменемъ

і пшеницею. Добре й тут управляються хлібоїди: не смакувать хліба хазяїнові, на чийїхъ нывахъ вони поралсь.

А ще більше лыха койлы бь людямъ хлібоїды, якъ бы вони не зныкали обь Петрі. Віку вь хлібоїда тыжнівъ пять. Передь тымъ, що зныкать, хлібоїды паруються і своїі яйечка зарывають у землю. Кожна хлібоїдка покладає сь кону яйечокъ; а зь ціхъ яйечокъ і лупляться отті хробачкы, що жыуть підь землею. Старі хлібоїды гнуть, а йїхъ нащадкы і самі безь йїхъ неклуванья доходять до зросту. Черезь два роки зновъ вылізуть зь підь землі уже нові хлібоїды і зновъ біда людямъ

Ворогъ жукъ-хлібоїдъ хліборобамъ і лютий ворогъ. Довго люде не знали, якъ і бороньтсь одь його. Теперь за найлішну заборону покладають, якъ збірать ціхъ кузьокъ рукамы. Рукамы, звісно, йїхъ усіхъ не вызбірайешь, та все жь цімъ можна де що подіять. Щобъ на цвіту, якъ кажуть, прыбыть кузьку, люде прырозумілы ось що зробить.

Перше: Сіяты зарані озімыну передь тымъ рокомъ, що появляться жуки-хлібоїды, щобъ колосъ заклакь, покы стануть вони перелітать зь травъ на пашню. Друге: у тїмъ році, де сподіваються хлібоїда, не сіятъ яровыны, а таке, якъ ріпакъ, картопля, пшеничка... Третье: Переорюватъ зь осені поле, щобъ прыжарывь хлібоїдівъ морозъ і переводылы птахы.

Розумъ та праця не ведуть у лісь. Удайтесья зводьт хлібоїда людямъ. Не дурно говорытсья: „робы, небоже, то й Богъ поможе.“

Коньки і сарана.

Коженъ хлопець знає, що то за конькь. Хлопцята ловлять їхъ для іграньки і зовуть стрьбунцями за тымъ, що вони на довгихъ ніжкахъ кумедно скачуть. Справді въ їхъ ноги довгі трохы їхъ самихъ, одтого вони підстрібують дуже високо, а лазить добре не вміють. Коньки вже тымъ погані, що йдять всяке зілля, всяку росльну; розірвіть конька, вы побачите въ його животі зелену йжу. Більше всього зъ коньківъ робе лыха сарана. Сарана — той же конькь, тільки більший; по облыччю вона руда.

Сарана выпложується коло Чорного моря ізъ мокльці, котру ногами закопує въ землю, і тая мокльця не бойється ніякого холоду, ніякихъ дощівъ, хіба дощъ вымийє її зъ землі, тоді вона вся загине. Кожна сарана закопує мокльці до 300 штукъ, і по весні зъ нихъ выпложується сарана; выпложується її тьма тьмуца, въ трыста разъ більше супротывъ старойі. Може бъ сараны було нескітна тьма, колы бъ вітры не зводлы її; якъ саме выростуть въ молодойі сараны крыла, і вона зніметься летіть по вітру, то лучайється зъ нею така оказія — вітеръ прямо її і вомче въ Чорне море; тамъ вона вся й загине.

Разъ була у насъ сарана. Я поїхавъ подывытись на неї. Прыйзжаю до того поля, де її було найбільше, вона мене дуже здывувала. Перве те, що вона йшла половою на пять чы на шість нывъ і зводыла хлібъ днівъ за пять до днывъ. Счастя вельке, що вона була безкрыла, вона все попереду скакала, тільки одно й бачышъ, що скакає. Та жъ, котра була голодна, позаду зоставалась, чіплялась за хлібне стебло і обажувала його до землі, тоді прыймалась за самый колосъ,

поки не зостанеться ні одного зерняты. Найівшися знову попереду поспішала. Дивлячыся на сарану, не можна подумать, щобъ вона хлібъ зійідала; вы скажете, що вона тільки й робе, що скаче. Рідко де побачынгъ іійі коло стебла, а поглянете на хлібъ — стремьть на ньому стебло безъ колосу, та й то стремьть саме, а те остатъне, наче хто покудовчывъ.

Тоді було сараны тьма. Де котрі селяне запалювали передні нывы, що бь іійі спалыть, копали рівчакы, куды вона падала і не вылазыла. Рівчакы нановишувалысь, і сарана лізла поверху сараны; огонь не мігъ спалыты всеій, вона такы все попереду скакала. Одно було спасення, що вона зовсімъ передъ жнывамы явлася, такъ що ышні загоді почалы жать своїі жыта і днівъ въ чотырі вже багато поля було порожнього і звезеного.

Жабы, дрібна итыця — гіринъ усього щырі на сарану добре охотыться.

Про жука грабаря.

Одного дня послала мене маты на городъ конаты картоплю. Узяла я заступъ, конаю тутъ картоплю та скыдаю до кумы, колы дывлюсь, недалечко одъ мене лежыть польова мышка, перекынулася на спынку, а сама уся тремтыть та тіпайеться. Мене поклыкали у хату, а поки я вернулась, то вже бідна мышка захолола. Колы це зразу надъ головою прогулы два жука, тай сілы біля мыші. Що жь бы вы думалы? Жуку не іісты іійі прылетілы, а заходылыся ховаты. Обійшы воны мышу кругомъ, спробувалы, чы мягка земля підъ нею, тай почалы роботу. Одынь ставъ лапкамы конаты въ го-

ловахъ мыші ямку, одкыдаючи землю на бікъ, а далі обкопавъ їїи навкругу, а тымъ часомъ другый жукъ підлізъ підъ мышу і почавъ копати підъ нею яму. Мышу може съ півгодини, а вже мыша трохи подалася у землю; підрився підъ неї і перший жукъ, і пішло діло ще швидче — годинъ черезъ дві вже не видно стало і лапокъ. Тоді обидва грабарі вилізлы на верхъ, та й почали заклады мышу землею. Незабаромъ на тімъ місці, де вона лежала, зосталась тільки рівна земля.

Чудно мені стало, що такі малі жуки, та здумали поховати удвохъ цілу мышу; отъ я піймала одного, та й почала розглядати.

Жучокъ невеличкий, зъ піввершка завдовжки; голова велика і широка на його зрість, вуськы короткі, кожний має десять колінцівъ і на кінці товсту круглу головку. На спині въ жука товстий плоский щытокъ, щобъ ліпше було підрытись підъ дохле тіло. Верхні крыльця неначе обрубані і не можуть вкриты усього черева. Самець має на кінці передніхъ і середніхъ лапокъ 4 дуже широкіхъ колінця, ными вінъ і копає землю. Самъ жукъ чорний, тільки спинка жовта, та ще зверху обросла пухомъ, та два жовтогорячі пругы впоперекъ крылець.

У літку, якъ то згыне де небудь невеличке звіря — отъ якъ мыша, ховрашокъ, або крїть, грабарі вже нюхомъ чують; заразъ збірається кільканадцять жуківъ і ховають те звіря гуртомъ. Коли-жъ трапиться такий твердий ґрунтъ, що жукъ його не вколупне лапкою, тоді вони шукають ышого місця, де зручнійше копати, і перетягують туды небожчыка. Працюють грабарі дуже швидко, такъ що удвохъ закопують одну мышу за 2—3 години. Выкопавшы підъ нею яму, жуки кладуть у трупъ своїі яйця, щобъ було чымъ прохарчытись ді-

тямъ, якъ повилуплюються, і тоді вже закладають землю. Буває іноді, що, не вдоволившись тямъ, вони зновъ лізуть у землю, зновъ рийють, ажъ поки не закопають трупа, якъ можна глыбше. Коли жъ трапляється великий для нихъ звірь і грабарі не здувають цілого поховаты, то вони кладуть свої яйця у ту частину трупа, що найныжче лежить на землі, і тоді закопують скільки зможуть.

Кожна самця кладе штукъ 30 маленькихъ білыхъ яйецъ, черезъ два тыжні зъ нихъ вылазять біловаті червячки і годуються тямъ самымъ трупомъ, у якому вывелись; підростаючи, вони міняють цвіт і стають сіренькі зъ рудымы плямамы зверху. Якъ вже зовсімъ вырасте червякъ, то глыбше зарывається у землю, замірайе і обертайється жовтогорячою лялькою, а черезъ два тыжні ізъ неї вылазять жукъ і починае такужъ саму працю, яку робылы його батькы.

Жайворонокъ.

Росказують, що якъ жайворонокъ найде на полі зерно, то лететь зъ нымъ вверху та все жалібно просить Бога, щобъ вінъ позволявъ йому те зерно зыйсты, і якъ Богъ йому позволить, то жайворонокъ раденький спускається на землю, сідае на грудці та йість. Опрічъ зерна, жайворонокъ йість червяківъ та різнихъ жучківъ і цімъ чоловікові стае дуже въ прыгоді, бо счыщайе поле відъ усякой нечысті.

Мясо жайворонка дуже смачне і въ деякихъ краяхъ йіхъ дуже багато вбывають. Однакъ робыть такъ не слідъ бы, бо не такъ зъ нього того найдку, міжъ тямъ

корысть відъ живого доволі велика. Зерна вінъ багато не з'їїсть, а кузюокъ, жучківъ та червяківъ, що дуже шкодять пашні, вінъ знищить багато. Черезъ те то жайворонка треба шанувати, не вбавати, не выдерати яйця зъ його гнізда.

Жайворонка легко розпізнати відъ усякої другої пташки. Вінъ більший відъ горобця, темносірий, знизу сіріщий, має великий на його зрість дзюбокъ, і дзюбокъ цей округований. На ногахъ задній палець зъ великимъ когтемъ. Гніздо свое жайворонокъ мостить на землі, въ ящі, нехытро выстлавши його сухымы стеблынкамы. Жайворонка кладе отъ 4—5-ты яйця. Молоді, якъ вылупятыся зъ яйця, заразъ починають бігати.

Не глядучы на свій малый зрість, жайворонокъ дуже одважна і смілива пташка. Розсердившыся вінъ нападає навіть на далеко більшихъ птыць і часто такы побыває йїхъ.

Зіньске щеня, або сліпа мыша.

Цей звірокъ рийється въ землі. Вінъ робить собі коротенькі норы підъ землею, де небудь въ степу, або край ліса, і йїсть у землі жуківъ і червяківъ. Коли йому трапиться піймати мышу, або птычку, то вінъ і йїхъ не нехтує. У день сліпа мыша ховається підъ землею і спить. У вечері вона прокыдається і йде на здобычъ. Вона особливо любить бігати вздовжъ кротової норы, і выглядає, чы не трапиться де небудь червячокъ або що. Звісно, вона й сама повинна берегтыся крота, бо лыхо йїї, якъ вінъ застукать йїї у себе дома. Гуля вона підъ землею і въ мышыныхъ норахъ і тамъ шука собі корму. Выходыть і наверхъ за гусеныцею і за різ-

ними мошками та жучками, і ганяється за ними скрізь поміж бур'яномъ та травою.

Съ такимъ кормомъ, зінське щеня не тільки що ні въ чімъ не шкодить хліборобові, а ще навіть чинить йому велику користь; але жь вінъ його вбиває скрізь, де нападе, і тільки черезъ те, що воно на видъ зовсімъ схоже на мышу. Воно відрізняється відъ неї тільки темнішою мастю, та трохи гострійшою і довшою мордочкою. Коти і собаки, лисці і йіжакы, котрі люблять ганяться за мышами, завше помыляються: замість простойі мыші ловлять сліпу мышу і загрызають йійі до смерті. Але звичайно вони йійі не йдять, бо вона здорово смердить мускусомъ, котрого ці мышоловы не вжывають. Собака понюха, понюха задушену сліпу мышу, потріпа, потріпа йійі тай кыне.

Ізъ степового жыття.

I.

Гарно весною въ степу. Багато скрізь усякойі рослины - зілья, квітокъ, багато усякойі звірыны, птыць і усякойі комахы. Отъ на зеленому кыльмові показалася сімья маленькыхъ, дуже хорошихъ і меткыхъ звірківъ. Одынъ ізъ нихъ більшій — то батько, старій ховрашокъ. Завбількы зъ маленьке котыня, увесь вінъ вкритый мягкымъ хутромъ сіроватойі масті зъ темноватымъ відыскомъ і зъ маленькымы золотыстымы крапочкамы на бокахъ і на сныні; на горлі, на грудяхъ і на пузці до самого хвоста хутро світлійше, жовтовато-попілового коліру, хвість кінчайється волосяною кытычкою. Головка

Його дуже гарна: простий носыкъ, вигнутый лобъ, маленькі ушки, блискучі, чорні оченята, верхня губа неначе на двоє розрізана, а въ роті видні — зверху коротенькі, а знизу довгі зуби-різці, котрі ніколи щільно не сходяться. Передні ланки у його коротчі ніжъ задні: на кожній лапці по чотырі пальці зъ кігтямы, передні кігті гострійші ніжъ задні. Молоді ховрашкы гралыся і бігали по зеленій траві, а батько прысівъ на задніхъ лапкахъ і пыльно дывывсь кудысь далеко-далеко на одну крапочку; тамъ здалека, бачыть вінъ, щось ворухыться: може то стрілець йде, а може й друге що-небудь.

II.

Тымъ часомъ високо въ небі надъ степомъ піднявся голодний шуліка. Озыраючысь на усі боки, вінъ шукавъ собі поживы; кружавъ, кружавъ надъ степомъ і зразу зупынився, шыроко розставывшы свої крыла: вінъ побачывъ маленькыхъ ховрашківъ і знову ставъ літати навкругы, роблячы усе менші і менші кола і зъ кожnymъ коломъ опускаючысь усе ныжче і ныжче, вінъ розправлявъ свої пазурі і не спускавъ зыркыхъ очей зъ нашихъ малюківъ. Шуліка уже близько коло землі: старый ховрашокъ свыснувъ, малюкы стрепенулыся і — въ ростічь, хто куды понавъ. Не втікты бъ котрому-небудь ізъ нихъ, якъ бы шуліка не бачывъ поживы лучшой: старый ховрашокъ сыдівъ, прынавшы до землі, неначе ждавъ шуліку. На нього-то й прямувавъ шуліка, не вважаючы на утікавшыхъ малюківъ: його кігті уже близько, та нашъ старый розрахувавъ собі, що дітки його встыгли поховатыся і выратуватыся, тоді і вінъ самъ жваво vysлызнувъ зъ підъ кігтівъ птыці, свыснувъ

гучно і порснув під землю. Тут була якъ-разъ узенька нірка въ підземну печеру одного ізъ його приятелівъ-ховрашківъ. А въ одповідь на його посвистъ чутно стало такі жъ посвисти зъ усіхъ боківъ — то свыстали другі ховрашкі; ті, що бльжче були, заразъ метнулись по підземнымъ норамъ, а ті, що дальшъ, стали на задні лапки, озырали степъ і свыстали по п'ять, по шість разъ; на кожному горбыкові манячывъ неначе ясно-жовтый стовпчыкъ.

III.

Дывуючыся своїй помылці, шуліка піднявся въ гору і знову опустився уже геть-геть одъ свого місця; тутъ вінъ зъ досады обтріпувався і гостривъ объ землю свій дзюбъ. А нашъ ховрашокъ спокійно гостювавъ собі у свого сусіда-приятеля. Темна підземнанора опускалася аршынь на тры внызь, разівъ скілько завертала въ бікъ і на решті привела нашого ховранка въ розлогу печерку. Тамъ уже сидівъ хазяйинъ, такий же крапчатый ховрашокъ. Приятелі зійшлись по згоді, частування ніякого не було, та за те хазяйинъ ні крыхточки не сердився за це, бо вінъ зрозумівъ, що приятель його рятується відъ біды. Старый пробувъ тутъ такы довгенько, потімъ, попрямувавши до выхода, зырнувъ на двіръ, на білий світъ, роздыввся скрізь, прислухався, а послі дуже бережно поскакавъ по знайомій стежечці. Не мало попадалося йому по цій стежечці нірокъ, похожихъ на ту, котра спасла його, і въ одну ізъ такихъ нірокъ полізъ нашъ ховрашокъ: то була його власна домівка. Власный будынокъ нашого ховранка бувъ збудований підъ могылкою, на сухімъ місці. Довгі суточки

глыбылыся вѣ землю аришнівѣ на два, тронкы похыло, опісля піднімалыся вверхѣ, на останці круто поверталы зновѣ унизѣ і прыводылы вѣ таку жѣ саму печерку, яка була вѣ нірці його прыятеля. Одначе нашѣ старый тутѣ не зупынывся, а пролізѣ ще глыбше по новымѣ суточкамѣ, котрі кінчалыся другою печеркою. Тутѣ була рівна, гладенька постіль, выслана зіллямѣ-польномѣ; на сій постелі вырослы ті самі маленькі ховрашенятка, котрыхѣ боронывѣ нашѣ старый відѣ шулікы; тутѣ маты годувала йїхѣ своїмѣ молокомѣ і пестливо облызувала. Старый найшовѣ дома матку, свою товарышку, і усіхѣ чотырьохѣ малоківѣ. Вінѣ обнюхавѣ йїхѣ всіхѣ і выдымо вдовольнывся тымѣ, що усі цілі і здорові. Незабаромѣ ось настане для сімйї часѣ розраыня: вѣ половынї Лыця (юня) старі ховрахи выганяють ізѣ ніркы молодыхѣ, щобѣ жылы своїмѣ розумомѣ і самі из себе дбалы, а самі захожуютья лагодыты свою норку, та знову выпложувать діточокѣ.

IV.

Пройшовѣ Лыпецѣ, пройшла і перша половина Червця. Другі діточки вырослы уже у нашого ховрашка; і вони уже на свойїй волі, своїмѣ розумомѣ жыуть. Незабаромѣ після сього зѣ старымѣ біда скойлася. Помандрувавѣ вінѣ геть-геть відѣ своейї норы, на пшенишні засівы, щобѣ тронкы поласуваты і зерномѣ і молоденькою соломкою, высмокчуючы зѣ йїї колінцівѣ солодкый сікѣ. Забрався вінѣ вѣ пшеницю, а тамѣ уже бувѣ велькый гуртѣ такыхѣ, якѣ вінѣ, ховрашківѣ: гарненько вони такы порядкувалы і расправлялыся зѣ людськымѣ хлібомѣ і багато наробылы бѣ шкоды, якѣ бы

знацячка не почувся урваний посвистъ. Сього було доволі: грызуны въ ростічь. Побігъ і нашъ знайомый і пурнувъ у першу нору, котра трапылася, та не втікъ такы відъ лыха. Навздогінъ за нимъ въ ту жь саму нору вбігъ страшный звідныкъ ховрахівъ — тхірь. Сей хыжый звірючка по зросту меншъ ніжъ кішка, темноурый на коліръ, зъ довгымъ темнымъ хвостомъ; въ темноті вінъ добачає дуже добре, такечкы само, якъ і пры світлі, злый, хытрый, обережный; мізокъ і кровъ жывотны для нього найсмачнійша їжа. Нашъ дідусь-ховрашокъ прытайвся на самій глыбні норкы і ждавъ немучої смерті. Тхірь рывнувся на хазайіна, прокусывъ йому черепъ, высмоктавъ мізокъ і кровъ, далі заходывся коло хазайкы, — дійшла черга і до гостя... Одначе тхірь раптомъ выпурнувъ зъ норы: чы не запримітывъ вінъ гостя, чы уже вволю насытывся, якъ бы то не було, а нашому ховрашкові удалося вырятуватыся відъ смерті. Довго вінъ сядівъ въ чужій норі, покы прочумався трохы відъ страху і зібрався зъ духомъ, одначе такы зважывся вылізты і побігъ першъ підтющемъ, а далі простягомъ та скокомъ. По дорозі вінъ нахопывся на нору свого лыходія тхора: скрізь навкругы біля неї валялыся кісткы та трупы забытыхъ ховрашківъ. Ще хутчійшъ поскакавъ нашъ старына, та все такы не утікъ бы відъ тхора, якъ бы на щастя хыжого звірьаты не було дома: вінъ обшукувавъ норы, выгублюючы ховрахівъ въ околці своей оселі.

V.

Осінъ. Уже наставъ Жовтень. Що жъ роблять нашъ ховрашокъ і дружина його? Щыро вони обоє узялыся

за працю: то поновляють свою нірку, то гасають по околиці, готуючы запась їжі на зиму. Въ дальній печерці споряжена маненька постіль, а въ близькій росте та й росте запась усякого зьїйдомого добра. Въ Лыстопаді, якъ почалыся дощі, а перша печерка дощенту була выповнена запасомъ, нашъ знайомый поклавъ свою дружину у мягку постільку, а самъ піднявся до виходу. Вінъ заткнувъ вихідъ сухою травою, а далі заходывся працювати передніми лапками і закладавъ на глухо землею ті суточкы, що вель у пору... Надъ землею стаіе холодно, по ранкамъ морозыть; а нашъ заторныкъ лежыть собі на мягкій постелі. По троху дыханья його слабійшаіе, груди ледве-що піднімаються, очі зльпаються, його хлыть на сонъ. Не мігъ здолаты вінъ того сну і заснувъ якъ убытый, заснувъ до весны.

VI.

На дворі Березиль. Настала одлыга і повіяло тепломъ. Якъ довідалысь про се ховранкы — невідомо, одначе вони прочуноуться, повертаються на постелі, встають. Нашъ знайомый піднявся на ноги спершу. Та й млявий який же вінъ ставъ, якъ спавъ зъ тіла за ці пять місяцівъ! Спавъ, спавъ, а памороківъ такы собі не выспавъ. Памьята вінъ, що у його въ коморі добрый запасъ йе: донхався якось туда і насытивъ свій голодь. Що не день, то усе вінъ дужчавъ, міць його прыбувала, скортіло йому і свіжымъ воздухомъ дыхнуты. Отъ вінъ і давай працювати знову передніми лапками, розгрібъ землю, прочыстывъ дірочку і выглянувъ на двіръ. А на дворі, на землі було такъ хороше та гарно: степъ після зімнього сна прокынувся, трава зазеленіла.

Нашъ ховрашокъ ставъ собі гуляты, вирівнюватись, ставъ нагулюваты сало на своє охлявне тіло. Въ кінці Березіля усякого добра, що вінъ запасъ собі на зіму, уже не стало; та за те мужыкы яровый хлібъ посіялы, а посіяні зернята скоро бубнявілы въ вохкій землі, — отъ і паша йому готова. Дуже гарно було нашому ховрашкові, і занадівся вінъ на засівы за зернятамы бігаты, та тамъ бідолаха й голову свою поклавъ...

Разъ вінъ якъ ні въ чімъ не бувало, збіривъ собі хлібні зерна. Колы посвистъ. Нашъ ховрашокъ ставъ на задні лапки і тежъ хотівъ свыснуть, — та пізно уже оглядівся. Въ тіло його уже встромылся гострі кігті налетівшого шулікы. Вінъ думавъ — набікъ, такъ ні! кігті встромылся глыбоко, хыжакъ піднявъ нашого ховрашка надъ землею. Відъ болісті і жаху дуже тріпався бідолаха; важко стало птыці несты його, і у ховрашка зъявылася надія вырятуватись. Дуже вінъ тріпаеться, — ажъ ось шуліка роспустывъ свої кігті: вінъ выпустывъ нашого знайомого. І летыть нашъ ховрашокъ внызь, і боязно йому, і йе надія вырятуватись. На решті вінъ упавъ зъ высокості замертво, прыпавъ до землі; болізно йому, а такы здайеться вырятувався!... Почавъ вінъ чмыгаты й хвостыкомъ выляты, а статы на ноги, — сылы нема. „Спочыну“, мыслыться йому... Ажъ ось знову шумлять крыла, кігті знову встромляються, і гострый дзюбъ довбе голову, добывайе здобычъ.

Тымъ і скінчылося жыття нашого ховрашка. Не буде вінъ білынъ псуваты засівівъ, не буде плодыты діточокъ і выповняты на зіму свою коморку смашнымы запасамы.

Про зайця.

Зайець — то такий звісний звірь по нашихъ крайнахъ, що його напевне знає кожний хлопець, кожна мала дитина на селі: той, дывись, чувъ де-що про його відъ стрільцівъ, той відъ батька або діда, а ыншому то й самому власными очыма доводилось бачыты цього довговухого, довговусого, полохлывого звірка — або якъ вінъ мытьтю перебігавъ дорогу, або якъ часомъ зляканий чымъ-небудь въ полі, вінъ, яко мога, подавався геть-геть на гайкы. Та й не тільки у насъ, а і скрізь по всьому світові кожний знає зайця, кого не спытай, бо скрізь вінъ плодиться: знайдешъ його і въ тыхъ земляхъ, де дуже холодно, і въ тыхъ, де дуже гаряче, знайдешъ його і въ горахъ, і по долинахъ, і по поляхъ, і по лісахъ — скрізь, де тільки йе йому йіжа. Звісно, не скрізь зайці однакові: тамъ вони більші, тамъ трохи меньші, у того хутро біле і густійше, у того сіре і не таке густе, а всежь, чы такого чы ыншого, а скрізь його ты знайдешъ.

Зайця зразу можна пізнати: тіло його довге, неначе вытягнуте, задні лапы далеко довші, ніжъ передні; на задніхъ лапахъ чотырі пальця, на передніхъ пять; голова у його тежь довга, вытягнута, зъ велькымы очыма і довгымы вухамы; губы товсті і посередыні переділені надвое, зъ довгымы вусамы; хвість куций і трохи задертый въ гору. Якъ хочешъ ще краще взнати зайця, то розскрий йому рота: тамъ першъ усього запымітьшъ чотырі особльвыхъ передніхъ зуба, два верхніхъ і два спідніхъ, що дуже відрізняються одъ остатніхъ зубівъ; зубы ці дуже довгі та мічні, трохи выгнуті, якъ отъ серпъ, і на кінчыкахъ загострені, мовъ долото. Нымы зайецъ грызе свою йіжу такъ само, якъ

грызе що-небудь пацюк або мыша, і по нымъ найкраще можна пізнати заячу породу. Хутро на йому густе та м'яжке, якъ шовкъ, і не скрізь однакової масті: спына у його руда зъ де-не-де розкйданымы чорнымы плямамы; шныя жовтїйна нїжъ спына, і зверху біласта одтого, що волосься на нїй біля корінья руде, а на кінчякахъ біле; на задніхъ ногахъ хутро сіре і, наближаючысь до хвоста, стаїе все білійшымъ та білійшымъ; на череві воно зовсімъ біле. Така масть зайцьового хутра стаїе йому въ велькій прыгоді, бо воно таке подібне до коліру землі, що якъ вінъ прыляже де небудь у рїльї, то його й не запрямітывнї, і черезъ те не разъ, може, мынаїе його лыха годына. Літомъ масть зайцьового хутра трохи зміняїеться, і воно робыться у його рудїйшымъ. Молодыхъ зайцівъ ыноді можна пізнати по лысыні на лобові, бо у старыхъ такоїї лысыны не буваїе нїколы.

Зайецъ звїрь зовсімъ недужкїй, і вся його сыла — його довгі вуха та довгі ноги. Вінъ чуїе дуже далеко: скрізь сонъ вінъ почуїе, якъ зашелестять лїсть на дереві, якъ заквакаїе жаба въ болоті — і заразъ прокынеться; нехай хочъ якъ прудко біжыть вінъ, та тїькы свысны хочъ стыха — заразъ почуїе, стане на задні ланы, поведе вухама въ одынъ та въ другїй бїкъ, поворушыть своїмы губама, і якъ що чуїе, що тутъ йому небезпешно, то такъ дремене, що хїба зъ добрымы собакама пїймаїешъ; тай те ще баба на двоїе казала, бо вінъ ще й хытруваты вміїе: біжыть, біжыть оце просто, та якъ пльгне въ бїкъ, та тоді назадъ, та знову въ бїкъ, то собаки і слїдъ його загублять. А ыноді якъ тіка відъ собакъ та набїжыть на кубло другого зайця, то такъ і дывыться, щобъ выманыть того зъ кубла, і якъ тїькы той выскочыть, то вінъ мерцій на його місце: теперъ, мовъ, выкручуйся, брате, якъ знаїешъ, а я вже

туть посьжу. Або як побачить ыноді тікаючы худобу, або отару овець, то такъ на їхъ і прямує, щобъ собаки і слідъ його загубылы.

Якъ же застукайешъ його зразу, то тоді такъ бідолашний перелякається, що й остатнього розуму збудеться, — біга по одному місці та не своїмъ голосомъ верещить: рятуйте, мовлявъ, хто въ Бога вірує, бо пропаду отутечкы зовсімъ.

Жывуть зайці кожний окремо: зайецъ самъ собі, зайчыха сама собі. Въ парі або гуртомъ не жывуть ніколы. Йдять зайці усяку рослыну, а найбільше молоду, м'яжку та сыту. Що найкраща за для їхъ їжа — то капуста, ріпа та петрушка, але жъ ціхъ ласощівъ не скрізь роздобудешъ. Отъ і біжыть зайецъ на луга, та на хліба пастысь, з'їда, що найкраще та наймолодче, толочыть траву і хлібъ, выгрыза собі стежечкы въ хлібахъ, щобъ добре було йому бігаты, спустошуйє усяку рослыну і черезъ те робыть вельку шкоду людямъ. Годуйється вінъ людськымъ хлібомъ цілый рікъ. Въ осены, якъ ще нема снігу, або й зімою, якъ що буває одлыга, кожної ночі біжыть зайецъ въ поле і пасеться на молодыхъ сходахъ озімыны, докы самъ захоче. Якъ що добра буває паша і за нічъ зайецъ вдовольниться, та ще якъ гарный ранокъ выбереться — лобо тоді і весело зайцеві: ще сонечко не зійшло, а вінъ вже вернувся съ поля і почына гратысь. Стрібайє радісно сюды і туды, зачінайє своїхъ товаришівъ, біга навпередкы і навкругы зъ нымы, качайється по землі, а ыноді то такъ розгуляйється, що, не роздывышысь добре, заченыть замісь товариша — свого ворога лютого, лысыцю; ну тоді, звісно, не жарты зайцеві, хочъ вінъ і сытый.

Якъ же після одлыгы зімою та вдарыть морозецъ

та стане ожеледь велика, — біда тоді зайцеві: хочъ зъ голоду пухны, бо нема йому ніде їжы тай годі. Тоді накыдається зайецъ на молоде дерево, що по гайкахъ та по садкахъ росте, і обгрыза по йому геть чысто кору, черезъ що зновъ велику шкоду людямъ робыть, бо, звісно, обгрызене дерево безпрямінно засохне, якъ тілько настане літо; а то ыноді вінъ стаєе такый смільвий, що навіть въ село забігаєе і на току у людей не бойіться зъ скырдь хліба красты. У весну після первого весняного теплого дощыку зайецъ переходыть на ярыну, помы ще вона молода. Якъ же почне хлібъ колосытысь, тоді зайецъ кыда його і йде на луга та на усяку огородину. І такечкы вінъ цілый рікъ краде людський хлібъ, цілый рікъ обїїдаєе людей, шкодыть їймъ... Отъ черезъ оце і стаєе вінъ людямъ ворогомъ. Та до того ще вінъ, на лыхо людямъ, страхъ який плодучый: кожна зайчыха на рікъ разівъ чотырі плодыть зайченятъ, а якъ що выпадє добра харчъ — то й пьять. Якъ бы всі зайченята та не гынулы малымы, то й жыття не було бъ людямъ: все чысто геть выїлыбъ і въ полі, і въ городі, і въ садкахъ. А то на щастья намъ — у їйхъ дуже багато ворогівъ: забыва їйхъ чоловікъ, рве собака, вовкъ, лысыця, кішка; хвата орель, яструбъ, ворона, сова, сорока; навіть рідна ненька й тато — і ті злі ворогы за ддя їйхъ. У зайчыхы нема до свойіхъ дітей любові і жалю й на шагъ: і якъ прыходыть їйй пора выводить дітей, то не клопочеться вона, де бъ то найты гарне місце дітямъ, щобъ тепло та покійно було їймъ, а такечкы — чы у полі въ рільлі, чы на бурті гною і выведе; недовго вона й панькаєеться зъ зайчынятамы, посыдыть коло їйхъ пьять чы шість дєнь, а тамъ, мовлявъ, якъ знаєте, такъ і жывіть! Колы не колы зновъ прыбіжыть вона на те місце, де прывела їйхъ,

стане і заляпотить вухамы — тобъ-то склыкаєе году-ватысь — і нагодуєе йїхъ, та й це робыть вона не відъ любви, не відъ щыроті до рідної дытны, а за для себе самоїі, щобъ, бачъ, выссалы зъ нейі молоко. Відъ такого недогляду матері зайченята, що родяться після теплого Олексія, покы ще бувають холода, слыве кожного року коліють відъ морозівъ. Не пільнуєе коло дітей маты, а що батько, то тому і зовсімъ байдуже, якъ тамъ жывуть його діты, а ыноді то вінъ ще розлютуєтсья, якъ побаче йїхъ. Добре ще зайченятамъ, що хочъ родяться выдучымы, а не слїнымы, якъ отъ цуценята або кошенята, та й до того ще й далеко разумнїйшымы. Якъ покыне йїхъ маты, то кожде зъ ныхъ робыть собі недалеко одно одъ другого окроне гнїздо і жыве тамечкы. На нїчъ гуртомъ ходять вони пастысь, а въ ранці гуртомъ вертаються до дому. Такъ і жывуть вони, покы не підростуть трохы; тоді вже расходяться куды хто хоче, а на зіму зновъ вертаються на це жъ такы місце.

Зовсімъ выростають вони за пятнадцять місяцівъ. Зайецъ жыве 7—8 роківъ або й бїльше, але жъ рїдко якый зайецъ вмїраєе своєю смертїю, рїдко якый дожыва до старыхъ лїтъ, бо що такы йїхъ гыне відъ недогляду матері, що йїхъ передохне та перемерзне, що йїхъ перейїдять йїхні ворогы — хыжі птыці та хыжі звїрі, а що такы і люде поностріляють йїхъ, бо дуже, бачъ, втїшно та корыстно на йїхъ охотытсья: одно те, що мясо смачне, а друге і шкура добра, хутро мягке та тепле, можна і кожушанку зъ його пошыты, можна, якъ роблять въ деякыхъ крайїнахъ, і вычынаты ті шкуры і шыты зъ йїхъ черевыкы і таке ынше.

IV. ЛІСЪ.

У г а ю.

У непроглядному гаю тихо, якъ у церкві. Столітні дерева поідпірались молодими; міцнііи, широкііи йїхъ віты лежали на молоденькихъ гнучкихъ верховинахъ і гнулы йїхъ до долу своею важкою сылою, а де-не-де гнучка гілячка сковзала міжъ ными, тай росла, росла, росла у вышень, зываючысь, кыдаючысь зъ-боку у другый, наче бъ то жахаючысь, що йїіи зупынять, що йїі перешкодять. Далі порослы куці усякі. Сонце западало туды тількы іскорыцями, і квітки тамъ роспукувались у тіні та въ прохолоді. Калыновый цвітъ і бузыновый роспускавь тамъ у два раза більшъ і дужійшъ; червона, пламениста шепшына росквітала тутъ пыннійша і блідша і пахла легшъ. Ані птыця не порхала, ані вітеръ не віявъ, — непроглядный гай стоить тихый та спокійный, темный та свіжий.

Зъ Марка Вовчка.

Ш і с н я.

— Чомъ ты, даю, чорный стоїшъ,
Чомъ ты, гаю, не зеленїешъ?
— Якъ я маю зеленїты?
Була зїма студеная

Ішло військо велькоїе,
 Підо мною ночувало,
 Коріньнячко потоптало
 І гільячко постынало.
 Коріньнячко копыткамы,
 А гільячко шабелькамы.

*Зъ народныхъ устъ.
 (Ист. пѣс. Малор.-народа).*

Б е р е з а.

На взгір'її по надъ річкою стоить березовый гай.
 А край його росте собі на самоті рівна та тонка бе-
 реза. Стоить вона і наче сумуйе. Похылылася їїї біла
 цівка, де-не-де вкрита сірозеленымъ узорчатымъ мохомъ.
 Схылыла вона свою маківку, звыслы зъ вітей їїї то-
 ненькі, темні та довгі прутыкы. Стоить і не ворух-
 неться.

Схопывся легенькый вітрець. Захытавъ вінъ гнучкі
 прутыкы і журливо зашельстїла береза своїмъ блиску-
 чымъ круглястымъ лыстыячкомъ, жалкуючысь вітрові на
 лыху долю.

„Нещасна я! Усякъ що хоче те й робить зо мною.
 Налетить хуга, — ламає гількы, шарпайе лыстыя і гне
 мою цівку на всі боки. І трїщять і рветься моє ко-
 рїньня, що шукає вь землі їїжы і годує мене.

„А на провесні набїраюсь я зъ землі сокомъ і цей
 сікъ, моя кровъ, іде вь кожную гільку, вь коженъ пру-
 тыкъ. І прутыкы вкрываються пахучымы смолястымы
 брунькамы, що мусять стати лыстыямъ. І що жъ?

Прійде чоловік і зірве свої бруньки собі на лікы. А надто ще користується і моїмъ солодкымъ сокомъ.

„Чого ж мені сподіватися? Хыба ще гіршого кінця! Онде прійшли люде і порубали моїхъ сусідів. І підуть вони на дрова або на вугілья — що йде на порохъ, а котрі й до тесляра. А може повезуть їхъ на заводы, де гонють зъ насъ деготь...“

Стыхъ вітеръ, — змовкла береза. І стоить вона зъ своєю нерозважною тугою.

Я л ы н а.

Родылась яльна въ весну зъ маленького горішка-насіньнячка. Його виховала кресь зіму одъ всякої негоды маты яльна въ шыщі межъ скарлупіньнямъ; въ весну ховалось воно одъ зубастой бікы і лісової птыці у ямочці.

Стало тепло, насіньнячко пустыло поросткы: яльна родылась. Тоненькі корінці рылись у землі, шукаючы йжі для дытны-ялынкы. Хмарка, якъ маты, напувала їхъ свіжою водыцею. Сонце гріло землю, і земля була мьякою постілью. У такому добрі яльна все більшала і годів через шість стала справжнімъ деревомъ.

Не пышне дерево яльна. Не квітчайється вона въ весну, якъ яблоня; не вбірається шырокымъ лыстьямъ, якъ дубъ; не манить чоловіка підъ осінь, якъ груша. Высоко выгналась вона своєю гостроверхою цівкою, та йднаково зеленіє кресь цілый рікъ своїмы замість лыстья колючымы глыщямы.

Зверху цівка одягнута у руду кору, а підъ нею підягнута зелена. Не пышна оця одежа, та за те въ ній

не бойтись ялына хочь якого холоду: потріскайтесь геть відь лыхого морозу, а про те росте і въ такихъ сторонахъ, де за лютою зімою, за короткымъ літомъ, піскамы та каміньнямы мало яка рослына выживае. Въ холодныхъ сторонахъ вона тілько й огривае чоловіка. Сучкы й шышкы ййїі горять ясно, а дымъ чуты смолою.

Г р ы б ы.

Літомъ або въ осени, якъ почне після дощівъ на-
рыты сонце, багато зъявятся грибівъ въ лісахъ, та на
зрубкахъ: найдешъ тутъ білі грибы, сыройіжки, печерыці,
опенькы і багато ыншихъ — всіхъ і не перелічышъ.
Люде збірають йїхъ, сушать, або заразь такы смажать
та йїдять. Тілько не всі грибы можна йїсты, бо багато
міжъ нымы йе отруйныхъ — отъ якъ мухоморъ. Зъ
выду цей грибъ дуже хороший — высокій, зъ черво-
ною шапкою, а по йїй білі крапелькы; якъ же зйїсты
його, заразь закрутятся голова, въ очахъ стае жовто,
а въ животі схопляють колькы.

Йе ще й такі грибы, що ростуть підъ землею,
звуться вони труфлямы; свынї далеко чуютъ йїхъ і че-
резъ те, щоби знайти йїхъ, пускають свинею, тілько по-
переду насовують йїмъ на рыло залізні кільця, щоби не
зйїлы тыхъ грибівъ, якъ вырыють. А ота плісень, що
бувае ыноді на залежаному хлібові або на чому ын-
шому, або по куткамъ у хаті, то тежъ дуже маленькі
грибки, що ростуть одынъ біля другого.

Старый дубъ і дѣрова.

Черезъ молоду зелену дѣрову йїхавъ візъ зъ сокрырамы. Жахнулись молоді дубочки відъ страху, такъ і гнутьса до матері землі: шкода йїмъ кыдать ту землю, де молоде коріння йїхъ переплуталось зъ старымы коріннямы йїхъ батьківъ, дідівъ, де йїмъ про світь Божый ранья пташка щebetала, де трава така пышна, та вода така чыста. Тремтять дубочки, плачуть. А старый дідъ душыстый дубъ кывнувъ головою тай каже ласково унукамъ :

— „Чого вы плачете, чого жахайетесь, нерозумні діты?“

— „А якъ же намъ не плакать, якъ не журитьса“, — загомоніла дѣрова, — „колы безъ ліку ворога нашого мїжъ нами.“

— „Дурні жъ бо вы, діты! гляньте на візъ: хочъ ворогівъ нашихъ і не мала сыла, такъ не майе мїжъ нымы нікого зъ нашого брата, — ні біля одной сокрыры нема топорыща. А якъ мїжъ ворогомъ нашимъ нікого зъ насъ не майе, то й ворогъ зъ нами нічого не вдїе.“

Якъ дубъ зробывся царемъ.

Зібралыся разъ у лісі всі рослыны, щобъ выбрать собі царя; довго вони радылысь і порішылы такъ: буты царемъ тому, хто высчий выросте. Отъ вони й ляглы всі зерняткы вѣ землю; то було вѣ осены; зіму вони пролежалы підъ снігомъ. Колы це гукнуло: „разъ!“ — і повїявъ теплесенькый вітерець; — „вѣ друге!“ — і пішовъ дощыкъ, розмывъ снігъ, зашуміла вода; — „вѣ

третьтє!“ — і ясне сонечко заблыщало на блакитнімъ небі такъ весело та тепло, що не то люде, пташкы, комахы усякі, і ті ожылы, стрепенулысь і загомонілы усякъ по своєму. А зернята кынулысь рости навипередкы. Полущылысь горіхы і жолуді, квасоля, кісточкы і зерно — усі повыпускалы корінці внызь, а ключкы вгору і потягылысь до неба.

Вінні выткнулысь зъ підъ землі разомъ двома лысточкамы, другі однимъ; але довгенько такы всі булы рівні. Ажъ ось деякі почалы випереджувать товаришівъ. Горохъ і ячмінъ ажъ біжать вь гору, такъ йімъ хочеться завладаты царствомъ. За день вони піднімаються трохы не на долоню і выпускають то нове лыстьятя, то нові ключкы.

Мынуло місяцівъ зо тры: горохъ та квасоля піднялысь на аршынъ одъ землі, а хміль ще вышче: мабуть буты йому царемъ! Вербы та осыкы тежъ чымалі, березы та горіхы мало йіхъ не догналы. А молодый дубокъ остався позадь усіхъ; навіть травця та бурьянъ, і ті перегналы його.

Ще мынуло кільки місяцівъ. Сонце пізнійшъ встайе і ранійшъ лягайе, на дворі холоднійшайе; далі морозы почалысь. Прудкі рослыны разомъ зупынылысь: хміль хыривъ, горохъ зблідъ, не держытєся вже на ногахъ; травця полягла і квіткы повьялы. А дубокъ стойіть собі твердо на своєму маненькому стовбурові, хочъ вінъ ще такый, що й зайецъ черезъ його перескочыть. Лысточкы на йому зачервонілы і посохлы, але на маненькыхъ гільлячкахъ вырослы вже свіжі брунькы зъ твердою шкуркою: у такому кожусі не страшні морозы. Пішовъ снігъ і покрывъ усе, мовъ білою сорочкою. На другый рікъ усі брунькы на дубкові пороспускувалысь і пішовъ вінъ собі потроху підніматєся вгору. Горохъ,

квасоля, деякі квіткы і травця на вікы пропалы: йїхъ вікъ — одынь рікъ. А ліщина, калына і ынші куці і дерева зъ весны впятъ навывередкы ростуть. І отакъ що року.

Мынуло мало не піввіку: де які березы і осыкы, і куці, що почалы росты разомъ зъ дубомъ, потрюхлы, понадалы; а горохъ, хміль і другі такі рослыны давно погнылы, і на тїмъ місці рослы вже йїхъ праправнукы; забулыбъ вони і про той договіръ, та коженъ батько, уміраючы, розказувавъ про його сынові. А дубъ стойїть, мовъ велетень: найвынчый, найдужчый, далеко простягъ вінъ свое крїнке гїля, міцно вхопывся за землю довгымъ товстымъ корїньямъ; не обхопыть його і двомъ чоловікамъ, таї дуже велькойї бурі треба, щобъ його зломыть.

Отто дубъ і ставъ царемъ. Якъ уже усі рослыны прынялы собі за царя дуба, вгорі на высокыхъ сучкахъ його де не взявся його супротивникъ. Вінъ пывся зъ усїейї сылы вгору, але насылу вырісь на дві долоні — отто була „омела.“ Злізла вона на дуба, та й хотїла, щобъ йїї царство було! Деревы тїлько похыталы своїмы верхівьямы: не первына йїмъ бачыты такого злыдня, і вони добре зналы, що то не хто, якъ жовтоносый шпакъ однісь ажъ на верхній сукъ лынке сімья омелы.

Омела розсердылась і съ того часу зробылась заклятымъ ворогомъ зеленого лісу. Скрїзь вона прылына до сучкїв і высмоктуйе зъ йїхъ сокы, за те лісникъ, якъ тїльки побачыть йїї на дереві, — то заразъ і зрыва.

Б д ж о л а.

Бджолы живуть велькымы сімьямы, або роямы. У кожнім ройі йе одна матка, кілька соть трутнів і кілька тысячъ робочыхъ бджіль. Матка — це правдыва маты-господыня у ройі: вона усімь порядкуе, безъ нейі й роя не бува; часомъ матка де згыне, тоді і рій пропадае: бджолы розлітаються по другыхъ рояхъ, або де гынуть; сказано, якъ сыроты. Матка сама плодыть бджіль: вона несе яйечка, зъ яйечокъ вылуплюються хробачкы, хробачкы перевертаються у лялечкы, а зъ лялечокъ вырастають вже справжні бджолы. Робочі бджолы дуже працюють робітныці. Цілий божый день нышпорять вони по лугахъ та по лісахъ, высмоктують зъ квітокъ солодкый сікъ, збірають квітовый пылъ. Наберуть вони скілько можна цього добра і вертаються до своейі оселі; тутъ починається друга робота: ті годують дітокъ, ті роблять зъ квітового соку медъ, а ті вироблюють віскъ та выліплюють зъ його свойі щільныкы; а матка тількы похожайе міжъ робочымы, та неначе порядкуе нымы.

Трутні — це самчыкы; вони дуже ледачі, — вжывають те, що надбалы робочі; але й вони потрібні для роя: безъ їхъ матка не може нести яйечокъ.

Бджолы бувають дыкі і свійські. Дыкі живуть у дуплахъ, а свійськихъ люде держать у деревьяныхъ або соломьяныхъ вулькахъ. У такому вулькові бджолы роблять ыноді щільныкы одъ головы та ажъ до самыхъ полівъ. Коженъ щільныкъ зложенъ зъ двохъ шарівъ гранчастыхъ чашечокъ: свойімы деньцями вони стулені до купы, а одтулынкамы повернуті на бікъ та трохы вгору. Чашечкы ці не однакові: йе менші, йе й більші; у менші матка кладе яйечка на робочу бджолу, а у більші

на трутнівъ. У ціжъ самі чашечкы бджолы складають свої прпасы на зіму: медъ та квітовий пылъ.

У літку, якъ виведуться молоді бджолы і матки, кожна нова сімья (рйі) одрізняється: ото, кажуть, вони рояться. Зъ ышого вулыка візьмутъ у літо тры й чотырі ройі. На зіму бджолы не замірають, якъ отъ хатні мухы, а неначе усе сплять, по троху йідають і зовсімъ не літають. На зіму йіхъ ховають у омшанныкъ.

Бджолы корыстні у хазяйстві: вони дбають людьмъ медъ і віскъ; зъ доброго роя можна маты зъ пудъ меду і скілька хвунтівъ воску.

С о р о к а.

Не на світі такі птыці, що йідають зерно, або що небудь ынше тілько тоді, якъ нема м'яса. Оттака і сорока. Мабуть коженъ йійі зна і бачывъ, якъ вона сидыть на тыну та все скрекоче; примічають тоді люде, куды вона хвѡстомъ повернулась, і кажуть, наче бь-то відтілъ гості будуть. Сорока робыть людьмъ такы чымало шкоды; то курча або гуся ухопыть, то ягоды у садку пообносыть, то садовыну понівечыть. А що вже тымъ малымъ пташкамъ одъ нейі достайється, то й казать нічого: найде гніздо, роскыда, повыпыва яйця, якъ йе маненькі птыченята, — пойість; якъ же гніздо прыйдеться до вподобы, то вона выжене хазяйіна, а сама й оселыться тамъ. Не мына вона і велькыхъ старыхъ птыць, тількы ціхъ займа тоді, якъ вони сплять. Стыха та озыраючысь підкрадайетіся сорока до такої птыці, — бойіться, щобъ не збудыть, бо тоді і самій відъ нейі достанетіся; ходыть вона біля нейі, розгляда та все

хрыпко скрекоче. Почують се другі сорокы і давай злітатись. Назбірайтесь їх зь десятокъ, посідають близько на кущахъ, або на дереві тай поглядають, чы не бачыть птыця, що вони лагодять; а далі усі разомъ якъ кинуться на неї зь гвалтомъ та крыкомъ і ну йїї кусать та бытъ, — не втече тоді птыця живою, достанеться на поживу сорокамъ.

Тежъ саме часомъ выпада на долю й сороці: налетыть шуліка, орель або сова, пійма йїї у ланы і вже тоді, якъ сорока ні б'їється, якъ ні хытруїе — ніщо не помага: не такъ то легко вырватись зь гострыхъ когтівъ хыжой птыці. Гнізда сорокы мостять одна бія одной і навїть одна одній помагають. Тай хытро жъ такы вони йїхъ мостять! Оце посьть сорока першъ усього сухі та товстенькі палычкы і склада стїны, мовъ зрубъ у хатї, далі летыть по глыну, назбіра де прыїдеться і обмазуїе гніздо зь середыны, а тоді вже выстыла дно тоненькымы гнучкымы палычкамы, травою, пір'ямъ або шерстью; надъ гніздомъ стройїть крышу зь товстыхъ палычокъ і пуска йїї такъ, що вона закрыва усе гніздо зоставляючи невеличкі дверці. Сорока найбїльшъ мостыть гніздо по березахъ і выбїра таку гущыну, щобъ гнізда не було выдно. Тїльки вь осены, якъ опада лысть — гляды, і чорнїе воно тамъ, де літомъ отъ мовъ нічого не було. Сорока пыльнуїе коло свойїхъ дітокъ і ніколы самыхъ не кыда, ажъ покы не підростуть і не повывїтають. Мабуть черезъ це і за харчама самецъ і самыця літають на вперемїнкы: самецъ прынесе чого, годуїе дітокъ, а тымъ часомъ самыця летыть.

Не любе чоловікъ сорокы, а про те часомъ клопочеться, якъ бы йїї добуты хочъ живу, хочъ мертву; а на віщо? Ось послухайте: літомъ, бїльшъ усього у Спасївку, бува такъ, що якъ прыїде хазайїнъ у ранці

до коней, то баче, що вони чогось заморені, грива заплутана, — отъ мовъ хто на їхъ цілу нічъ гасавъ по конюшні; думаютъ люде, чого се такъ бува, а далі й кажуть: наче бъ у глупу нічъ домовыкъ йїздыть верхы на коняхъ. Оттоді хазяїнъ і шука сорокы; добуде і повісьть въ конюшні на оцепені або на крокві — гляды, і переставъ домовыкъ йїздыть, бо, кажуть, тоді вінъ вже йїздыть на сороці. Що воно такъ бува — то правды ніде діты, тільки не домовыкъ тутъ выненъ. Теплоїї ночі і безъ того у конюшні парно та душно, такъ що і безъ того коневі важко стоять, а тутъ ще на його нападають мухы, комарі, мошка. Бъїється вінъ, бъїється по конюшні — і не дыво, що і гриву заплута і упрїє і заморыться за нічъ. Ажъ ось поченылы сороку, — усі комахы кынулысь до нейї, тамъ ніхто не міша: сыды й йїжъ, скілько хочъ; прывыкнууть вони у день тамъ сыдїты, тай у ночі вже тамъ держаться; а тымъ часомъ кїнь покїїненько стойть і не бъїється і не въїється — і не упрїє і гривы не закудла. Отъ вамъ і домовый.

Г о л у б ь.

Голубъ-голубочокъ,	„Ой радъ бы я літаты,
Сывый-буркуночокъ,	Травку колыхаты, —
Зачымъ сывый голубъ,	Буйный вітеръ віє,
Ізъ лісу та не літайешъ,	Крыльця заламає;
Въ степу не літайешъ,	Дрїбенъ дощыкъ іде
Травкы не колынешъ?	Очі залыває.“

*Зъ народныхъ устъ
Чубінських.*

Д я т е л ь.

Дятель водиться по лісахъ, по садкахъ, і мостить собі гнізда у дуплахъ. Вінъ у насъ зімує. Коли дятель сядить на дереві, то його зразу і не примітишь, бо пір'я на йому зовсімъ схоже съ корою, тільки тімъ червоне. Ноги въ дятла короткі та товсті; на кожній по чотырі пальця зъ довгими гострыми пазурами: два стремлять напередъ, а два назадъ, тымъ йому й добре лазить по дереві і вгору, і внизъ, і округы, та ще жъ і цупкий хвістъ помага: вінъ нымъ підпиряється, щобъ не перекинутися назадъ. Дзюбъ въ дятла кріпкий, довгий, зразу товстий угластый, а зъ кінця гострий. Языкъ тонкий, довгий, та ще до того вінъ дуже далеко може його высолоплювати: саме добре нымъ дятлові вытягати усякихъ комахъ съ підъ коры, де вони живуть і плодяться. Вінъ постукує дзюбомъ по корі і коли чує, що підъ нею порожне, то розбиває її, мовъ долотомъ, своїмъ кріпкимъ дзюбомъ, устремлює туды языкъ, завше у лыпкій слыні, і вытяга відтіл жуківъ, гусень усяку, — а це все вороги людямъ, бо вони обточують, нівечать дерево, а воно людямъ на всячину потрібне: отъ і виходить діло, що дятель корыстна птыця.

З о з у л я.

Весною якъ зозуля куйе, люде гадають, чы довго ще їмъ жыты. Скільки разъ вона прокує, стілько, кажуть, і остайеться лігъ жыты. Що ця приміта не мае ні крыхты правды, вже, мабуть, кожному доводилось дізнатись, бо буває, що одна зозуля прокує двічі-трычі, а друга більшъ сотні. Куванья зозулі — їйї

весільня пісня, самець співає оцю своєю нехытру пісню, поки зозуля не покладе яйцець.

Зозуля на масть, якъ і кажуть, зозуляста, себъ то рабенька, хвість у неї довгый зъ білымы велькымы цяткамы. Зозуля рідко сідає на землю, а ходыть зовсімъ не може. Завше вона держыть ся чорнолісья, бо тутъ їйї найлучча харчъ — волохата гусінь, що спустошуйє дерево, обїїдаючы його лысть. Зозуля страхъ прожорлыва і, здається, ніколы не може найістысь; цілый день вона літає і вызбірує по гіляхъ деревъ гусеныцю.

Зозуля дуже чудна птыця. Ще зъ давныхъ часівъ запырмічено, що вона ніколы не робыть собі гнізда і ніколы сама не выводитьъ дітей. Не тілько міжъ птыцями, а і міжъ звірямы це одынъ випадокъ, що батькы не дбають за свойіхъ дітей. Зъ свойімы жъ яйцями зозуля ось якъ робыть: літаючы по лісу, або по садку, вона вышукує котре-небудь гніздо і якъ найде таке гніздо, въ котрїмъ йє яйце, то кладе й своеє, а хазайське выкыдає. До чужого гнізда вона завше підкрадається потайно, щобъ їйї не запырмітылы. Якъ що пора настане несты яйце, і якъ зозулі не можна на той часъ сісты у чуже гніздо, то вона несеться прямо на землі і вже тоді бере своеє яйце въ дзюбъ і підкыдає въ гніздо. Ніколы ще не траплялось, щобъ яка-небудь пташка выкыдала зъ свого гнізда зозульне яйце, а завше высыжує його і выгодовує зозульня.

Зозульня дуже прожорлыве і харчу на його не настачышь, а вбывшысь у колодочки, зозульня выкыдає пташенятъ другихъ зъ гнізда, а то й убыває.

Не глядючы на таку їйї поведінку зъ яйцями, зозуля дуже корыстна птыця, і їйї завше треба обороняты. Одынъ вчений вылічывъ, що зозуля за літо збїї-

дає велику силу гусені, котра дуже шкодить въ лісі і въ садку.

Почынаючи зъ середины літа, зозуля вже летить въ вирій. Гурту вона не придержується, а летить кожна сама собі, колы заманеться.

З о з у л я .

Ой полеты, зозуленько,
 Въ неділю раненько,
 Та на мойій родыноньці
 Закуй жалібненько!
 Ой полеты, зозуленько,
 Въ мій рідный садочокъ,
 Вырвы мені хоть квіточку,
 Хоть одышъ лысточокъ!
 Сядь, зозуле, край віконця,
 Де ненька вітає,
 Відкіль вона рано й вечіръ
 Мене виглядає.

Чубінський.

Ш у г а ч ь .

Усякъ знає цю птыцю зъ велькою округловою головою, съ короткымы крыламы та невелькымъ, мовъ обрубаннымъ, хвостомъ. Очі у неї круглі, велькі і въ ночі світяться зелено-жовтымъ вогнемъ. Дзьобъ короткий, міцный, здавлений зъ обохъ боківъ, верхня половина загинається надъ ныжною, мовъ гострый гакъ. Ногы

короткі, жыляві. На ногахъ по чотырі дужыхъ мозолиць палеця зъ гострымы кривымы назурамы.

Пірья на пугачеві густе, а на масть — сыве зъ білымы та рудымы смужкамы. Ноги ажъ до пальцівъ оброслы ріденькымъ пірьямъ, мовъ шерстю. Жывуть пугачі по клуняхъ, по горыщахъ хатъ, що стоять пустокою, або въ якихъ-небудъ старыхъ будівляхъ, де ніхто не жыве. Цілый день вони сыдять по свойіхъ темныхъ куткахъ та сплять, бо въ їхъ такі очі, що вони ными бачать гараздъ тількы у ночі. Сплять пугачі дуже чутко; тількы що шелесне, вінъ заразъ прислухайється і пыльно прыдивляється.

Якъ смеркне, пугачъ вылітає на полюванья і сумно та жалібно пугукає. Людямъ здається, що пугачъ на-клькує смерть або яке нещастья на ту хату, де вінъ пугукає, вбывають його безъ жалю де тількы заступкають. А вінъ, бідолаха, нікому лыха не койіть, навіть людямъ зъ його велька корысть, бо вінъ ловыть мышей і усякіхъ метельківъ та жуківъ. Шкода тілько, що вінъ займає кажанівъ і маленькыхъ пташокъ. Пугачъ літає невысоко, тыхо, не лящыть крыламы, якъ ынні птыці: тымъ то вінъ і підкрадається до своейі добычі такъ, що та й не чує.

Жывуть пугачі парамы, а ыноді й табунамы. Гніздъ вони самі не роблять, а жывуть або у чужыхъ гніздахъ, або у якій небудъ щільні або дірці. Самыця кладе по чотырі або по сімъ білыхъ яйецъ. Сыдыть вона на їхъ не вставаючы, ажъ помы не вылупляться діты, — тыжнівъ зо два; тымъ часомъ годує йійі самецъ. У деякыхъ краяхъ пугачівъ привчають до рукъ і держать їхъ по садкахъ та по городахъ, тутъ вони збірають усяку гу-сінъ, жуківъ, що нівечать садовыну.

А то водяться по лісахъ птыці зовсімъ схожі зъ

пугачемъ, тільки куды більші, бувають ьноді въ аршинъ завдовжки — звать їхъ філінамы. Пір'я на їхъ жовторуде, мохнате, на голові стерчуть два куштыка чорного пір'я, мовъ вуха. Ця птыця завжди хмура, сердыта і якась сонлива. Вона тежъ літа у ночі, хапа усякыхъ пташокъ, гаюкъ, шурівъ, зайцівъ, а часомъ і молоденькихъ дыкыхъ козъ.

Сокіль та орель.

Побратався сокіль зъ сызокрылымъ орлюмъ.
 „Ой, брате мій, брате, сызокрылый орле,
 Покудаю тобі всі роскоші мойі.
 Всі роскоші мойі і дітокъ маленькыхъ,
 А самъ полечу у чужу сторону,
 Въ чужу стороньку шукать таланоньку.“
 Літа сокіль літо, літа і другоїе,
 А на третьїе літо сокіль прылітаїе,
 Сокіль прылітаїе і орла пытаїе:
 „Ой, брате мій, брате, сызокрылый орле,
 Дежъ подівавъ ты всі роскоші мойі,
 Дежъ подівавъ ты мойі малі діты?“
 — Твоїі всі роскоші у огні згорілы,
 Твоїі малі діты у гай полетілы.
 Сілы твоїі діты на высокімъ дрєві,
 На якому дрєві — на колькому терні.
 І йїхалы паны зъ чужойі крайіны,
 Дрєво ізрубалы, соколять забралы,
 Невірному царю гостыньця подалы.

Бодай же тійі паны тай не панувалы,
Що мойіхъ дітокъ въ чужый край заслалы!“

*Зъ народилхъ устѣ
Уубіислхъй.*

Б і л к а.

Білка — дуже гарненькій, проворний звірюкъ. Вона тоненька, довгенька; хвість пушустый, трохи менший ніжъ тілю; на вухахъ пучечкы довгої шерсті. Білка зімою змінює свою масть: стає сьвоюю, а у літку вона на спні буровато чорна, а на череві біла.

Білки живуть по лісахъ і якъ що у якому не стає їмъ харчі, то вони цілыма табунами переходять у другий. Найбільшъ вони живуть по сосновихъ лісахъ, бо їмъ перва йїжа усяке насіння, а дежъ його більшъ, якъ не въ сосновихъ шышкахъ. Білка будуйє собі кубельце або у покинутому гнізді якої-небудь птыці, або у дуплі. У тыху ясну добу вона ніколы не сыдыть смърно, а знай гаса по деревахъ, шукаєє собі харчу. Ніколы вона не ходыть, ніколы не біга поманеньку, а усе плыга, та якъ плыга: сажєні на дві зъ дерева на дерево, зъ гількы на гільку, а то і зъ дерева до долу. Плыгать помага йїй хвість: вона його розстеле, якъ парусь, отъ вінъ йїї і здержуйє.

Набїгавшысь і натомывшысь сїдаєє білка де-небудъ на высокій гільці, озыраєєтєся і починаяє йїсты. Йїсть вона якъ у яку пору года: горїхы, насіння усяке, ягоды, грыбы, молоденькі гільчкы; навїть краде яйця зъ гнїздъ і маненькыхъ пташїокъ. Зубы въ нейї дуже гострі, особльво передні: яка бъ не була тверда лущпайка — вже вона йїї розгрызе. Кумедна вона, якъ йїсть соснову шышку: сядє на задні лапкы, переднімы

держять шашку, поверта її на всі боки, одкыда по душпайці, покы не добереться до зерняті, тоді візьме його язкомъ і вкыне вь ротъ. Якъ тілько білка знайде собі доволі корму, заразъ почина дбать про зіму: у дуплі або у норі підь каменемъ робить собі вона комору і зносить туды усяке зерно. Але не тількы зімы бойіться вона, а й усякойі непогоды, хочъ бы й літомъ. У дощъ вона ховайеться у дупло і не вылазыть звідты, ажъ покы не проясныться. Ото жъ якъ выпадє дощова осінь, білки пойдять усе прыдбанє, а зімою пропадають зь голоду.

Найбільша корысть зь білки — це її шкурка, за вынну дають великі грошы, а йє такі стороны, де люде тількы й роблять, що ловлять їхъ. Окрімъ шкуркы, іде у діло і хвість, зь його роблять пензлыкы. А біле м'ясо її — смачна страва.

Л а с к а.

У садку біля стіны живе проворна ласка. Довга-предовга нора веде у її кімнатку, де на м'ягкій травці сплять її діты. Люде не займають ласкы, бо вона выловлює шкодлывыхъ мышей. Найде вона мышачый слідъ, то такъ і кынется по йому і вже безпрємінно знайде норку, та такъ зразу туды і лізе, хочъ бы яка вузька не була. Де пройде її голова, тамъ і вся пролізе; а де вже зовсімъ не можна пролізты, тамъ вона розгребе лапками трошы шыршу дірку, а такы пролізе. Трапуться по дорозі невеличка річка або калюжа — перешльє.

А якъ надумає вона вылазыть зь норы, то поне-

реду выткне свою головку тай роздвляється, чы все спокійно, і якъ що такъ, то сміливо высочотъ і грійеться собі на сонечку.

Ловкый звірьокъ: спынка руда, а черевице і шыйка білі, якъ снігъ; і маленька жъ вона, завдовжки буде на четверть, а завшыршкы хыба на два пальці. Отъ грійеться вона собі такъ, та ыншый разъ і закуняе, а тутъ де не візьметься страшный шуліка: кругляе, кругляе надъ дворомъ і надъ садкомъ, вызірае здобычі, а далі мовъ стане — тількы крыламы злегка маха: ото вінъ набачывъ ласку, та такъ тобі, якъ стріла і метнеться вышъ. Не вспіла ласка і округнуться, якъ шуліка вже держыть ййі у кігтахъ.

І несе шуліка ласочку високо-высоко; а вона бідна б'їється, тріпайеться. Та де ййі манесенькій тягаться зъ дужымъ шулікою! Та нітъ бо-жъ! Не дано ласці сылы, такъ за те дано хытросці: простягла вона свою довгу шыйку і вгородыла гострі зубы шуліці у крыло. Якъ грудка упавъ вінъ на землю, опустывъ крыло, росправывъ кігті і весь у крові потягъ помаленьку, щобъ де сховаться. А ласочка прытьмомъ кынула до своейі норкы.

Лысыця.

У лісі поміжъ товстымъ коріннямъ старого дуба, щось выгребло въ землі вельку та глыбоку нору, а звідтіль по підъ землею попрорывало на всі боки узенькі ніркы на двір; выдно було, що це робыло щось розумне та хытре, бо мабуць навмысне нарыло стілько нірокъ на двір, щобъ на случай якої біды легшъ можна було утікты. А выгреблы ту нору дві лысыці —

батько та мати, — жылы вони тамъ зъ своїми дітками. Лысынята були ще маненькі і навіть сліпі. Мати пестувала їхъ, годувала молокомъ і не кыдала ані на хвыльну; та на віщо ї кыдать, коли батько самъ прыносывъ їйї їжу: рыбу, птыцю, кролівъ, мышей, жабъ.

Лысынята потроху підростали і вже стали дывыть-ся на світъ Божий. Батько того тільки ї ждавъ: съ цього часу вінъ ставъ меншъ та меншъ заглядать у нору, такъ що матері все частійшъ та частійшъ доводилось бігать по харчъ. Ажъ ось батько і зовсімъ покынувъ свою сімью і пішовъ гасать по лісу. Круто прыйшлось бідній лысыці: і самій їісты хочеться, тай дітки підрослы, — їімъ самого покорму мало, треба годувать мясомъ. Та тільки те горе, що самі вони ще не вміють його добувати, вона повинна їімъ насыты. Але якъ їхъ самісінькіхъ покынуты у норі? Та не пухнуть же їімъ зъ голоду, треба щось думать.

Отъ лысыця і выткнула зъ норы свою гостру морду тай роздывляється, чы нема де поблызу людей або якої страшної звірюкы; подывылась, подывылась, вылізла зъ норы і прудко побігла своїми короткыми тоненькыми ніжкамы, а довгий хвість, мовъ помело, ажъ по землі волочыться. Ажъ ось на ліщці угледіла вона птычку; лысыця зразу прытайілась, далі простяглась по землі тай полізла тыхесенько на череві. Сыдыть пташка на гілці та знай собі выспівує, а лысыця тымъ часомъ все блыжче та блыжче підлазыть, та такъ тыхесенько, що птычка їйї і не бачыть і не чуйє. Схаменулась бідолаха тільки тоді, якъ лысыця зразу стрыбнула до неї і піймала їйї своїми гострыми зубамы. Прынесла лысыця птычку до себе въ нору і попереду навчыла дітокъ якъ їйї оскубты, а далі розірвала на ниматкы і погодувала лысынятъ.

Трохи згодомъ лысыця зновъ побігла у лісь, на-ловыла мышей і позносыла до дому. Мыші byly ще жыві, тількы лысыця такъ йїхъ попридушувала, що вони ледві дыхалы, а тїкать то вже ні! Отъ і почала лысыця вчыть дїтей, якъ треба ловыть мышей. Шпарко кыдалысь на йїхъ лысынята, хапалы лапамы і кігтямы, мовъ ко-віньку. Якъ тількы мыша поворухнеться, лысынята гур-томъ на ней, підкыдають йїї, душать, скубують. Довго бь прумучылысь бідні мыші, якъ бы маты не порозрывала йїхъ і не погодувала нмы лысынять.

Що дня водыла маты дітокъ зь норы погулять на траві та погрїться на сонці і разомъ вчыла йїхъ ловыть маненькыхъ звіркїв.

Разъ побігла лысыця до плеса, де плодымысь дыкі качкы і выхопыла зь одного гнізда ажъ трьохъ каченяць і вже зїбралась бігты до дому, колы це трохы не надъ самымъ ухомъ щось якъ торохне. Гулькь лысыця, ажъ недалеко стоїть стрїлець зь собакою. Мовъ ошпарена, пустылась вона бігты, а собака побачыла та за нею. Біжыть лысыця, землі підъ собою не чуйе; серце бьїеться, мовъ выскочыть хоче, такъ і гадала вже вона, що не мыне собачыхъ зубївъ. Ажъ ні: добігла до норы і хутко сховалась; собака і собі за нею, та ба: нора дуже узенька — не пролізты собаці! Довгенько простояла собака надъ норою, та все гавкала, ажъ выла; трохы зь годомъ прыйшовъ стрїлець, оглядїв гарненько нору, а далі подывывся кругомъ, щобъ запримїтыты місце, гукнувъ на собаку, тай пішы собі.

Другого дня лысыця зновъ побігла по йїжу, а дїтей покынула самыхъ. На сей разъ йїї довелось стягты здо-ровенного окуня зь невода, що рыбалкы вытягли зь воды. Біжыть вона до дому зь рыбою: вже й нора недалеко, колы це глянула вона туды, і вь нейї відъ страху ажъ

волосься дьбомъ стало! Щожъ вона побачыла, що такъ перелякалась? А ось що: всі лысынята повывлазлы зъ норы і граються у траві, а близьенько за кущемъ стоить стрілець і цільться зъ рушныці. Бідна лысыця! Не хочеться, щобъ її вбылы, тай дітокъ жаль: побіжи вона до їхъ, то вже звісно вбють! Не очумалась вона ще зъ переляку, якъ стрілець стрільнувъ і влучывъ одно лысыня, хочъ і не вбывъ його. Всі лысынята съ пыскомъ та гвалтомъ стрібноулы у нору, а лысыця і собі зъ нымы, тай сховалась, бо стрілець не поснівъ зарядьть рушныцю, а собака не піймала, хочъ було і попробувала. Стрілець пішовъ собі, піймавши облызня. Поранене лысыня жалібно пыщало у норі, кровь такъ і лылась зъ выразкы, але і маты і браты не пожалувалы його і навіть якъ побачылы кровь, то разомъ на його кынулысь, розірвалы на шматкы тай зъійлы. Съ того часу лысыця зробылась ще більшъ сторожокою, щобъ не скойлось зновъ такого лыха. Вона навіть хотіла перебратысь въ ыншу нору, щобъ втікты відъ стрільця, але діты сталы вже здорові і въ нейі не стало бъ сылы їхъ перенесты.

Мынуло літо, настала осінь, сонце більшъ ховалось у хмарахъ, ніжъ гріло; разъ-у-разъ сталы йты дощі та й похолоділо. Въ лісі і птычокъ, і маленькыхъ звірківъ поменшало: птыці полетілы у вырїй, а звіркы поховалысь у своїй теплі норкы, і лысыці не разъ доводьлось голодувать зъ діткамы. Разъ вона цілісеныйкый день нічого не йіла, окрімъ яблोकъ, що натаскала зъ якогось садка; отъ надъ вечіръ і побігла пошукать чого-небудь смачнійшого. Біля річкы паслась отара; хотіла була вона стягты ягнятко — та не посміла, бо вже якось йій доводьлось за се пробувать баранячыхъ рогівъ. Краще помандрувать на село та піймать півня або

курку, може ніхто не побаче. Оть і побігла; біжить тай біжить, колы чуйе щось дуже смачнымъ запахло; стала вона і нюха, колы дывыться, ажъ на гільці высить здоровый шматокъ мяса. Зрозуміла лысыця, що тутъ щось не певне, бо зъ якоїі такы речі высить йому у лісі? А йісты хочеться, ажъ шкура болить, до села ще далеко! Довго вона вертілась коло дерева та все поглядала на смашный шматокъ, а далі не втерпіла, підскочыла, щобъ його вхонить тай попала лапою у капканъ. Кыдається бідна на всі боки, щобъ вырваты лапу, та ба: добре йійі схопылы залізні шпугы. Думала вона, думала, тай надумала: перегнуласть мордою до капкана, одгрызла лапу, що попала у капканъ, тай побігла у трюхъ. Але якъ теперъ повернутись до дому? Якъ побачуть діты кровъ, — не подывляться і на матірть, зразу розірвуть і зйїдять. Ні, краще туды не повертаться, пехай дітки живуть, якъ хотять. Довго лысыця зальзувала выразку на носі і затерала травою та піскомъ, щобъ не йшла кровъ. Черезъ кільки днівъ нога загойїлась, і лысыця вже бігала на трюхъ ногахъ, мовъ на чотырьохъ.

А лысенята довго ще чекалы матері і жалібно пыщалы: выголодувавшысь у нічть, пішлы вони ранкомъ самі шукать собі йіжы. Але не довго бідолахы тынялысь по світу безъ матері: хытруваты такъ, якъ маты, вони ще не навчылысь, а черезъ те не пройшло і десятка днівъ, якъ всі вони згынулы: ьнні зъ голоду та холоду подохлы, ьнні піймалысь у зубы вовкамъ, а одного вбывъ такы й стрілець.

В о в к и.

Вовки звичайно живуть у темній і глухій лісовій гущину, куды рідко заходять люде. Літомъ вовки бігають нарізно і тоді вони бояться людей, бо зь однимъ вовкомъ чоловікъ справиться. Але зімою то зовсімъ ынша річъ: тоді вовки бігають тічками і вже нічого не бояться: кыдаються на прохожихъ і проїижжыхъ людей, навіть забігають у села і хапають тамъ, що здыбають: чы теля, чы лоша, чы вівцю, а ынді й дытynu. А про те такы зімою вони частенько голодують і пропадають відъ усякихъ хворобъ; ынді вони зь голоду такъ выють, що навіть здалека сумно стайе йїхъ слухаты. Тоді вже нічого вередувать: пропаде і свій братъ, — до кісточкы зыйдять. Вовки зімою багато шкoдять, і люде ждуть не дождуться літа. Отъ настайе весна. Усі лісові звїрькы повывлазыли зь своїйхъ нїръ, — птыця повернулась зь вырїя і почала мостыть собі гнїзда. Вовкамъ пішло зновъ добре жыття: добычы стало скрізь доволі, отъ вони і розбіглись собі по лісі. Теперь вже вони не бігають у села за добычю, але навіть тікають, що йе духу, якъ тільки забачать чоловіка. У вовчыць у цей самый часъ йе своя робота, ті одшукують свої старі норы, другі выгрібають нові і выстылають йїхъ травою або мохомъ: вони, бачъ, теперь готовятъ теплі і мягкенькі ліжка своїмъ діткамъ. А вовки йїмъ ні якої помочі не дають: бігають собі по лісі та тільки й думкы, якъ бы добре попойісты.

Вовчыці годують вовченятъ своїмъ молокомъ, кохають йїхъ і пролежують біля йїхъ трохы не цілісенькі дні, хыба на хвылыну одвыхнуться, щобъ чого перехопыть. Стережуть вони своїйхъ дітей відъ людей, відъ усякого хыжого звїря, навіть і відъ батьківъ: ті-бъ давно

поїли вовчενятъ, якъ бы тїлько знали, де вони захо-ванї. Одна молода вовчыця, якъ і ынші, выгребла собі нору і жыла тамъ съ своїмы вовчενятамы. Якъ підрослы вони трохи, що вже й дывылысь, не можна вже йїхъ було вдовольныты самымъ молокомъ, треба було добувати ыншого харчу. Отъ вовчыця побїжыть оце, наловыть зайчενятъ, мышей і ынныхъ маненькыхъ звїркївъ, прынесе йїхъ у нору і спершу навчыть дїтей обдыраты цїхъ звїркївъ, а потїмъ годуєй йїхъ свїжымъ мясомъ.

Разъ вовчыця побїгла за здобыччю тай забарылась. Вовчενятамъ обрыдо сыдїты самымъ у темнїй норї, отъ вони й повылазылы зъ нейї пограться і погрїться на сонці. На цей часъ проходило двоє хлопчатъ: вони прїйшы у лїсь по грыбы та по ягоды. Побачылы вони вовчενятъ і підїйшы до йїхъ; спершу оглядалы і лащылы йїхъ: бо маненькї вовчενята дуже схожі на цуцїнять, а потїмъ взялы одного на руки, тай побїглы собі зъ нымъ до дому. Черезъ кїлько хвылынь верну-лась вовчыця до норы і прынесла на обїдъ ягнятко: йїй трапылось украсты його зъ отары, якъ чабанъ і собаки заснулы пїсля обїда. Вовчενята весело выбїглы до ма-тері на зустрїчъ; вона глянула на йїхъ і відразу угле-діла, що одного нема. Кынула на землю те ягнятко, та мерщїй у нору, обнышпорыла всї куточки, а потїмъ кы-нулась шукаты дытны у кущахъ, у травї, але шкода: вовчενята і близько не було. Бїдна маты жалїбно за-выла. Нагудувала вона дїтокъ, загнала йїхъ вь нору, а сама побїгла шукаты нового жылья. Незабаромъ знай-шла вона стару нору якогось звїря; вернулась до своейї, узля гарненько зубамы за шыю одно вовчєня, перенесла його, потїмъ друге, третїє, четвєрте. До ве-чора вона зовсїмъ перекочувала на нове мїсце; хочъ вона і дуже втомылась, але за те зовсїмъ заспокойлась :

теперъ вже той, хто вкравъ їїи дытну, не зна, де вона живе, і не прыйде вдруге. Тутъ прожила вона усе літо і усю осінь, а къ зімі вовченята вже доволі підрослы. Якъ старі вовкы почалы зімою збираться до купы, вовчця і своїіхъ дітей прывела до їхъ, старі щиро зустрілы молодыхъ і разъ-у-разъ бралы зъ собою на полюваньня.

А те вовченя, що хлопцята вкралы, жыло спершу у їхъ; а потімъ їхъ батько продавъ його богатому панові: бо вовченя треба було годуваты мясомъ, а цього добра не дуже товсто у бідного чоловіка. Панъ державъ вовченя у будці, водывъ до його гратысь собакъ і навіть дітей своїіхъ. Вовченя незабаромъ прывыкло до рукъ, лащылось до усіхъ, мовъ собака, йіло ізъ рукъ і бігало на волі по подвірью. Оттакъ воно прожило у свого хазайіна тры рокы і було зовсімъ смырне. Але далі почало огрызаться на собакъ, а вноді і на людей. На решті зробылось такимъ лютымъ, що кынулось на чоловіка, що ходывъ по надвірью і укусьло його за ногу. Хазайінь узявъ його тоді на ланцюгъ; вовченя стало ще лютійшъ і почало выть одъ ранку до вечора; вже боязно було і підступать до його. Разъ воно зірвалоь зъ ланцюга, выбігло на улыцю і покусало кілька чоловікъ. Тоді його нагналы і вбылы зъ рушныці; обідралы його і віддалы чымбареві шкуру вычынить, а потімъ прыкупылы ще кілька тамъ такихъ вычыненихъ шкуръ тай пошылы панові гарный та теплый кожухъ.

Бурый ведмідь.

Ті ведмеді, що по нашихъ місцяхъ живуть — бурі, а по ыншихъ йе і білі, і чорні. Наші медведі живуть по густыхъ несходимыхъ лісахъ, по долинахъ, міжъ горами та скелями, куды ще мабуть і нога людська не ступала. Тамъ вінъ блукайе і въ день і въ ночі: кого заламайе, съ кымъ тільки поб'їється, живе собі по волі, якъ хоче. Росказують, що ыноді на його вовкы нападають. Тоді ведмідь стайе на задні лапы, у передні захопыть добру ломаку, таі оборонюйється.

Молодий ведмідь не багато лыха робыть. Мовъ корова йість траву, збірайе ягоды, йість комашні подушечкы, а то й саму комашню та медъ по бортяхъ вышукуйе. По велькыхъ лісахъ въ деякыхъ місцяхъ рідко хто держыть бджілъ у колодкахъ або вулькахъ, а держать йіхъ у велькыхъ выдовбаныхъ пняхъ, або бортяхъ, високо на дереві. Отъ ведмеді туды й лазять і выдырають медъ зъ бортівъ. Розлютовані бджолы боронять свій медъ, кусають ведмідя, та тільки крізь густу шерсть не прокусять. Хіба вже цілымъ ройемъ сядуть йому на нісъ, то ведмідь зареве та потре носомъ по дереву. Біда зновъ, якъ ведмідь коло якого засіяного поля осельється, — усе поле сплюндруйе, не візьменъ зъ його ані зерныны.

Молодий ведмідь дуже полохлывий: тільки крыкны, заразь тікатыме. А якъ зостарійється, то вже не те. Поконштуйе якого-небудь звірка — і почне за усімъ жывымъ ганяється: ловыть вівці, скотъ, коні.

Коженъ разъ, якъ нападється ведмедеві що живе добыты, робыться вінъ лютійшыимъ та смілійшыимъ. Вінъ почына й у села заходыты, ламайе двері по хлівахъ і цупыть відтіль скотыну. Ыноді замість хліва улізе й у сіны або й у хату. Ыншый ведмідь пролізе у ко-

шару крізь стріху, заламає корову, обійме її однією передньою лапою, а другою за сволокь зачепиться тай пролізе зь коровою на двір. Одволоче її на безпечне місце, та там і вмина. Ведміді ще ловлять рибу, тымъ-то їхъ частенько зустрічають коло річокъ. Коли маненькихъ звірівъ багато, то велькихъ ведмідь не чіпайе, а йе такі сторони, де ведмідь ніякого лыха не робить, хіба тільки що влізе у хату та скрізь обнышпорить, чы нема де чого вкрасты.

Молоді ведмежата дуже веселі і втішні: лазять по деревахъ, борються, мовъ ті хлопці, скакають у воду, одно одного наганяють — мовъ діти. Якъ ведмежати мыне рікъ, то маты дає йому няньчыть свойіхъ маненькихъ, а коли такій не доглядеть дытны, то маты дає йому доброго прочухана. На шостому році ведмідь перестайе росты, а живуть вони більшъ ніжъ 50 роківъ.

Ведмідь і колодка.

Де собі ведмідь лісомъ тай шухайе, чы не знайде чымъ поживыться, бо йісты хоче — ажъ живіть підвело. Тільки чує медь. Задравъ морду, бачыть — на дереві вулькь, а підъ вулькомъ колодка на віккахъ насыть. Полізъ ведмідь на лыпу; долізъ до колодки, а далі не можна — колодка не пуска. Отъ вінъ узявъ тай одіпхнувъ її помаленьку лапою, вона трохи одвухнулася тай знову назадъ і вдарыла його помалу по голові. Ведмідь одіпхнувъ її дужче, вона зновъ луснула його по голові, тільки ще дужче. Розсердився ведмідь та зь усіей сылы якъ штовхне колодку, а вона його якъ трісне, трохи вінъ зь дерева не покотывся. Розлютувався вед-

мідь, уже й про медь забувъ, тільки бь йому ту гас-підську колодку подужать. Отъ і почавъ вінъ йійі зъ усійеіі сылы одпыхать відъ себе, а вона все його по голові та по голові. Бывся вінъ зъ нею, бывся, ажъ погы зовсімъ побытый не внавъ до долу. А підъ деревомъ чоловікъ гострого кїлля набывъ, ведмідь на його й настромывся.

Вепры (дыкі кабаны).

Окрімъ дворовыхъ свыней йе ще дыкі, що звуть йїхъ вепрамы, або дыкымы кабанами. Водяться вепры по лісахъ, по болотахъ та по очеретахъ. Водылысь вони колысь і въ нашихъ краяхъ, погы більше лісу було; а теперъ тільки у Поліссі та біля Каспійського моря і знайдешъ йїхъ.

На первый поглядъ мало чымъ одмітні одъ нашихъ свыней: трохы вони коротші, ногы товщі, голова довша, ыкы більші і гострійші; та такы жь вони і смільвійші, дужчі за нашихъ свыней, проворнійші і пропльвають верстовъ зъ сімъ не спочываючы.

Жывуть вепры більшъ по одному і рыють собі логово що дня на ново; якъ колы, то збіраються й до гурту і рыють собі одно за дня всіхъ логово. Йїдять вони якъ і наші свынї усячыну, не гыдують і чоловічыною і навіть своїмъ такы братомъ кабаномъ. Тамъ, де кабаны водяться недалеко одъ якого-небудь жылля, вони роблять вельку шкоду людамъ: не вдовольняючысь йїжою, яку знаходять по лісахъ та болотахъ, що ночі бігають вони у поле і йїдять тамъ усяку рослину, та не стількы йїдять, скількы толочать та нівечать, підрываючы йїійі коріньня. Черезъ те люде, яко мога, выгублюють вепра,

охотяться на його і зь хортамы і одынь на одынь, найбільш зь рушницямы, а то бува і зь однимъ ножемъ або рожномъ зь залізнымъ наконешныкомъ. Алеж охота на кабана небезнешна, бо звірь вінъ лютый, смільвый і дужый і своїмы страшенымы ыкламы не одній собаці роспоровъ черево перше, ніжъ уб'єе його стрілець; а тоді якъ набіжыть на самого стрільця і той не вспіє відскочыты, — то й тому неперелевки — такъ на місці і положыть. А про те люде йїхъ чымало такы выгублюють, і де далі вепривъ вь нашихъ краяхъ усе меншайе.

О б л а в а.

Зіма позаторікъ була така, що я й не пам'ятаю другої такої: снігу навало вь аршынь, кожний божый день або морозъ такий, що аж стіны лущать, або хуртовина, що і вь дворі заблудынь. Підь таку зіму і звірь і птыця підходять всі до селъ, хуторівъ; зайці позаторікъ такъ вь горóдахъ, вь заметахъ і лежалы, а вовкы не те, що вь хлівы лізлы, а часомъ і вь сіны залазылы. Тай шкоды жь багацько поробылы вони тоді, що скотыны перенівечылы, то й сказать не можна, та що скотыны, навіть на людей почалы нападать. Кожну нічъ навідуються вь село; цілісеньку нічъ собаки гвалтують по всьому селі, а про те такы не обійдеться безъ шкоды. Люта була зіма. Ждалы на засідахъ вовківъ, такъ куды тобі, цілісеньку нічъ просыдынь, а вони зайдуть зь другого кінця тай нароблять шкоды, а облавою ніякъ не можна поохотыться: або вітеръ, або морозъ такий, що й руки клякнуть. Після Хрещення підпало трохи снігу, звернуло на одыгу, пороша выйшла

на вдывовыжу. Вдосвіта зібрались всі мы у Андрія, чы-мало народу зійшлося, чоловік зь двадцять зь рушныцямы, та чоловік трыдцять гучків; булы і тенета, дві плашкы.

Заразь за селомъ найшлы мы вовчый слід, тай пішлы по сліду. Спершу вовкы йшлы по дорозі, одынь за однымъ, слід у слід, а потімъ повернулы прямо лісомъ на Городокъ. Я зь Андрійемъ пішовъ по сліду, а другі дорогою до Городка, а потімъ покинулы слід тай почалы обходыть кругомъ Городокъ, бо сподівалыся, що вовкы полягалы тутъ. Такъ воно й выйшло: выхаднього сліду зь Городка не було. Тутъ значыть воны. Выходымо до свойіхъ.

— „А що?“ — пытають.

— „Тутъ“, — кажемо.

— „А лысыць багацько?“ — пыта Степань.

— „Тры ввійшло, а выйшла одна“, — каже Андрій — „та зайцівъ йе зь пять.“

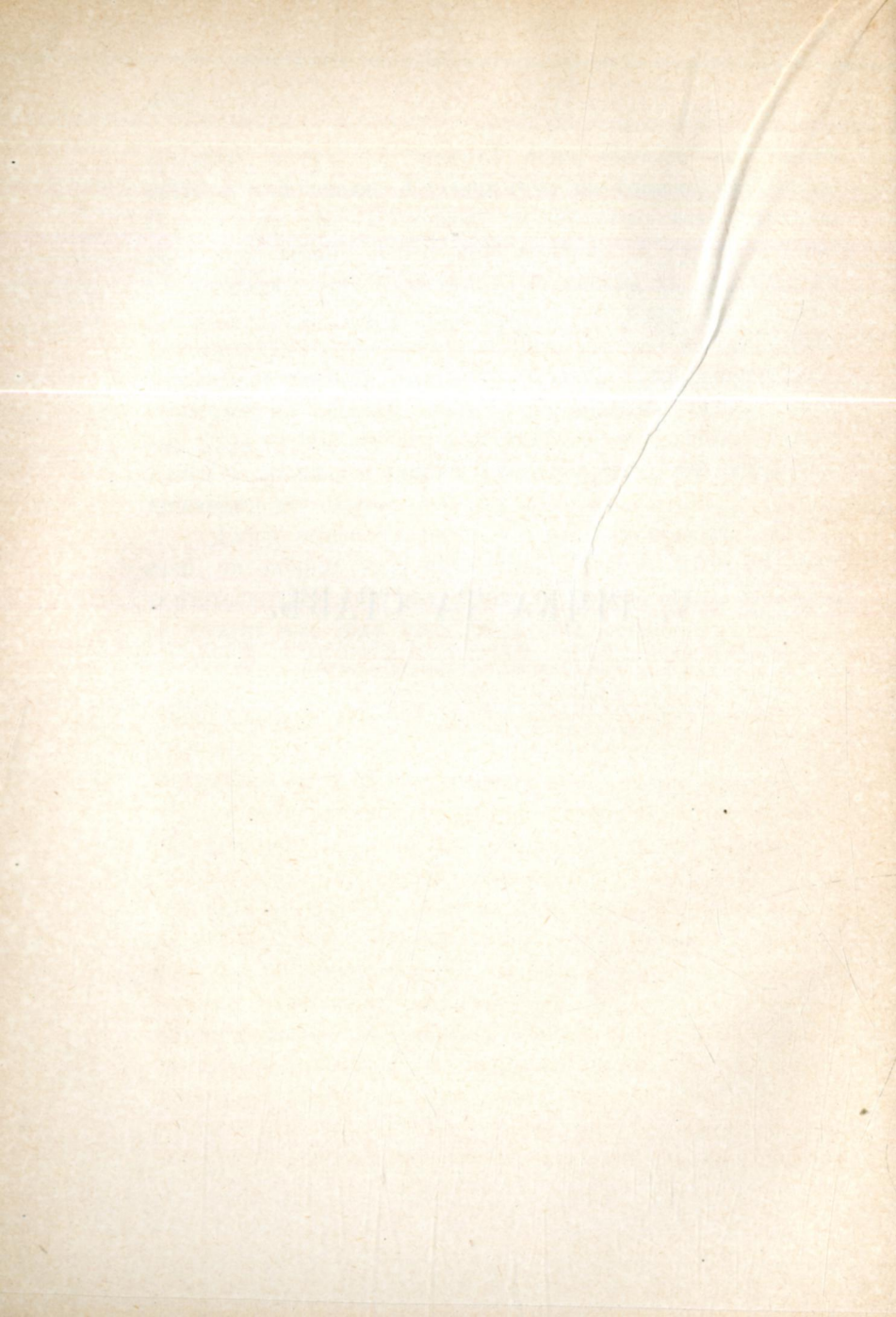
Розставылы мы стрільцівъ, тенета роскыдалы на правому крылі, а гучківъ розставылы на другыхъ краяхъ ліса. Довгенько такы прыйшлося намъ дожыдаться гучківъ. Стоймо мы та ждемо; курыть люльку — ажъ за душу тягне, та не можна, колы хочешъ убыть щонебудь, бо лысыця та вовкъ зразу почуе дымъ і не піде на тебе. Трохы й страшно стоять самому: що, думайеться, якъ всі вовкы безъ гону, а йіхъ було вісімъ штукъ, та выйдуть на тебе.... і нетерпячка тебе бере, і чого, думайеться, забарылыся ті гучкы. Колы ось за-трубывъ Андрій і разомъ зь трьохъ боківъ загукалы гучкы. Обдывывся я рушныцю въ останній разъ, підвівъ куроць, тай стою, очей не спускаю зь лісу. Колы щось міжъ дубамы мелькъ-мелькъ, прыдывляюся: котыть прями-сенько на мене лысыця. Я підпустывъ йійі ступнівъ на

трыдцять, а тутъ і торохъ! вона скочыла ще разівъ скілько, тай упала. А гучкы чуты все бльжче, та бльжче. Повставалы вже й вовкы, та не дуже йімъ страшно людського гоміну, йдуть собі купкою. А гучкы все наближаються, все налягають. Залущылы зъ рушныць на правому крылі. Злякалысь вовкы, кынулысь вь ростічь. Два наткнулысь на тенета, а шість выйшло на стрільцівъ. Чотырьохъ вовківъ положиы одразу, а два завернулысь, кынулысь на гучківъ, такъ тамъ піднялы такый галась, що вони зновъ мусілы кынутысь на стрільцівъ. Тілько одынъ і прорвався поміжь гучкамы, та й той скрізь покрівавывъ по сліду.

Добра охота удалась: убылы сімъ вовківъ, дві лысыці, та зайцівъ тры, чы чотырі. Весело було до дому вертаться. „Ну, сю нічь, кажуть, будемо спать спокійно, не будуть вже цілу нічь гвалтувать собаки.“

V. РІЧКА ТА СТАВЪ.

Ой, віють вітри та все буйніші,
Ой, ідуть дощі та все дрібніші:
Ой, ідуть дощі та все дрібніші,
Ой, течуть річки та все швидкіші.

*Зъ народилаъ устъ
Чубінський.*

Якъ одна крапля мандрувала.

Ясне сонечко почало клькаты водяну краплю, дочку моря:

— Ходімо зо мною, повештайемось по світу божому та пограйемось въ прозорімъ блакітнімъ небі.

Крапля бѣ і зъ дорогою душею, та батько-море не пускайе. Ото й посилайе сонечко до нейі свій гарячий промѣнь: взявъ вінъ краплю, зробивъ їїи невидымкою і понісъ усе выще та выще, усе бльжче та бльжче до сонця. А сонечко гуляйе собі по высокій высокості въ горі по надъ горами та морями. Довго летіла крапля, прытомылась, выбылась зъ сыль і не може летіты далі. Та не йедна вона, а багацько такыхъ же бродягъ, їїи сестеръ, повтікало зъ моря. Зібралысь вони до купы, у сіру хмару, сыдять тай плачуть, що не мають сылы йты далі до ясного сонечка. Змылува-

лось надъ йімы сонечко і послало свого сына — свіжий вітрець: позбравъ вінъ йіхъ до купы і погнавъ по небу до дому. Якъ зішлись до купы крапелькы, розпыталысь і привіталысь дружка зъ дружкою, пересталы быты невыдымкамы, а знову обернулысь крапелькамы. Обнялысь вони та разомъ і впалы на землю, а люде кажуть: „Дощъ іде.“

*

*

*

Наша крапелька впала зъ дощемъ на высокій горі, а зъ нею чымало і другихъ крапель, а гора ця була далеко відъ моря: ну щожъ, — нічого вылежуватысь, треба поспішаты до дому... Весело крапелькы побігли та поскакалы зъ скелі на скелю, зъ камня на камінь, все ныжче та ныжче; добігли до струмочка і хутко та гучно поплылы впередъ... Колы бачуть — лыхо: люды помостылы греблю, і треба крапелькамъ бігты на млынові колеса. Зашумілы вони, загулы, прожогомъ кынулысь на колеса, перекрутылы йіхъ і опынылысь на другімъ боці греблі.

Плывуть собі тай плывуть спокійно та тыхо вже въ шырокій річці і міркують:

— Ось, ось недалечко до дому.

Колы де не взялысь човны, давлять вони наші краплі, давлять йіхъ і важкі берлыны, ріжуть йіхъ прудкі пароходы. І чымало выпало на долю сердешныхъ лыха, покы такы добігли вони і обнялысь зъ своїмъ батькомъ-моремъ.

Про що розказують сніжинки.

Пада перший снігъ. Сніжинки летять куды йїхъ жене вітеръ. Тры сніжинки сілы на віконце, відкіля хлопья вызырало на двіръ. Кожна сніжинка немовъ ма- несенька зірочка. Вони багато бачылы світа. Хмара — то йїхъ візь, що возывъ йїхъ далеко і надъ морямы, і надъ землямы. Багато вони бачылы і цікаво про усе розка- зують. Ось послухаймо йїхъ.

Перша сніжинка.

Мы летїлы хмарою по надъ землею. Подувъ холод- ный вітеръ і обернувъ воду въ лідъ. Не вдержалысь мы тай понадали внызь на поле і вкрылы на ньому молодї сходы, вкрылы мы й квіткы въ лузі і лісі, усіхъ ма- ньенькихъ жукївъ, метельковихъ ляльокъ і червячкївъ, щобъ усе це не позамерзало. Йшла дівчына лісомъ, сіла на пеньокъ, заснула тай замерзла. Батько та маты довго йїї шукалы і якось по слїду знайшлы.

— Охъ лышенько! заквлылы маты. Пропала моя дытына.

— Почекай, промовывъ батько, може снігъ йїї і відборонить відъ смерті.

І вінъ почавъ терты дочку снігомъ, вона й ожыла.

Друга сніжинка.

Одынъ разъ насъ зібрався великый гуртъ на висо- кімъ шпылі горы. Нагло насъ зірвала страшенна хурто- вына і погнала по горі на дольну. Скрїзь поробылысь сніговї наметы; дерево гнулось і трїщало підъ нашою вагою. А зъ однійей кручі ціла здорова купа нашїхъ братївъ зірвалась і гучно кынулась унызь на дольну:

понівечылы вони по дорозі дерево, позбывалы і поко-
тылы камінь. Коли докотылась ця купа до низу, то по-
заваловала хаты зь людмы і худобою. То жь то мы
маленькі сніжынкы, але робымось страшнымы, колы па-
даємо цілою купою.

Т р е т я   с н і ж ы н к а .

Зь далекихъ крайівъ прыплывъ корабель і ввійхавъ
въ прыстань, колы йшовъ першый снігъ. На берегъ вы-
йшовъ молодой парубокъ і выкликнувъ:

— Здорова була, моя рідна холодна Украйіно!
Бувайте здорові і вы, сніжынкы. Въ далекихъ півден-
ныхъ сторонахъ сонечко пече і грієе безперестанку:
тамъ завжди повне літо. Дереву і квіткамъ нема відпо-
чынку тай людямъ тежъ. Страшенна спека не дає ро-
быты людямъ, та й родыть пропасныцю. О, що бъ тамъ
дали за йедну жменю снігу! Я перемучывся тамъ, але
теперь я вже дома. І по білому шляху парубокъ весело
потягся до своейі хаты, де жыла його маты. Біля хаты
маненькый братъ ліпывъ бабу зь снігу. Парубокъ на-
бравъ въ жменю снігу, зліпывъ зь його мяч і шпур-
нувъ на хлопця, той ажъ здрігнувъ сердешный.

*

*

*

Оттаке розказувалы сніжынкы. Тымъ часомъ снігъ
переставъ падать. Небо выяснилось, заграло сонце і кы-
нуло свое промінья і на вікно, де сядылы тры сні-
жынкы: росталы вони і зробылись одна крапля. Сонце
прыгріло — і крапля парою полетіла зновъ въ гору до
хмаръ. Зь хмарами полетять вони по світу, а якъ вер-
нуться на землю, то й розкажуть, що вони бачылы.

С т а в ь.

Дорога въ наше село іде черезъ греблю, усажену по бокахъ высоченными гіллястыми вербами. По одній стороні греблі роскынувся по долині широкий та довгий ставъ. Зъ става вода тихесенько дзюрчить і рыне на крылья водяного млына, що стоить по другу сторону греблі, і тихесенько йїхъ ворочає. Зеленымъ густымъ хутромъ повкрывалы берегы става кущі лозы і верболозу. Де-не-де купы вербъ схылылы въ воду його свої довгі віты. Підъ тымы вербами на кладкахъ бабы перуть сорочки, ляскають праціма, перегукуються, а по берегу бігають маленькі діты і шпурляють камінцями въ жабъ, що выставылы зъ підъ лопуха. Зъ берега ставъ порісь очеретомъ, осокою, айеромъ, ряскою. Жовті і білі водяні ліїї высунулы свої гарні головки надъ шырокымы, зеленымы лыстами лопуха.

Легенкі, темносні метелькы перелітають зъ лыстка на лыстокъ, зъ квітки на квітку, въ воздусі танцюють купы комарівъ і мошокъ, швиденько метушяться по воді плавунці.

Табунци качокъ і гусей зъ маленькымы качаткамы і гусеняткамы плавають по ставгу, ловлять ряску, комахъ, пурынають въ воду і рыються въ глею дна.

І ясне сонечко, і місяць, і зорі, і блакітне небо, і хмары дывляться въ ставъ і оддаються въ нїмъ ще кращымы, ще гарнійшымы.

Крізь тыху прозору воду выдно на дні става поплутане товсте коріньня водяныхъ рослынь, выдно якъ легко та плавно ходять рыба, якъ лізе ракъ, якъ вїїється гадукою пьавка. Отъ наверхъ чогось выплывъ лаврыкъ, высунувшысь зъ своейей шкарлупыны. Знызу вверхъ вьються якісь маленькі бульбочкы.

Тыхо, спокійно і холодно тамъ на дні става. Схопяться вітерець, зашелестять осока, зашепочуть вербы, по воді побіжить хвилья, а внызу тыхо, тыхо, не ворухнуться вода і рыба тамъ спокійно плавае.

Раненько на зорі приходять до става ловить рыбу рыбалкы зъ довгымы вудкамы, а якъ сонечко підведеться въ гору, приведе сюды чередныкъ череду на водопій, прыбіжать зъ села хлопцята купаться, прийдуть бабы мыть шмаття, — гукъ піде по надъ ставомъ. А къ вечору збуде народъ і зновъ все тыхо, — та не на довго: оть-отъ въ кущахъ по надъ ставомъ заведе свою голосну пісню соловей і почнуть навшыпередкы квакати жабы.

К о м а р і.

Жыве на шырокому світі невеличке творіння — комаръ, жыве тай ще воюе. Даються комарі въ знакы і людямъ і скотыні, бо добре такы свербыть, якъ вони нажалить.

Замісьць рота у комара сосальце, а въ тому сосальці шість тонесенькыхъ та гострыхъ щетынокъ. Цімы щетынкамы і проколюють комарі шкуру — чы въ людей, чы въ скотыны. До малесенькыхъ проколотыхъ дірочокъ прытулять комаръ свое сосальце тай пье кровъ, скілько влізе. Ыноді обішьється такъ, що й не підлететь бідолашній.

Хочъ згонъ комара, хочъ ні, а вже, де посыдыть вінъ, то свербітyme. Въ сосальці у комара йе слына, напустыть вінъ ційейі слыны, отъ воно і свербыть. Ыноді комаръ, якъ згоньшь його, не вшпье зъ вель-

кого поспіху вытягты своїхъ щетынокъ, то й покыне їхъ у тілі. Черезъ це одъ комарівъ і прыщыть.

Комаръ храбрый вояка. Коли бъ не летівъ вінъ, усе дзычыть, мовъ даје звістку про себе, тобъ-то: „ось я тебе!“ Тільки вся ця храбрість комарева у його въ крылахъ. У його четверо крылець: двома більшымы вінъ літає, двома меншымы тільки бренчыть. Черезъ це то комарі літаючы і дзычать.

Комарі наплюжуются съ початку літа і найбільше на низені, де багато воды. Воду вони люблять; пры воді, на листочку або що, кладуть вони і своїі яйечка, кожна комарыха штукъ трыста. Зъ яйечокъ ціхъ що на перве вылуплюються хробачкы, потімъ хробачкы перевертаються въ ляльчокъ, а зъ ляльчокъ вже виходять комарі.

Комарячі хробачкы й ляльчкы жывуть у воді; плаваючы тутъ, вони ійдять гныючі рослыны, і съ цього людянь велька корысть, бо чыста вода — то людське здоровья. Багато комарячыхъ хробачківъ і ляльчокъ поідає рыба, багато комарівъ гыне і тоді, якъ вони нарождаються на світъ. Повііе хочъ маленький вітеръ тоді саме, якъ комаръ вылазе зъ своейіі ляльчкы-темныці, і вінъ сердешный беркыць у воду. А то ще гыне багато комарівъ одъ усякихъ пташокъ. Комарі жывуть тільки до осены, бо бояться холоду. Черезъ це то й кажутъ: „Прийшла Пречыста, взяла комарівъ нечыста.“

Нічь на озері.

Нічною добою, въ гаю надъ водою

Сія білолыцый,

Травыця і квіты сплять сномъ оповяті,

Не плеще водаця,
 І лыць почорнілий стойіть занімільый,
 Затыхъ, не шепоче,
 І повно спокою въ гаю надъ водою
 Тійейі півночі.

Зъ пісень Чайченка.

Р і ч к а.

Біжыть дошова водаця по пологыхъ місцяхъ въ озера, въ болота. Відтіль біжыть вона струмкамы, дзюрчыть і плыгайе по каміньнямъ. Струмки збіраються до купы і роблять річку.

А річка біжыть далі, тече крізь ліса, тече межъ горами, гадукою вѣйеться по площынахъ і тече такъ, поky не стріне більшу річку або море. Тільки де-котрі річки мають стілько верстовъ завшыршкы, що другого берега ледве сягайешъ окомъ. Протежъ у половодіе і не пізнайешъ малої річки. Мовъ те море розмылась вона і затопыла поля і луку. Усюды вода і вода. Тільки де-не-де стырчыть гілка верболозу та зелений плавокъ.

Якъ снаде вода, — зазеленіе усюды травця, заблыщыть вона тымы краплямы, що зоставыла йій річка про запасъ.

Далеко по підъ крутымъ берегомъ простягылись наплавні млыны. І крутыть вода млынові колеса та меле муку.

Онде плывуть — ледве тягнуться плоты. Возяць на йіхъ усяку вагу: цеглу, глыну, дыкый камінь і т. і. Генъ-десъ оддалі біліе парусамы пятасаженный байдакъ. Сплавляють на йому муку, сіль, крейду.

А онъ тамъ дыше парою та летыть великый пароходъ. Швидко перевозыть вінъ людей одъ города до города. Шумыть вінъ водою, збывае хвилью, що кругамы росходыться по верху. І колыше ця хвилья човны і рыбалоць, що, втомывшысь на роботі, ліныво куняють въ човнахъ.

Чомъ багато воды у морі ?

Погнавъ чоловікъ до моря напуваты волівъ. Не пьють волю тійейі воды, а вінъ усе прыверта йїхъ до нейі, а далі і каже :

— Що за бісъ? Чомъ вони не пьють? Здається вже і пора бѣ? Ке-льшь самъ напьюсь. Ухопывъ разъ — солона, — хлыснувъ удруге — мовъ і солона і гірка.

— Е, каже чоловікъ, тымъ же йїї і багато, що йїї ніякый бісъ не пье!

Занявъ волівъ відъ моря і погнавъ у друге місце напуваты.

*Зъ народныхъ устъ
Чубінський.*

Пьявки.

Въ нашихъ ставкахъ можна бачыты всякихъ пьявокъ. Одні бувають тонкі та довгі, якъ червякы, другі — трохы товщі, а ынші завтовшкы якъ палець. Одначе всі пьявки тількы тымъ і різнятыся міжъ собою, що одна більшь другойі, бо всі вони мають однакове тіло, одні звычайі і часто навіть одынь цвѣть. Яку бѣ пьявку мы

не роздвлялись, завше дізнаємося, що тіло їїї м'яжке, безкосте і наче стулене зь колець, нанызаныхъ рядкомъ на палычку. Кільця ці можуть то ростягатись, то зьужуватись і черезъ те п'явка може то товщаты, то тоншаты. Голова те-жъ ділється на кільця, якъ і тулубецъ, тільки менші, і вона здається тоншою ніжъ тулубецъ. Замісць очей у п'явки йе десять маленькыхъ блискучыхъ крапочокъ, що лежать підковою зверху на голові. Вухъ і носа зовсімъ нема, воздухъ входить черезъ шкуру прямо вь кровь, бо нема вь п'явки ні серця, ні легкыхъ. Нема у нейі і нігъ, а щобъ перелазыты зь місця на місце, йе зь обохъ кінцівъ по бородавці. Коли треба перемінити місце, п'явка присосуйється задньою бородавкою і починайе вытягатысь, докы можна, потімъ присосуйється передньою бородавкою і стягуйється і такъ лізе далі та далі. Вь воді вона далеко жвавійша, ніжъ на твердому. Тутъ вона то зігнеться, то ростягнеться, то скрутыться вь калачыкъ і мьттю выпрямьтсь.

На самімъ дні передньої бородавки йе ротъ съ трома губамы, якъ у зайця; одначе у зайця хочъ тры губы, та щелепівъ двойе, а у п'явки тры губы і тройе щелепівъ. Всіхъ зубівъ у п'явки шістьдесятъ. Вони дуже маленькі, і п'явка не може нмы жуваты, а тільки прокусуйе нмы вь тілі дірочку і потімъ сосе кровь; більшъ вона нічого і не йість, тай кровь п'єе дуже рідко. За тежъ якъ прыпадеться до крові, то трудно і одірвать. Не дурно йе прыказка: „ссе якъ п'явка.“ Вона не зна міры і опывайється такъ, що якъ не выкне ротомъ лышнього, то здыхайе. Навывшысь крові, п'явка деревенійе й зарывайється вь болоті роківъ на два, докы не потребытсь уся кровь, потімъ зновъ выходить вь воду. Жыве п'явка роківъ зь пятнадцать.

Міжъ п'явкамы нема ні самцівъ, ні самыць, і кожна

п'явка сама собі несеться, коли прийде пора. Передь тымъ якъ треба нестись, п'явки виходять зъ воды на берігъ і оселяються де небудь вь нірці. Тутъ п'явка выпускає ізъ рота слызь, котра покрыває її всю, на череві зъ ційейі такы слызі робыться неначе мішокъ. Сюда кладуться яйця відь шесті до шістнадцаті. Якъ тільки яйця покладені, п'явка заразъ вылазять зъ норы і більшъ не турбуютьсѧ за сімью. Зъ яйчокъ повылуплюються черезъ 28 або 29 днівъ маленькі п'явци; жывуть вони самі, абы тільки йімъ попасты вь воду.

Не всяка п'явка буде пыть всяку кровъ. Не п'явки, що пьютъ тільки чоловічу кровъ, а йе і такі, що кінську, а то рыбаючу або жабыаючу.

Кольсь вь нашихъ ставкахъ було багато лікарськихъ п'явокъ, але йіхъ выловылы, бо вони дуже потрібні булы чоловікові. Тай ловыть йіхъ легко. Нехай тільки чоловікъ сполошыть воду, де йіхъ багато, то вони такъ до пігъ і поначіплюються. У кожного хазяйіна можна було бачыты вь пляшці на вікні хочъ скілько такыхъ п'явокъ. Одначе п'явка годыться тільки на одынъ разъ, бо якъ вона попоссе крові, то хіба роківъ черезъ два буде опьять ссать. П'явокъ не треба нічымъ годувать, треба тільки частійшъ перемінять воду, бо вони черезъ кожні пять днівъ льяняють: верхня шкура лязыть і плаває неначе жабурынья, і відь того вода скоро стає нечыстою.

Про нашу черепаху.

Наша черепаха дуже чудна тварюка. Хто хочъ разъ бачывъ йійі на віку, той зразу пізна йійі і у воді, якъ вона плаває, і на землі, якъ вона лязыть.

Усе тіло у неї в шкарлупі, мов в скринці. Шкарлупа зверху вигнута, рівна знизу. На ній не шкура, а рогові щитки пооділені рысами оди́нь від другого. Голова, чотырі лапы і хві́сть вкриті лускою, як в ящірки, тільки більшою та твердійшою. Вік коло очей не двойе, як наприклад у чоловіка, а тройе: одно зверху, друге знизу, а третєе прозоре, оть як у курки. Чуйє черепаха добре, хоч вухів оттакых, як у собаки або у кішки, в неї нема, а йє тільки ззаду головы невеличкі дірки. На товстых недовгах лапах між пальцями плавники, мов в гуски, на кінці жь пальців гострі кігті. Шкарлупа зверху темна зь жовтымы плямами, знизу жовтаста. Завдовжки черепаха від кінця морды до кінчыка хвоста найбільш сь пів аршына.

Водыться у нась черепаха по річках, болотах і ставках. Холоду вона не любыть: у московщині йїї вже нема. Годуйеться вона рыбою, йїсть і хробаків і головастьків і що тільки подужає, вживає і болотяну рослину. Парамы черепахи не жыють, а як трапыться. Хоч йїх часом і багато буває у одному ставку або болоті, про те сварок між ными нема жадных. Одна не клопочеться про другу. Весною самці шукають самыць та жыють зь ными не більш неділі. Тоді можна почути йїх голось, наче свысть. Як вже сонце добре прысече, усе зазеленіє, заспівають, защечуть пташки, — самыці починають держатись близько коло берега, мов прыдвляються, де бь краще заховать свої яйця, щоб не знайшов йїх ні чоловік, ні звірь. Ось як вони йїх кладуть.

Вечеріє, сонечко оть-оть сховайеться. Потыхеньку плыве до берега черепаха. Сторожка вона дуже. Нехай абы який шелесть, нехай тін від чого-небудь впаде

на воду, нехай заворушиться що на березі — гулькь, вона вже упурынула і тільки після довгої хвилыны выплыває ізнову. Отъ затыхло усе. Роздывылась гараздъ черепаха, що нема нічого страшного, та на берігъ. Одповзла ступнівъ зъ двадцять, зупынылась і почала у піску хвостомъ, мовъ тымъ свердломъ, ямку сверлыть. Далі почала йїї розгрібаты то одною, то другою лапою. Отъ вже ямка готова. Прысіла вона тоді надъ нею і підгорнула лапу підъ себе. На лапі зупынылось біле, довге, у тонкій, прозорій шкарлупі яйце. Бережно уклала вона його на сідъ ямки, далі друге, і такъ вона склала йїхъ зъ цілій десятокъ, засынала піскомъ, утоптала лапами, щобъ і сліду не було, тай потягла зновъ у воду. Не знала бідолашня, що відъ тіла йїї зостались сліды. Шлы вони відъ воды, далі ізновъ до воды. Значыться яйця тамъ, де доріжка до воды повернула. Знає це добре лысыця, знає тхіръ, знає собака. Вони жъ і выкопують яйця черепахы та й йїдять йїхъ. Знає це і чоловікъ, і вінъ тежъ добуває яйця черепахы, бо і йому вони смашні.

Сонце пече все дужче та дужче. Земля нагріваеться відъ того тепла, въ яйцяхъ выпложуються черепашкы. Ще тоді якъ вони не вылупылись ізъ яйецъ, выростає въ йїхъ шкарлупа. Широкі, товсті ребра зростаються до купы. Одъ хребта відростають плоскі широкі кісточкы та кладуться поверхъ реберъ. До ныхъ ще прыростають рогові шытынкы, і шкарлупа готова. Черезъ кілька тыжнівъ після того, якъ черепаха знесла своїй яйця, вылазять на світъ малі черепашкы. Вони дуже маленькі. Черезъ рікъ вони не більшъ пятака. Ростуть по малу. Літомъ молоді і старі йїдять найбільшъ, гладшають, у осены мало що не зовсімъ перестають йїсты, і якъ настануть холода, закопуються глыбоко въ муль і зіму-

ють лежачи мовь мертві. Боятся вони дуже холоду, бо кровь їхъ холодна і не грієє їхъ. Якъ тепло стоить, і кровь їхъ тепла; якъ же похолоне, — похолоне і кровь їхъ. Не такъ у чоловіка і звірівъ: у їхъ кровь завжди горяча. Якъ черепаху піймать, то вона сылкуюється укусыты, — та нема чого її бооятся: въ нейі нема зубівъ. Щелепы въ нейі обложені роговымы блянкамы; їїмы, се-бъ то цімы щелепамы, вона тілько шматкуєє свою їжу, а ковтаєє її не розжувавши.

Черепакы страхъ які живучі. Вбыты її трудно. Одріжешъ її голову, а вона уповзе якъ не догледешъ; пошматкуєє її тіло, а шматкы ще дрыгають. М'ясо черепакы вважають за ласощь, і паны ынколы платять скажені гроші за черепаху. Корысті зъ нейі тілько що м'ясо та яйця, а шкоды вона робыть чымало, бо переводыть вона геть усю рыбу. У насъ держать черепаху у помыяхъ для корівъ, бо вірають, що ті даватымутъ відъ того більшь молока.

Р а к ъ.

Ракъ водыться по всіхъ нашихъ річкахъ. Тыхенько прытульвышысь въ норі міжъ коріннымы надбережныхъ деревъ, або поміжъ каміннымы, або просто въ ґрунті сыдыть вінъ тамъ цілый день, а надвечіръ кыдаєє свою осело і піднявши свої клешні, выходыть на здобычь. Хочь зъ выду ракъ і здаєється такымъ страшнымъ воякою, але вінъ дуже тыхий і полохлывыый. Жыве ракъ усякою всячыною, особлыво вінъ любыть падло, якого бува доволі у воді. Плюндруючы цю погань, відъ котройі вода засмерділась бы, ракъ цімъ стаєє людямы въ прыгоді. Тіло рака ділыться на дві частыны — передню,

тулубець, і задню, хвістъ або шийку, якъ звичайно звать їїїї у насъ. Тулубець тежъ ділиться на спыну і жывітъ. Спына у рака — це тверда шкарлуна; вона закрыває усе нутро собою; спереду шкарлуна ужчає і стає головою, на котрій містяться двойе невеличкыхъ очей. Очі рака сядять на тоненькыхъ корінчыкахъ, і нмы ракъ дуже корыстуйеться, бо вони въ його такъ ходоромъ і ходять на всі боки, такъ що вінъ хутко обдывляйеться, що навкругы його дійеться. У рака надъ очыма нема ні віківъ, ні вїївъ, а хова вінъ їхъ просто підъ лоба. На голові, крімъ очей, є два довгыхъ вуса; нмы вінъ облапує, отъ якъ мы пучкамы, а міжъ вусами чотырі меншыхъ вусыка, коло котрыхъ можна побачыты дві щілыкы, — це рачынї вуха. На жывотї у рака пьять паръ нїгъ: тры переднїхъ пары мають клешнї; перша пара найбїльша: нею ракъ разъ-у-разъ корыстуйеться, бороньтєся відъ ворога і добуває їїжу і ынче. Попереду нїгъ на жывотї містяться ротъ, відъ нього до утрунка їде коротенькый пыщеводъ; утрунокъ у рака велькый і у середынї вкритый зубцями; боки утрунка двыжуться і такымъ робомъ перетыраютьсє їїжа. Коло боківъ утрунка лежыть два біленькыхъ камінця, „рачынї очкы“, якъ їхъ звать: недавно ще їхъ збірала і продавала въ аптекы, де зъ їхъ робылы порошокы. Але теперъ запевне дозналысь, що відъ цїхъ порошоківъ нїякойї корыстї людамъ не може быты. А отъ ракові вони стають въ велькїй прыгодї, якъ вінъ лыняє, бо зъ їхъ выробляйеться тверда шкарлуна. Відъ утрунка починаятьсє прями і тоненька кышка, кінчаєтьсє вона, або якъ кажуть, открываєтьсє на самому кінці хвоста. У рака серце лежыть не звичайно — а на спынї, заразъ же підъ шкарлуною, і кровъ у його біла; тымъ то їїїї і не выдно, хочъ розірвати рака. Дыше ракъ жабрамы;

містяться жабры вь його на животі зь боківь, повыще нігь, і вкриті зверху шкарлуною, такь, що йїхъ зверху не видно, а роспізнаты йїхъ легко: вони сірого кольору у вареного рака і видно йїхъ заразъ, якъ тїльки відтягты живїть одь спыны. Ракъ ходыть по дні річки і по суходолі такъ, якъ і всяка тварына, ногамы і головою впередь, а отъ плыве — такъ вже зовсімъ незвычайно, назадъ, і тутъ то шыйка стайе йому вь прыгоді; вінъ хутко загрїба нею воду і такымъ робомъ плыве.

Підь шыйкою у самыці на весні бувайе кашка, — це яйця, зь котрыхъ вылулюються маленькі раченята; вони ще полохливїйші відь старыхъ: хай тїлько хоть маненька хвыля пройде по воді, вони заразъ же заховаются матері підь шыйку. Молоді раченята такі жь прожерльві, якъ і старі, йїдять усяке падло — дохлу рыбу, дохлу птыцю і ынше.

Ракъ росте тїлько вь той чась, якъ лыняйе, а не такъ, якъ усяка ынша тварына по-троху. Отъ якъ прыходить часъ йому лыняты, то вінъ залазыть вь свою печерку і сыдыть тамъ. Вінъ тоді слабый. Тверда шкарлуна його по-троху трухлявїйе. Зубы, що сыдять вь роті, почынають хытаться і стають нікчемні. Вінъ не може теперь нымы йїсты. Та і де вже тамъ до йїжы, колы все болыть! Далі днівъ черезъ два ракъ почынайе терты одну ніжку обь другу. Вінъ кыдайеться на землю, корчыться, бйбеться, покы тверда шкарлуна не ренне вздовжъ спыны і живота. Натомывшысь такою роботою ракъ спочывайе сь півъ годыны, неворушлыво лежучы на одному місці, а потімъ зновъ до свого діла, і такъ працойе доті, покы не скыне зь себе шкарлуны. Прыцій важкій праці ракъ ынколы збувайе ноги, але це нещастыя не дуже ще вельке: черезъ кїлько тыжнівъ нога відростайе. Зїдравшы зь ніжокъ шкарлуны, ракъ

здырайе йііі зъ вусівъ, зъ очей, і на решті вытяга хвоста, — це вже сама легша праця. Теперъ ракъ зо- всімъ мякенекый і лежить поручъ зъ своею шкарлу- ною, котра зовсімъ схожа зъ нимъ, тільки въ середніи порожня. Тымъ часомъ якъ ракъ скидавъ свою стару шкарлупу, у нього наростала молода, мякенька та рос- тяжна, — і отъ тоді то ракъ звычайно розростається і більшайе. Мякенька шкарлупа хутко стаїе твердою, і ракъ зновъ маїе свій звычайный выдъ. Въ це жъ такы время і старі зубы змінюються молодымы та міцнымы. Після лыняння ракъ, ставшы більшымъ на зрість, зновъ починає жыты такъ само, якъ і перше жывъ. Ракъ хочъ і полохливый, але дуже цікавый: хай тільки надъ водою засіяє яке-небудь світло, вінъ прытьмомъ вы- пльває на верхъ; цімъ то люде і користуються, щобъ ловыты раківъ у ночі зъ вогнемъ.

*І світъ наставъ, та ше ракъ не свыставъ. —
Одна дяка, що за рыбу, що за рака.*

Ракъ неборакъ, де вищыне, тамъ і знакъ.

Загадка. *Рукамы впырайеться, погамы лізе. —
Іде въ баню чорный, зъ бані іде червоный.*

К а р а с ь.

Усякому, мабутъ, доводилось бачыты карася, бо йе йіхъ і по річкахъ, і по озерахъ, і по ставахъ. Карась рыба не дуже велька; коротка, шырока, якъ подывыться на нейі зъ боку; узенька, якъ подывыться зверху. Усе тіло вкрыте лускою; на спыні вона попелясто-золота, а ныжче блискучо-золота, підъ черевцемъ біляста. У роті на щелепахъ зубівъ нема. Карась не хыжа рыба: пла-

вайе вінъ дуже тихо, беззубый, неповоротный, і самъ часто стає здобычю хыжойі рыбы. Не любить карась чыстойі воды та ще текучойі, де хыжойі рыбы багато і де йому відъ нейі не втекты. Жыве вінъ більше по ставкахъ, де рослыны на дні багато, де дно муломъ вкрыте. Тутъ вінъ дома.

Йість вінъ маленькыхъ червяківъ, а большъ рослыну всяку, лыстьячко зъ очерету любить. Йістыметь, якъ давать, хлѣбъ, кашу, крупу, а часто прямо муль зъ дна йість, бо въ мулі і перегною багато.

Воды, кажемо, якъ ынна рыба, карась не розбіра; тамъ де та пропадає, вінъ найлучше жыве і плодяться. Рыбу яку-небудь выйняты зъ воды — вона заразъ пропаде, бо безъ воды йій дыхатъ не можна, а карась буде тры дні у мокрій землі жывый лежать.

Карасі не часто граються на сонці, врыються вони собі въ землю, тай стоять торчака. Тільки опівъ дня, якъ сонечко прыгрїє, і вони люблять поплавать.

Ікру карасі выпускають въ квітні. Тоді вони збіраються здоровымы табунамы. Ікра въ йіхъ маленька, завбольшыкы зъ макове зернятко; якъ йііі зъ воды выйняты — вона не пропаде. Йііі дыкі качкы часто заносять на піряхъ на такі озера, де карасівъ перше не було, і вони тамъ скоро розводяться.

На зіму карасі зарываються въ муль. У карася багато ворогівъ: по річкахъ — хыжа рыба, а по ставкахъ до того ще і жуку водяні. По ставкахъ і річкахъ карасівъ ловлять ятірамы та волокамы, на удку вони рідко ідутъ.

Й о р ж ь.

Кожному мабуť доводилось покoнштувати доброй лошки зь цїейї невеличкoї та чуднoї рыбки — зь йоржа. А і справді чудна вона на взір̄: якъ вытягнешь йїї зь воды, то вона такъ настобурчує свої колючі пір̄ья, такъ роздуває свої щoкы або жабрянї крышкы, щo здається якымсь чудыщемъ.

Тїло вь йоржа довгасте і не дуже шыроке, вкрыте, якъ і у кожнoї рыби, лускoю. Вь ротї на щелепахъ багато дрібненькыхъ та гострыхъ зубів̄. Очі великі, вытрїшкуватї. На жабряныхъ крышкахъ (щoкахъ) можна налічыты зь десятoкъ гострыхъ гаків̄. Спына, хоч і не така горбата, якъ у карася, але все такы выгнута дугою; на нїї ледве не одь самоїї головы до хвоста тягнуться пір̄ця, одь головы кoстясті, колючі, а одь хвоста мягкі. На бокахъ коло жабрів̄ ростуть парысті грудні пір̄ця, а підь низомъ на жывотї двоє поодынокыхъ. Спына вь йоржа на масть сірозелена зь чорнымы крапынкамы, жывіт̄ білястый, боки жовті; яле він̄ буває і ясніишый і темніишый, бо водыться у всякїй водї — і вь річкахъ, і вь ставахъ, а кожнoму звїсно, щo, якъ чыстїиша вода, то і масть тїейї рыби, щo вь нїї водыться, ясніиша.

Хочь йоржъ водыться і вь річкахъ, і вь ставахъ, але він̄ більшъ вважайє текучу воду зь муловатымъ або глеюватымъ дномъ. Він̄ разь-у-разь сыдыть на глыбыні, бо любыть холодну воду; тутъ вь глубокихъ ковбанахъ він̄ і кашку свою губыть, тоді якъ ына рыба выбїрає для цьoго неглыбоке мїсце, де водыться кушір̄ь і всяка рослына водяна; на верхъ та на мїлку воду йоржъ підходить тїльки вь ночї, якъ пасеться. Пість він̄ маненькіхъ рачків̄, кузьокъ і ыншу дрібноту, а вес-

ною поїдає велику силу рыб'ячої кашки; цимъ зводьть вінъ ыншу рыбу. Йоржа черезъ його колючки боїться хаять хыжа рыба; голодна шука — і та не прыступыть до його, якъ вінъ настовбурчыть та роздме свойі колючі щокы. За це рыбалкы кажуть про його, що вінъ хазайинъ въ озері.

Йоржі разъ-у-разъ жывуть табунамы, а весною і осенью йіхъ збірається дуже велика сыла, і тутъ то ловыть йіхъ чоловікъ неводомъ та усякымы сіткамы. Де йоржівъ багато, тамъ вони і на удку ідуть. Мнясо йоржа дуже смашне.

О с і т е р ь .

Багацько рыбы водыться въ річкахъ та ставахъ, а ще більшъ йійі въ морі. Ту, що въ морі жыве, звуть морською, але йєсть і така рыба, що може жыты і въ морській воді, солоній та гіркій, і въ річкахъ; цю рыбу вчені люде згодымысь называють перехідною, бо вона переходыть то зъ моря въ річку, то зновъ такы назадъ въ море. Одна зъ такыхъ перехідныхъ рыбъ — це осітеръ.

Міжъ тійєю рыбою, що водыться въ нашихъ річкахъ та ставахъ, рідко доводыться побачыты схожу до осітра. Тіло йійі довгасте, зъ округуватымы бокамы, зъ прямою, не выгнутою, якъ у ыншихъ рыбъ, спыною; найшыршымъ тіло його робыться ажъ коло головы, котра выдайється впередъ довгымъ, неначе загостреннымъ носомъ. У осітра не майє лускы; шкура його вкрыта невеличкымы костянымы гакамы, тілько не такъ густо, якъ лускою, а на спыні і по бокахъ простяглыся п'ятірма

довгими рядами такі ж гаки, тільки трошки більші; у молодих ці гаки дуже гострі, а у старих вони тупіші. Не парасті перця, то-бъ то ті, що на спині і животі, ростуть у осітра далеко одь голови, ледве не коло самого хвоста; масть його на спині темна, а далі унизъ робиться все яснійшою, на череві жъ зовсімъ біла.

Найбільшъ осітеръ відрізняється одь другої якої риби тымъ, що вінъ зовсімъ не має зубівъ; замість зубівъ, котрымы ынша хыжа рыба хапайе свою добычъ, вінъ має велику, мясысту, ростяжну спідню губу, і нею здобуває собі їжу — раківъ та черепашокъ, поки менший, а якъ підросте, то не дасть спуску і доброму коропові або карасю, бо вінъ дуже любить короївъ та карасівъ.

Ще й те треба запрямітыты, що въ осітра, який бы вінъ старий не бувъ, замість кістокъ йе багато хрящівъ, котрі на цілий його вікъ такъ і застаються хрящамы, не переходять въ кістки, якъ то разъ-у-разъ буває не тільки у рыбъ, а і въ скотыны: у маленького теляты въ ребрахъ хрящі, а якъ виросте — кістки. Такий хрящъ у осітра довгою струною переходить черезъ увесь хребетъ. Завдовжки осітеръ часто буває съ сажень, а ынді попадаються і більші, сажня въ півтора або і цілыхъ два; тільки теперъ на такого великого осітра рідко потрапынть, бо їхъ дуже выловылы.

Жывуть осітры, якъ вже переказано, і въ морі, і въ річкахъ; одначе і въ морі вони держаться біля гырла якої небудь великої річки, де і вода не така солоната гірка, якъ у справжнімъ морі, і дно піскувате, а таке вони найбільшъ вважають. Тутъ на глыбні осітры жывуть круглый годъ, і тільки, якъ прыйде їмъ часъ ыкрукыдать, підходять вони великымы табунамы къ самому гырлу і геть-геть плывуть по річці проты воды, поки

не облюбують собі містечка де-небудь на глибині зь кам'янистымъ дномъ. Тутъ вони кладуть свою ыкру, а після цього де котрі плывуть назадъ вь море, а інші зостаються де-небудь по бльзу, — тутъ і зімують; ці на другу весну выще поплывуть по річці, щобъ скидати ыкру.

Молоді осітрята, якъ повывлуплюються зь ыкры, ідуть за водою ажъ у саме море і зостаються тутъ ажъ помы не повырастають і не прыйдуть вь сылу, а для цього їймъ треба прожыты тамъ роківъ зь пять; тоді вони зь старымы входять вь гырла річокъ, плывуть по річкамъ вь гору і тамъ, якъ і старі, кладуть свою кашку або ыкру. Осітрына дуже смашна; їйї частійшъ продають солоною, а колы свіжою, то заморожують першъ на місці, а потімъ вже розвозять по городахъ на продажъ; а то ще беруть осітрову спыну, розрізують їйї на кілька шматківъ, вялять і закончують, — це балыкомъ зветься по рыбныхъ лавкахъ.

Окрімъ мяса, одъ осітра користуються ще ыкрою, клейомъ і вязыгою; клей роблять зь пузыря, а вязыгу зь тійейї хрящевойї струны, що проходить черезъ хребетъ.

Відъ того, що осітрівъ дуже выловлюють, бо, якъ бачымо, ловыть їйхъ дуже корыстна річъ, осітры такъ переводяться, а вь деякихъ річкахъ, вь котрыхъ попереду їйхъ бувало чымало, теперъ і дурного не побачышь.

Ш у к а.

У насъ рідко трапяються велькі шуки; тілько вь Московщынї по велькихъ річкахъ та по озерахъ бува-

ють щуки аршинівъ три завдовжки. У насъ вони не можуть доходити до такого зросту, бо у насъ їхъ выловлюють молодими. Трудно, щобъ яка вдержалась хочъ одинъ рікъ, а за рікъ щука виросте тільки на вершківъ п'ять. Не те въ Московщині, де великі озера, де їе куды заховатись відъ рыбакокъ. Тамъ щука живе часомъ більшъ двохъ сотъ літъ. Не диво, що така щука важить часомъ три пуда або й більшъ. Щука не любить прудкойі воды: вона оселяється більшъ въ озеряхъ, сагахъ і ходить завше на мілкому, тільки велика держиться глыбыны. Всякому, мабуть, приходилось бачити щуку, і не одинъ клавъ їй въ ротъ пальця, якъ вона вже мертва, бо жива не тільки покусайе, а і зовсімъ може відкусыти пальця. Въ щуки дуже гострі і тонкі зуби, та ще й до того здоровенна пащека. Розказують, що здорові щуки відгрызають руки рыбакамъ. Голова і щелепы въ неї продовгуваті, а сама щука довга, валькувата.

Щука — хыжа рыба. Вона живыться всімъ, що живе въ воді і на воді: всякою рыбою, раками, пташкамы, що плавають на воді, і навіть малымы щученятамы. Найбільшъ достайється відъ неї карасеві. Кажуть: „на те й щука въ морі, щобъ карась не дримавъ.“ Нема въ воді ні сльнійшого, ні прудшого відъ неї. Тільки зъ йоржомъ та зъ окунемъ нічого вона не вдіе. Якъ йоржъ роспустить свої гострі пера та обернеться хвостомъ до щуки, то вона бігайе, крутыться, щобъ забігты зъ головы, але даремна річъ. Окунь тежъ добре знайе їйї натуру. „Окуне, окуне, повернись до мене головою, поговорымо съ тобою.“ А окунь крутыться та й відказує: „говори зъ хвоста, — я почую.“ Утомившысь добре, щука кыдається на другу рыбу. Щука така хыжа, що й дітей своїхъ стреляйе

більш ніжъ хто ыншый. Воно правда і добре, бо їхъ плодяться така сыла, що якъ бы всі повыростали, то мабуть у воді і рыбы ніякої не зосталось бы. Треба багато, щобъ найістысь щуці, і де вона заведеться, тамъ другій рыбі трудно вдержатись. Та й ловить вона хытро. Оце встромить трохи голову въ муль, закаламу-туть воду тай стерчыть неначе кілокъ. Рыба і ні гадкы, — снує собі коло неї, а та тільки лыгає та лыгає її. Налыгавшысь іде въ кушірь спочыты. Въ жывоті щука не разъ знаходышъ всякі рыбки, бо вона їхъ цілкомъ ковтайє. Тежъ бувайє і зъ пташкамы. Одначе зімою вона не така прожерльва, тоді вона навіть зовсімъ не їсть. За тежъ, якъ рушыть лідъ, тоді держысь рыба. Въ це время вона готує ыкру. Черезъ тыжнівъ два спочывайє, а объ теплomu Мыколі зновъ починайеться охота. Тоді вона нічого не мылуйє, абы попалось на зубы. Весною щука теряє старі зубы і въ неї выростають молоді. Мнягкымы молодымы зубамы щука не здержыть велькойі рыбы, хіба вырве мяса шматокъ, якъ вовкъ у лошаті. Охота на щукъ бувайє въ жыва і коло другої Пречыстойі. Въ це время найкраще їхъ ловыты, бо вони ходять тоді коло берега.

Ловлять щукъ сіткамы і удкамы. Тільки щука не піде на мертвельну; непременно треба, щобъ на вудці бувъ жывецъ.

Рыбацька артіль.

Сонце сідає, ясне небо темнійшайє. Де-не-де засяля на йому блискучі зіркы. Темнійшайє і море.

На березі сядять рыбалкы. Ще позавчора прыбулы вони сюда. Збудувалы зъ сухого очерету курінь для

атамана. Загородылы другый курінь для свого куховара, закопали въ пісокъ палі, прымостилы зверху балкы і повішали казаны. Потімъ деякі зъ ныхъ поставылы для себе маленькі очеретяні ятки, де можна було тілько сісты або лягты. Поставылы мечеть чы пічъ для хліба. Выкопалы кабыцю чы пічъ для казана зъ смолою, щобъ було чымъ мазаты неводы.

Зъ годину тому назадъ атаманъ звелівъ готуваты здорову мережу. Рыбакы підходылы до його рядкомъ, а вінъ складавъ йімъ на спыну і плечі полотныще мережі. Одынъ одходывъ, підходывъ другый, і швыдко потяглось до моря рядкомъ десять чоловікъ, несучы на плечахъ довгу мережу. На березі атаманъ здіймавъ мережу зъ кожного і складавъ йійі въ човенъ. Після того сілы і самі, вдарылы по воді бабайкамы, і човенъ тыхо посунулся въ море.

Зосталысь тілько деякі рыбалкы та куховаръ. Ждучы товарышівъ, прыгадувалы вони свое минуле жыття. Кожный зъ сумомъ згадувавъ свою рідну сторону, бо усюды пануйе те лыхо, що поробыло йіхъ бурлакамы і погнало світъ-за-очі шукать собі кращойі долі. Тыняючысь по городахъ та селахъ, терпячы нужду та усяку негоду, зійшылы вони тутъ пры морі, щобъ гуртомъ роздобуты хліба і гуртомъ погуляты на волі. Знайшлы хазайіна; по договору зъ нымъ залучылы собі половину всього влова, та забравшы його неводы, мережі, човны і ынші рыбацькі прыпасы, і посунули сюды. Тутъ атаманомъ настановылы найдотепнійшого рыбалку, знаючого що, де і якъ. Атаманъ повиненъ заправляты усімъ гуртомъ чы артілью. Другого рыбалку обралы куховаромъ і умовылысь проміжъ себе такъ: хто більше робытyme, більше і заробыть. Відъ того кожный мусывъ робыты яко мога більшъ.

Тымъ часомъ ті, що поплыли по рыбу, почали выкідати мережу, заходячы далеко въ море півкругомъ. Важка мережа тонула въ воді. Тільки зверху блищавъ довгий рядъ великихъ дерев'янихъ галаганівъ чы поплавоківъ. Зробивши півкруга, пристали до берега.

— Тягніть разомъ! — гукнувъ атаманъ, — і всі, що тутъ були, кинулись до мережі. Далеко на берігъ полізла мережа двома рядами, а за нею полізла зъ воды і широка матня. Уся вона ворушылась, підскакувала, мовъ звірь який. Рыбалки збірала рыбу і далеко кydали на берегъ. Тутъ бувъ і баламутъ, і камбула, і осітеръ, і морська свинка.

— Добра тоня! — гомоніли рыбалки. — Пане атамане, справляй могорьчъ!

Це була перша тоня; по стародавнімъ звичаямъ вона була вся атаманська.

А куховаръ набравъ рыбу въ ночвы і понісъ до свого курія варыты на вечерю. Покры рыба кыпіла въ казані, рыбалки сиділи коло вогню і сушили свойі мокрі сорочки. Атаманъ частувавъ йіхъ горілкою. Чарка переходила ізъ рукъ въ руки. Сухий очеретъ тріщавъ і брызжавъ іскрамы. Дымъ йшовъ клубками въ гору. Генъ-десъ зъ за моря выплывъ повный місяць, заблещавъ, загравъ на воді довгою, золотою смугою. Тыхо усюды. Тільки ыноді легесенька хвля набіжить на берегъ тай зновъ сховається въ морській безодні.

Гребецька пісня.

Та вже не багато,
Та вже недалеко,
Та вже выдо край.

Боже помагай!
Ой нумо, ой нумо —
Та проспільнуймо.
Якъ не будемъ пільнувать,
То тутъ будемъ ночувать.

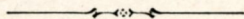
*

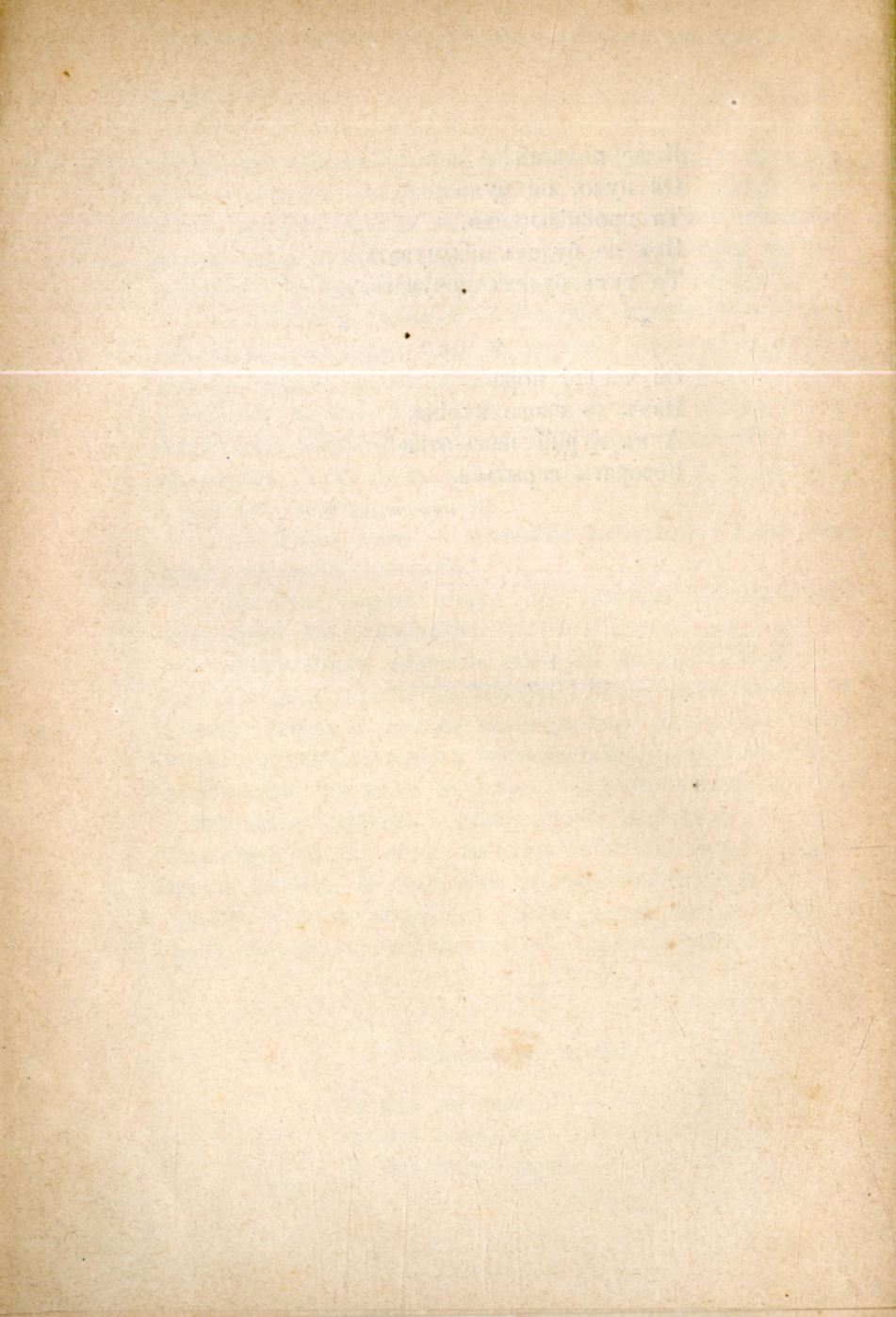
*

*

Ой часъ і пора
Намъ до свого куріня,
А въ куріні пань-отця
Вечеряты варыться.

Зъ народныхъ устъ.

2009

519212

B-223

B 223

Зъ друкарні Товариства імені Шевченка
підъ зарядомъ К. Беднарського.

ВЕСЕЛКА

ЛІТЕРАТУРНА ЗБІРКА

ЗЛОЖИВЪ

АНДРІЙ МОЛОДЧЕНКО.

ЛЬВІВЪ.

1887.